

ლევან ცყეხელაშვილი

აფხაზეთის

(დასავლეთ საქართველოს)

კათალიკოსი ზაქარია ძვარციანი

ქუთაისი 2017

თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, XVII საუკუნის გამორჩენილი საეკლესიო მოღვაწის კათალიკოს ზაქარია ქვარიახის ცხთვრება. დღემდე მონოგრაფიულად არ არის შესწავლილი ზაქარია ქვარიახის მოღვაწეობა, რომელმაც განსაკუთრებული ამაგი დასდო ქართველ მეფეთა საძვალეს გელათის მთავარ ღვთისმშობლის შობის სახელობის ტაძარს. მისი ინიციატივით მოინატა მთავარი ტაძრის დასავლეთი მკლავი, რომელზეც იესო ქრისტეს ვნებათა ციკლია გამოსახული. ზაქარია ქვარიახი აქტიურად იყო ჩართული იმ პერიოდის პოლიტიკურ ცხთვრებებშიც და იღწვოდა ქვეყნის საკეთილდღეოდ. მისი საფლავი და ფრესკები დღემდეა შემორჩენილი გელათის მთავარ ტაძარში, რაც მის განსაკუთრებულ ღვაწლზე მეტყველებს.

წიგნის გამოცემაში გაწეული დახმარებისათვის განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდით ბატონ გიორგი ქვარიახს

რედაქტორი: ისტორიის დოქტორი მერაბ კეზევაძე

კონსულტანტი: ხელოვნებათმცოდნე ნინო სარავა

© ლევან ცყეშელაშვილი

ISBN 978-9941-471-05-6

სარჩევი

შესავალი	4
ზაქარია ქვარიანი – გაენათელი ეპისკოპოსი 1637-1656 წწ.	9
რუსი ელჩების ცნობები ზაქარია ქვარიანის შესახებ 1650-1652 წლებში	27
კათოლიკე მისიონერების ცნობები კათალიკოს ზაქარია ქვარიანის შესახებ	41
ზაქარია ქვარიანი – აფხაზეთის კათალიკოსი 1656-1660 წწ.	46
ზაქარია ქვარიანის გარდამხსნა	57
გელათის გულანი (1653-1655 წწ).	60
ზაქარია ქვარიანის ფრესკები გელათის მთავარ ტაძარში	62
მწვანეყვავილას მთავარანგელოზთა მიქაელისა და გაბრიელის სახელობის ეკლესია და კოშკი	72
დანართი	93
გამოყენებული ლიტერატურა	132

შესავალი

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო IX–X საუკუნეთა მიჯნაზე შეიქმნა, საკათალიკოსოს რეზიდენცია შავი ზღვის სანაპიროზე ბიჭვინთაში მდებარეობდა. მაგრამ XVI საუკუნეში მომხდარმა მოვლენებმა და ოსმალეთიდან მომდინარე საფრთხემ აუცილებელი გახდა საკათალიკოსოს ადგილმდებარეობა შეეცვალა. იმავე საუკუნეში იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ის (1510–1565) მიერ აფხაზეთის საკათალიკოსო რეზიდენცია ბიჭვინთიდან გელათში გადმოვიდა. გელათში არაერთი გამორჩენილი კათალიკოსი მოღვაწეობდა, მათ შორის ერთ–ერთი გამორჩეული კათალიკოსი ზაქარია ქვარაძე (1656–1660) იყო. მანამდე ზაქარია ორი ათეული წელი გაენათელი მღვდელმთავრის კათედრას იკავებდა. XVII საუკუნის შუახანებში დასავლეთ საქართველოში მძიმე პოლიტიკურ სიტუაცია იყო. ორი უდიდესი სახელმწიფო ოსმალეთი და ირანი დანაწევრებული საქართველოს დასაუფლებლად ყველაფერს აკეთებდნენ. სისხლისგან დაცლილი და შაჰ–აბასის უმძიმეს ბრძოლებგადატანილი კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველი ცდილობდა, კახეთი ირანის ბატონობისაგან გაეთავისუფლებინა, ამისათვის მან სცადა, ამ საქმეში თავისი სიძე იმერეთის მეფე ალექსანდრე მესამე ჩაერთო და ერთობლივი ძალებით ქვეყანა საფრთხისაგან ეხსნათ. სწორედ ამ პერიოდში მოუწია მოღვაწეობა გაენათელ მღვდელმთავარ ზაქარია ქვარაძეს, რომელიც ამავდროულად ალექსანდრე მეფის სულიერი

მოძღვარი იყო. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ზაქარია ქვარციანის მრავალწლიანი მოღვაწეობა, ზოგჯერ საეკლესიო, ასევე პოლიტიკურ ასპარეზზე. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ზაქარია მთლავაძის გელათის სამონასტრო კომპლექსში. დღეისათვის ჩვენამდე მთლავაძის ზაქარია ქვარციანის თრმების კომპლექსისა და კათალიკოსობის დროინდელი ფრესკამ გელათის ღვთისმშობლის შობის ტაძარში, იქვე, ჩრდილოეთ კარიბჭეში, შემორჩენილია კათალიკოსის საფლავი თავისივე ეპიტაფიით. ამ თვალსაზრისით, კათალიკოსი ზაქარია ერთდროით გამონაკლისია რომლის თრი ფრესკა და საფლავი დღემდე აჩვენებს. ასეთი ფაქტი მხოლოდ გელათში შეიძლება შევხვდეთ ნაჩინის შემთხვევაში, კათალიკოს ზაქარია საფლავი დღემდე არ განხილავს, რადგან მასზე აჩვენებული ეპიტაფია კათალიკოსის სურვილით კრძალავს საფლავის განხილვას. ამის გამო გელათში აჩვენებული ტრადიციით საფლავების ხელყოფას ერიდებოდნენ. კათალიკოსის საფლავი განსაკუთრებულია, რადგან საფლავმა ჩვენამდე პირველადი სახით მთლავაძის ზაქარია ქვარციანის უშუალო დაკვეთით აჩინის მონასტრული გელათის მთავარი ტაძრის დასავლეთი მკლავი, რომელიც დღესაც განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, რადგან მასზე წარმოდგენილია მაცხოვრის ენებათა უნიკალური სურათები. მისი დაკვეთით აჩინის მონასტრული წმინდა მარინის სახელობის ეკლესია, სადაც ასევე დაცულია მისი მღვდელმთავრობის დროინდელი ფრესკა. ზაქარია ქვარციანის უშუალო დამსახურებაა გელათის კვლავ გადაქცევა საკათალიკოსო ტაძრად, რადგან

მისი წინამორბედი აზაგერთი კათალიკოსი თდიშსა და გურშიში მოღვაწეობდა და ამ პერიოდში გელათს ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მისი უშუალო ინიციატივით შესრულებული გელათის მთავარი ტაძრის კედლის მხატვრობა, მან მთავარ ტაძარში გამოსახვინა წმინდა ანდრია პირველწოდებული აწყურის ხატით, რაც იმის მანიშნებელი იყო, რომ საქართველოს ეკლესია მოციქულთა მიერ იყო დაფუძნებული, მანვე გამოსახვინა ასევე წმინდა მარინეს სახელობის ეკვდერში წმინდა ნინო, როგორც ქართველთა განმანათლებელი.

ქუთაისის ერთ-ერთ უბანში – მწვანეყვავილაზე დღემდეა მოღწეული ზაქარია ქვარიაშის მიერ აგებული მთავარანგელოზთა სახელობის ბაზილიკა და კთმეი, კათალიკოსის დროინდელ სასახლეს კი ჩვენამდე არ მოუღწევია. 1651 წელს თავის საზაფხულო რეზიდენციამ, მწვანეყვავილაზე გაენათელმა ზაქარია მუსი ელჩები ალექსი იეგლიევი და ნიკოფორე ტოლოჩანოვი მიიღო სტუმრად, რუსმა ელჩებმა შემოგვინახეს ფასდაუდებელი ცნობები გელათისა და ბაგრატის საკათედრო ტაძრებში დაბრძანებული ქრისტიანული სამყაროს უნიკალური და უდიდესი სიწმინდეების შესახებ, ელჩებს კი უშუალოდ უხსნიდა და მეგზურობას უწევდა გაენათელი მიტროპოლიტი ზაქარია, რადგან ამ სიწმინდეების საკმაოდ ნაწილი დღეს უკვე აღარ არსებობს. სწორედ მისი დამსახურებამ, რომ ჩვენ თანამედროვე ეტაპზე წარმოდგენა გვექმნება ქუთაისის ციხესა და ქუთაისის სიონის (ბაგრატის ტაძარი) შესახებ, რადგან 1651

წელს ციხე და ტაძარი ჯერ კიდევ არ იყო თსმალთაგან ხელყოფილი. ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის ბაგრატ მესამის (978–1014წწ) მიერ აგებული უდიდესი კათედრალი ქრისტიანულ სამყაროში ერთ–ერთი უმდიდრესი ტაძარი იყო, რადგან თბილისის საეპისკოპოსოს გარდა ყველა საეპისკოპოსო ნიგოთი თქონსი ყოფილა. ზაქარია ქვარაზის ელჩებთან შეხვედრიდან 40 წელიწადში თსმალეებმა ტაძარი ააფეთქეს და მისი ძეგლების კედლის მხატვრობა და მონაქვა განადგურეს, ამიტომ ზაქარიას ცნობები კიდევ უფრო მეტ დატვირთვას იძენს. მღვდელმთავარი საუბრობს ასევე დეთისმშობლის კვართის წარმომადგენლობასა და მის მნიშვნელობაზე, რომელიც ამ დროისათვის სამეგრელოში ნობის მონასტერში იყო დაცული.

ზაქარია ქვარაზის პირადად ინახულა და საკათალიკოსო სამოსელში დახატა კათალიკე მისიონერმა ქრისტიანთა დე კასტელმა, რომელიც მას „ქართველთა პატრიარქს“ და „კატოლიკოსობით საფსეს“ უწოდებს. აქვე შენიშნავთ, რომ ქრისტიანთა კასტელმა 1656 წელს დატოვა საქართველო, ჩვენთვის უცნობია, რომელ წელს შეშვედა იგი კათალიკოს ზაქარიას, მაგრამ ფაქტია, რომ ზაქარია ქვარაზის საკათალიკოსო ტახტი უფრო ადრე უნდა დაეკავებინა, დაახლოებით 1656 წელს. სამეცნიერო ლიტერატურაში კი ზაქარიას კათალიკოსობის წლებად 1657–1660 წელია მითითებული, რაც ვადახედავს ექვემდებარება.

შემთხვევითია ზაქარია ქვარაზის გაენათლობისა და კათალიკოსობის დროინდელი სიგელები, რომლებიც სამუალებს ვაძლევენ, უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას ამ დროის უფრო

მოდგაწიხე. ერთ–ერთი აღზინდელი 1644 წლის შეწირულთბის სიგელის მიხედვით გაენათელი მოდვლემთავაზი აზაერთ მაძულს სწიზავს მეფეთა – საქვალეს გელათის მონასტრეს. სიგელში წაზმოჩენილია ზაქარიას ღვთა ქრისტიანული ღვთისმთბიშება და თავმდაბლობა. ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცულია აღნიშნული სიგელი და ზაქარია ქვარიანის დავკეთით შესწულებული ქრისტიეს გარდამთხსნა. აზსებული წყაროებისა და ისტორიოგრაფიულ მასალებზე დავყრდნობით შევეცადეთ, წაზმოგვეჩინა საქართველთს ეკლესიაში მოდვაწე ღიზსეული კათალიკოსის სახე, რომელმაც ნაყთფიერი მოდვაწეობით თავისი ებთქა შექმნა. მას მჭიდროთ კავშირი ჰქონდა საქართველთში იმ ღვთისათვის მოდვაწე იმერეთისა და კახეთის მეფეებთან, კათალიკე მისიონერებთან, ზუს ელჩებთან და სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანთან, რომელთანაც ჩასული იყო მოსალაზაზაკებლად. კათალიკოს ზაქარიას დამსახურებით აფხაზეთის საკათალიკოსთს სამეგრელოსა და გურიაში შეწირეს სენაკისა და აკეთის ეკლესიები, რომლებშიც კათალიკოსს უნდა აღესწულეებინა ღვთისმსახურება. ვფიქრობთ კათალიკოს – ზაქარია ქვარიანის მოდვაწეობის დავწერილებითი შესწავლა მრავალ საკითხზე ჩავგვაფიქრებს და კიდევ ერთხელ გავიზნებთ იმ უზთულეს ჰერიოდს, რომელშიც ამ გამოჩენიულ მოდვაწეს მოუწია ცზოვრება. კათალიკოსის გარდაცვალებიდან 350 წელზე მეტია გასული, მიუნედავად ამისა კათალიკოსის ნაყთფიერი მოდვაწეობის მიმართ დღემდე აზ განელებულია ინტერესი.

ზაქარია ქვარციანის დაბადებისა და აღრეული პერიოდის მოღვაწეობის შესახებ ცნობები აზრ მოგვეტოვება. ქვარციანთა საგვარეულო ლექსებში, სოფელ თხზვიდან მომდინარეობს და ისინი აზნაურები იყვნენ. ქვარციანთა გვარის შესახებ მასალები დაცულია ხელნაწერთა ერთნაირ ცენტრსა და ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში. აქ დაცული საბუთების მიხედვით ქვარციანთა გვარი მოღვაწეობს ლექსებში, თავდაპირველად თყურებში, ხოლო შემდგომ თხზვებში, საიდანაც ზაქარია ქვარციანის მამა საცხთგებლად ქუთაისში მწვანეყვავილაზე გადმოსულა. პირველი ცნობა, რომელშიც ქვარციანებია მოხსენიებული 1565 წლით თარიღდება, საბუთის მიხედვით ქვარციანებს ლექსებში სოფელ თყურებში ჰქონიათ სასახლე, შემდეგ მათი ნაქონი სასახლე და აღვილი გაბრიელ ცაგერელს ზვამლის წმინდა გიორგის ტაძრისთვის შეუწირავს (Qd-9085-ა). ამავე საბუთში იხსენიება ქვარციანი თდიშელი, რომლის ნაქონი სასახლეც იმერეთის მეფე გიორგის II-ს (1565-1586) გაბრიელ ცაგერელისათვის უბოძებია. ეს ფაქტი 1560-იან წლებში უნდა მომხდარიყო. ქვარციანები ამ პერიოდის თყურების გარდა თხზვიც ცხთგობდნენ, იმერეთის მეფეებმა მათ, როგორც ჩანს, მამულები თხზვსა და თყურებში გამოუყვეს.

XVII საუკუნეში ვინმე გიორგი ქვარციანი აღმოსავლეთ
საქართველოშიც იხსენიება. ამავე საუკუნის 80-იან წლებში
მოწმედლა დასახელებული გიორგი ქვარციანი თხ სწავლასხვა საბუთში
(ქიმ. 1275 და Hd-15043). გიორგი ქვარციანი მოწმედ იხსენიება
იმერეთის მეფე ალექსანდრე IV-ის ზეობაში, სიგელი 1683 წლით
თარიღდება: „გამბივე და მოწამე და მამუალი ქვარციანი გიორგი“
(ქიმ.480). როგორც ჩანს გიორგი ქვარციანი იმერეთის მეფის კაზნე

მოღვაწეობდა და საკმაოდ დიდი ნდობაც ჰქონდა, რადგან სამ საბუთში ფიგურირებს. ზაქარია ქვარციანის მოღვაწეობის შემდგომ პერიოდში 1673–1682 წლებში იხსენიება ზებედე ქვარციანი, რომელიც ხობის მონასტრის წინამძღვარი უნდა ყოფილიყო, ზებედეს ხობის ღვთისმშობლისათვის ყმა–მამულები შეუწირავს (პირ. ანოტ. ლექს. IV.2007:366–367). ქვარციანთა გვარის ცნობილი წარმომადგენელია XVIII საუკუნეში მოღვაწე დათუნა ქვარციანი, რომლის მიერაც გადაწერილ იქნა წმინდა გიორგის ცხოვრება. ხელნაწერი წმინდა გიორგის ცხოვრების წამების ამსახველი მინიატურებითაა მდიდარი. ამჟამად ხელნაწერი დაცულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (Q 296 1r-38v, S 1285 1r-78v).

ქვარციანები XIX საუკუნეშიც აქტიურად მოღვაწეობენ იმერეთსა და ლეჩხუმში. 1815 წლით დათარიღებულ სიგელში მთწმედ იხსენიება გიორგი ქვარციანი, მღვდელი მარკოზ ჭირაქაძე და წმინდა მღვდელმთავარი ექვთიმე შარვაშიძე (ქიმ. 1006). 1841 წლით დათარიღებული დოკუმენტით ირკვევა, რომ ქუთაისში, საფინანსზე – ებრაელების სასაფლაოს მიმდებარე ტერიტორიაზე სიმონ ქვარციანს ჰქონია გენახი (ქიმ. 540). ამ დროისათვის ქვარციანთა გვარის ერთი განშტოება თბილისშიც ცხოვრობს. ქუთაისის მუზეუმში დაცული დოკუმენტის მიხედვით, თბილისში სამეგრელოს მთავართა დაქვემდებარებაში იმყოფება. სამეგრელოს დედოფალი ნინო და მისი ვაჟი ლევან დადიანი მამულებს აძლევენ ქვარციანებს: „საქართველოს და კახეთის მეფის ასულმან, ბატონმან ნინამ, და ბიძამშობამან მეძვედრემან ზუსეთის ღვინვარაღ მაითრმან ძემან ჩემმან დადიანმან ლეონ, შენ ჩემს ერთგულს ყმას თბილისს ქვარციანს მიქელს და შენ ძმას მღვდელს სოფრონს და თქვენთა ძეთა... ჩვენი ერთგული და მომსახურე იყავით. თქვენი ბიძა ბუჭუა ქვარციანი უმელოდ ამოწყდნენ და თქვენ შექმნავეწით და ვისმინეთ ვედრება თქვენი და წყალობა გიყავთ და გიბოძეთ იმ თქვენი ბიძის ბუჭუა ქვარციანის სოფელი ადგილი და მამული ჭურმარანით და სახლ–

კაბით, საფლავით, ტყით, წყლით, საძებრ-უძებრით“ (ქიმ:1291). ზემოთ დასახელებული მიქელი და მღვდელი სოფრთნი გამნდარან ბუჭუა ქვარბანის მამულების მფლობელები, ქვარბანებს თრხვში ჰქონიათ ასევე საგვარეულო ტიხე-კოშკი, რომლის ნაშთებმაც დღემდე მთაღწია.

ზაქარია ქვარბანი მეთექვსმეტე საუკუნის ბოლო ათწლეულში ან მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისში უნდა დაბადებულიყო. ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს 1630 წლით დათარიღებული გელათის ტაძრის საბუთი, რომელშიც მოხსენიებულია მაცხოვრის ეკვდრის წინამძღვარი ზაქარია. ამ დროისათვის ზაქარია ახალგაზრდა სასულიერო პირი უნდა ყოფილიყო, რადგან 1640-იან წლებში გელათში გამოსახულ წმინდა მარინეს სახელობის ეკვდრის ფრესკაზე იგი ჯერ კიდევ ახალგაზრდაა. სიგელი იმერეთის მეფე გიორგი III-ის (1605-1639) მიერ არის გაცემული, მეფე განსაკუთრებით ზრუნავს გელათის მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთით მდებარე მაცხოვრის ეკვდრის შეწირულობაზე, რადგან ეს ეკვდერი მათი სასაფლაო ყოფილა. სწორედ ამ ეკვდრის წინამძღვრად ყოფილა დადგინებული ზაქარია, როგორც მიიჩნევენ, დასახელებული სასულიერო პირი უნდა იყოს ზაქარია ქვარბანი, რადგან მან თავისი გამთრჩეული მთავარწიებით ჯერ სამეფო ეკვდრის წინამძღვრობამდე, ხოლო შემდგომში ეპისკოპოსობამდე მიაღწია. საბოლოოდ კი იგი უკვე კათალიკოსის ხარისხში აღნიშნული ეკვდრის შესასვლელში იკრძალება. „ღვთივ გვირგვინოსანმან და ღვთივ დამყარებულმან... მეფეთ-მეფემან გიორგიმ და პირმშომან ძემან ჩემმან ალექსანდრემ... გუადრეთ და მოვასხენეთ მცირე ესე შესაწირავი ჩვენს ეკვდერს და სასაფლავოს ყოვლის მპყრობელს მაცხოვარს პირსა ღვთისასა და მას შინა დადგინებულს წინამძღვარსა ზაქარიას შემთგწირეთ“ (კაკაბაძე. 1921:48). ყოველი წლის დიდ ხუთშაბათს თითო კელაპტარი უნდა დაენთოთ მეფის საფლავზე და ეკვდრის წინამძღვარს მსახურება უნდა ჩატარებინა. ამ დროისათვის,საგვარაულებელია, რომ ზაქარია

დაახლოებით 30 წლის ან შესაძლოა უფრო ახალგაზრდაც იყო, რადგან ამ დროიდან ძალიან მალე, 6-7 წელიწადში, იგი გაენათელი ეპისკოპოსი ხდება. პირდაპირი ცნობა ზაქარიას მღვდელმთავრად კურთხევის შესახებ არ არსებობს, გარდა 1892 წელს ჟურნალ მწყემსში გამოქვეყნებული სტატიისა, რომელშიც პ. ცხვილოელი აღნიშნავს, რომ ზაქარია ქვარიანი აკურთხა აფხაზეთის კათალიკოსმა მაქსიმე მაჭუტაძემ 1653 წლის ივნისში (მწყემსი. 1892. № 22). ამ ცნობაში თარიღი აშკარად, მცდარია, რადგან 1653 წელს ზაქარია უკვე კარგა ხნის მღვდელმთავარი იყო, რაც შეეხება კათალიკოს მაქსიმეს (1639-1657) მიერ ზაქარიას კურთხევის ფაქტი ალბათ რეალური შესაძლოა იყოს, თუკი ზაქარია ქვარიანი 1639 წელს აკურთხეს მღვდელმთავრად, მაგრამ ზაქარიას კურთხევა 1639 წლამდე უნდა მომხდარიყო და მისი მაკურთხეველი კათალიკოსი გრიგოლ I (მოღვაწეობის ზუსტი წლები უცნობია, გარდაიცვალა 1639 წელს) უნდა ყოფილიყო. ზაქარია გაენათელი 1637 წელს უნდა იყოს ნაკურთხი, რადგან ამის თქმის საშუალებას იძლევა საბუთი, რომელიც 1637 წლით თარიღდება: „ქ. ესე წიგნი მოგართ... თქვენ გენათელს ბატონს ზაქარიას), დიდხანს გვიწყობოდო და... ვის საუბატით არ ღაგვადებინე“ (კაკაბაძე.1921:57). ზაქარია გაენათელს მიმართვას ვინმე ყოფიანი, რომელიც უშვილო ყოფილა და გელათის მონასტრისათვის მამული შეუწირავს, საბუთის შინაარსიდან გამომდინარე ზაქარია შესაძლოა უფრო ადრე იყოს მღვდელმთავრად ნაკურთხი. „დიდხანს გვიწყობოდო... მანამდის შეგვიბოგე და არც შენდობა მოგვეცით... თავად ეპისკოპოზი იყაუ ჩენი და მეჩქე სადამდის ეს აღვილი არ შეგვაწირვინეთ, მადამდის არცეთს ცოლქმარს შენდობის წიგნი არ მოგვეცით“. უშვილო ცოლქმარ ყოფიანებს რაღაც ვაღლებულება ჰქონია ეკლესიასთან, რის გამოც მათ მღვდელმთავარი დიდხანს უწყობოდო, საბოლოოდ მათ მამული გელათის და ხანულის ღვთისმშობლისათვის შეუწირავთ და ზაქარიასგან შენდობაც მიუღიათ. თუკი ვიგარაუდებთ, რომ

ადინიშნული დაგა 1 ან 2 წელიწადს მაინც გზიქელდებოდა, მაშინ გამოდის, რომ ზაქარია შესაძლოა უფრო ადრეც 1636 წელს უკვე იყო მღვდელმთავარი.

ჩვენამდე არაა მოღწეული თუ ვინ იყო გენათელი მღვდელმთავარი ზაქარიას კურთხევამდე, რაც გარკვეულ სიბრთულეს ქმნის, რადგან ბუნებრივია, რომ მისი გარდაცვალების* შემდეგ დადგებოდა საკითხი ახალი მღვდელმთავრის კურთხევისა. აჩსებობს ზაქარია ქვარიაშის 1644 წლის შეწირულობის სიგელი, რომელიც დღესდღეობით ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული. სიგელი საკმაოდ დიდია და კარგადაა შენახული. სიგელი მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან მასში მრავალი საინტერესო ცნობაა დაცული. საბუთში მოხსენიებულია არიან იმერეთის მეფე ალექსანდრე და მისი მეუღლე დედოფალი ნესტან-დაბეჯანი, რომელთა შემდეგაც იხსენიება ზაქარია: „ჩვენ უდიდესი და ყოველთა კაცთა უცოდველესი მონაჰმან და მოსაგმან ძისა და ღმრთისა შენისაჰმან გენათელმან ქვარიაშის ზაქარია“ (ქს.დ. III. 1970: 508). გენათელი მღვდელმთავარი ხაზს უსვამს, რომ გელათის ტაძარი სამეფო საძვალეა „ტაძარსა თქვენსა გენათს და საძვალესა ღმრთივ-ცნებულთაგან და ღმრთივ-გვირგვინთსანთაგან პანგვანტიონთასა“. ამის შემდეგ სიგელში ზაქარია ბრძანებს, რომ მისი მკვიდრი მამის მამულით ქუთაისში პატარა აბამიძისაგან „ალაფი ვიყიდეთ და მაგიერი გლეხი და პარტახტი გეგუთს მიგართვით და დავესახლეთ ქუთათს“.

* ჩვენთვის უცნობია, ვინ უნდა ყოფილიყო ზაქარია ქვარიაშის კურთხევამდე წინა გენათელი ეპიკოპოსი. ჩვენ მიერ ადრე გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, გენათელი მღვდელმთავრის კათედრა 1603–1637 წლებში დომენტი ჩხეტიძეს ეკავა, თუმცა შევნიშნავთ, რომ ეს ფაქტი კონკრეტული საბუთით არ გვაქვს გამყარებული, მისი არარსებობის გამო (ტყეშელაშვილი, 2007: 81). დომენტი ჩხეტიძის საკმაოდ მოზრდილი ფრესკა გელათში მთავარი ტაძრის სალაროს თავზეა გამოსახული წარწერით. მაგრამ სავარაუდოა, რომ ის შესაძლოა ცოტა უფრო ადრე მოღვაწეობდა, ფრესკის შესრულების სტილს თუ გავითვალისწინებთ.

ქუთაისში დასახლების შემდეგ იმერეთის მეფე ვითრემი, რომელიც განსაკუთრებულად კეთილგანწყობილი ყოფილა მათი თჯვანისადმი „ყოფლადმოწყალემა და მობრალულმა ჩვენმა გამზდელმა მეფეთ-მეფემ პატრონმა ვითრემი და უშვილთს კაცის აბესალომ მასხარაშვილისეული ადგილი, ტყე და მიწა გვიბოძა ქელბაქიანის საზღურამდის“. თავდაპირველად ზაქარიას თჯვანს ქუთაისში პაატა აბაშიძის მამული უყიდა და იქ დასახლებულან, გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ მეფის მიერ ბოძებულ ადგილზე „აღვამენეთ ეკლესია მთავარანგელოზთა და ციხე და სახლ-კარი და შევჭქინით სოფლად უშინ ადგილი ასე, რომე ამხნედ მინდლეში კაცე აზ სახლებულიყო“ (იქვე: 508). ისტორიკოსმა თ. ქორიძემ ქუთაისში, მწვანეყვავილაზე, მთავარანგელოზთა ეკლესიის, ციხისა და სახლ-კარის მოწინებლობა 1637-1639 წლებით დაათარილა (ქორიძე. 2000:151). ჩვენი ვაზაუდით, ეკლესია და ციხე-სასახლე ცოტა ადრე უნდა იყოს აგებული, რადგან ვითრემი მეფე 1639 წელს გარდაიცვალა მას გარდაცვალებამდე რამდენიმე წლით ადრე უნდა ებოძებინა მწვანეყვავილაზე მამული, სადაც ეკლესია და ციხე ზაქარიას თავის მამასთან ერთად უნდა აეშენებინა, რადგან ვითრემი მეფემ 1634-1536 წლები ტყვეობაში გაატარა, ხოლო მისი ტყვეობიდან გათავისუფლების დროისათვის ციხე და ეკლესია უკვე აგებული უნდა ყოფილიყო. ზოგიერთი წყაროს მიხედვით მეფე ვითრემი 1637 წელს გარდაცვლილა, ამ ფაქტის შესახებ გვაუწყებს ერთ-ერთი კინკლასის S-252 მინაწერი: „ტკე. (1637). აქა მიიცვალა მეფე ვითრემი იმერეთისა. ძე მისი დიდი ალექსანდრე მეფედ დაჯდომ, იმავეს გვაუწყებს ჟამ-გულანის H-381 მინაწერიც: „ტკე. (1637) ამა ქრთნიკონსა მიიცვალა მეფე ვითრემი“ (თლიშელი.1968:56-69). ვფიქრობთ ამ ცნობათა უგულებელყოფა მართებული არ იქნება. შესაძლოა ვითრემი მეფე მართლაც 1637 წელს აღესრულა.

ზაქარია გარკვევით ამბობს: „აღვამენეთ ეკლესია მთავარანგელოზთა და ციხე და სახლ-კარი“. ზაქარიას „მამა აქ 16-17 სს-ის მიჯნაზე

დასახლებულა, რომლის მეკვიდრეს თავის მამულის გაფართოების შემდეგ მეფისაგან ნაბოძები გლეხები ჩაუსახლებია“ (კუნიანიძე, 2012:214).

სიგელით ასევე ნათელი ხდება, რომ ზაქარიას გამზრდელი ყოფილა მეფეთ-მეფე ვითრე, რომელსაც განსაკუთრებული მადლიერებით მოიხსენიებს. ვითრე მეფის სურვილით უნდა დამკვიდრებულიყო ზაქარია გელათის მონასტერში. 1644 წლის სიგელით ზაქარია გენათელი გელათის მონასტერს სწირავს ქუთაისში, ნოღას, კუჩხებს, ჭოლეფს, ჯონიას მცხოვრებ ყმა-გლეხებსა და მამულებს: „ანუ სასახლე, ანუ ეკლესია, ანუ ციხე, ანუ აზნაურიშვილი, ანუ გლეხი, ანუ პარტახტი, ანუ ზვარი, ანუ მიწა, ანუ ალაგი, ანუ წყალი, და ტყე მათითა სახლ-კართთა, ეკლესიითა, ციხითა, ჭურჭმარანითა, კალო-საბძლითა, სასაფლათთა, მათითა ბართთა, წყლითა, წისქვილითა, ველითა, ვენახითა, სახნავე-სათესითა... ჭალითა, სათიბითა, შესაფალ-გასაფლითა და მათის სამართლიანის მზღუარითა“. ამ დიდ შენაწილს ზაქარია მეფეთ-მეფე ალექსანდრესა და დედოფალ ნესტან-დარეჯანის სადღეგრძელოდ და საჯვანმრთელოდ სწირავს. სიგელში ჩანს ზაქარიას განსაკუთრებული თავმდაბლობა, რომელსაც იგი ხანულის ღვთისმშობელს მიმართავს: „შვიდ ცათ უმაღლესთ და ქერაბინთ უზეშთაესთ ხანულისა და საკურთხეველის ღმრთისმშობელო და მე ულიძისა და ყოველთა კაცთა უცოდველეს მთსავესა ძისა შენისა და მონასა შენსა ქვარიანს ზაქარიას მეოხ, მტუეელ, მფარველ და ცოდვათა მომტყვებელი და აღმნოცველ მექმენ აქა და დღესა მას დიდსა განკითხვისასა წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩვენისა; და განსულისა მას სულისა ჩემისასა მიხსენით ბნელთა აერის მტუეელთა ხელისაგან და ძალნი იგი უჩინოს მტყერისანი შთის გამოთხენთ“. ამ სტრიქონებში ნათლად იგრძნობა მღვდელმთავრის ღრმა საბრძოლველი და მისი ძიწილთა სიკვდილის წინ, იგი ღვთის განსაკუთრებულ შეწევნას ითხოვს. ზაქარია ქვარიანმა

ეპისკოპოსად კურთხევის შემდეგ მწვანეყვავილას ეკლესია გაენათელ მღვდელმთავართა საზაფხულთ რეზიდენციად აქცია. სწორედ აქ მასპინძლობს ცოცხა მოგვიანებით იგი ზუს ელჩებს.

ზაქარია გაენათელი აქტიურად მონაწილეობდა იმდროინდელ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებში. მას მჭიდროდ ურთიერთობა ჰქონია ალექსანდრე მეფის სიმამართან, კახეთის დევნილ მეფე თეიმურაზთან, რომელიც რამდენიმე წელი იმერეთში იმყოფებოდა. თეიმურაზი 1648 წელს გააძევა ქართლის მეფე ზოსტომმა, რომელსაც მისთვის იმერეთში გადასასვლელი გზა მიუცია. ამ პერიოდში თეიმურაზ მეფეს დიდი ტრავმაც დაატყდა თავს. თეიმურაზსა და დედოფალ დარეჯანს არ გაუშნილეს ყიზილბაშთაგან მათი ვაჟის, უფლისწულ დავითის მოკვლის ამბავი (ვაფრინდაშვილი. 2015:106). იმერთში თეიმურაზ მეფე ჩნაჩს მიუყვანიათ, სადაც „ალექსანდრე მეფემ უწინ გაენათელი და საბატონოს კაცნიშვილი მიიგებეს. ყველგან ნუნლი მზას დაახვედრეს, და ჩნაჩს მიიყვანეს ბატონი თეიმურაზ და ხორეშან დედოფალი“ (ცხთვრება საქანთველთისა. 1980:100). ზაქარიას გადაუწყვეტია, რომ დედოფლის მობრძანების შემდეგ ეტყვათ უძიძის ამბავი: „იმერეთს ამდენი შეძლება არ აქვსო, რომ თრჯელ ცალკალკე თემი შეეყარათ. ბარემ დედოფალი მობრძანდესო და დედამთავართ შეყრამი განუცხადოთო“ (იგულისხმება დედოფალი ხორეშანი და მისი ქალიშვილი დედოფალი ნესტან-დარეჯანი) და შესაფერისი პატივი მიეცეთ უფლისწულისათვის. ჩნაჩში ჩასულან ასევე „დარეჯან დედოფალი და მეფე ალექსანდრე მოვიდნენ, დარბაისელნი და დარბაისლის ცოლები ყველანი იქ შეყარნეს და ბატონიშვილი დავით იქ გაიძულავენს, შეიქნა დიდი ტინილი და გლეჯა“ (იქვე: 100).

თავიანთი სამეფოდან ლტოლვილ მეფე-დედოფალს თავზარ-დამცემი ამბავი უშუალოდ ალექსანდრე მეფისაგან შეუტყვიათ: „ამაღლდა ზარი და მეფე ალექსანდრემ მხარჩახდილი თავსცემით ბატონს თეიმურაზს წინ დაურქვა და ბატონისშვილის დათუნასი

მამაცობითა და ქებით მოკვლა წარმოთქვა. ბატონი თეიმურაზ და თრნივ დედოფლები ვით უსულთ მკვდარნი შეიქმნენ“ (კაკაბაძე, 1926:50). მწუხარებისაგან გონდაკარგულ სამეფო თჯჯანის წარმომადგენლები გაენათელ ზაქარიასა და სხვა ეპისკოპოსებს მოუსულიერებიათ. „გენათელი და ეპისკოპოსნი წამოდგენეს და გულზედ წყლის დასხმით ძლივას სულს მოვიდნეს, საღმრთო სიტყვანი უქადაგეს და განკითხვის დღის შიში დასდგეს და მღთის საწყენი საქმეები და ჭირისუფალნი დასხნეს, თრმოცამდისინ ტირილი და ზარი იყ“ (იქვე:50). ზაქარია გაენათელსა და მღვდელმთავრებს მათთვის უქადაგებიათ და ქრისტეს მეორედ მთავლის შესახებ შეუხსენებიათ. ამ შემთხვევაში ზაქარია გაენათელი დიონეულოად ასრულებს თავის მღვდელმთავრულ პასუხისმგებლობას, იგი ბიზანტიად ჰხედება მეფე თეიმურაზს, შემდეგ კი მწუხარებაში ჩავარდნილ სამეფო თჯჯანს კი ქრისტიანული მცნებებით განამტკიცებს.

გაენათელი მღვდელმთავარი ზაქარია ასევე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს იმერეთში 1650–1652 წლებში რუსი ელჩების ვიზიტისას. გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფო ცდილობდა თავისი გავლენის სფერო გაეფართოებინა და თეიმურაზ კახთა მეფის შვილიშვილი რუსეთში წაეყვანა, ხოლო იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან ერთგულების ფიცი დაედო, (ელჩობის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ). ეს ელჩობა ერთობ რთულ დროს განხორციელდა, თეიმურაზ მეფე თავის სამეფოში არ იმყოფებოდა, ამასთანავე იგი დიდ მწუხარებაში იყო, ალექსანდრე მეფეს კი ახალი პირობები გაუჩინდა, თსმალურ საფრთხეს დაემატა ლევან დადიანის თავდასხმები. „ალექსანდრე და თეიმურაზი რუს ელჩობთან წარმოებული მოლაპარაკებების პარალელურად ლევან დადიანთან დაზავებას ცდილობდნენ. თუკი დადიანი ხელს აიღებდა იმერეთის ინტენსიურ დარბევაზე, მაშინ ალექსანდრე რუსეთის ხელმწიფესთან ერთგულების ფიცის დადებაზე თავს შეიკავებდა“ (გაფრინდაშვილი, 2015:108). რუსი ელჩის ნიკოფორე

ტოლთჩანთვის ცნობით ზაქარია ქვაბიანი თეიმურაზ მეფეს ახლდა სამეგრელოში ლევან დადიანთან მისაღობაპარაკებლად. აღსანიშნავია, რომ რუსი ელჩები ნათლად აფასებდნენ შექმნილ სიტუაციას, როცა აღნიშნავდნენ, რომ „თეიმურაზ მეფე თავისი აზნაურებით, ჩამოვიდა ქუთაისში, სადადიანთში მიდის, რათა დადიანი მეფე ალექსანდრესთან შეაბიჯოს და თვითონაც შეურბიგდეს მას, (ვაზაუდობს) დადიანმა იქნებ კახეთის გამოსახსნელად ხალხი მიაშველოს, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ჩვენთვის ეს კეთილს არ მთავ-წავებს“ (ტოლთჩანთვი. 1970:78). ამ კონკრეტულ შემთხვევაში თეიმურაზი და ალექსანდრე მეფე აზასასიამოვნო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, თუმცა ისინი დიპლომატიის საშუალებით ცდილობენ ამ სიტუაციისგან თავის დაღწევას.

თეიმურაზ მეფისა და მიტროპოლიტ ზაქარიას ვიზიტი სექტემბერში შემდგარა, მაგრამ ლევან დადიანთან შეთანხმების მიღწევა ვერ მთხრობებულა. გათავსებულ მთავარს თეიმურაზ მეფისაგან მიხვლად შვილიშვილი, ხოლო მეფე ალექსანდრესაგან „ოცდაათი ჩრეული კაცის მათის მამულებით თავის სამთავროს საზღვრებში ქვეშევრდომად გადაცემა მოუთხოვია“. იმის ნაცვლად, რომ ქართული მეფეების თხოვნაზე ლევან დადიანი ვარკვეულ დათმობაზე წასულიყო და ქვეყნისთვის სასიკეთო გადაწყვეტილება მიეღო, პირიქით, პირად განდიდებასა და ტერიტორიის გაზრდაზე იწყებს ზრუნვას. შემდეგ თვეში მიტროპოლიტი ზაქარია აქტიურად იყო ჩართული ელჩებთან მოლაპარაკებაში, რომლებიც ცდილობდნენ, როგორცე რუსი ხელმწიფის დავალება შეესრულებინათ და ერეკლე რუსეთში წაეყვანათ მიხვლად. თუკი თეიმურაზ მეფე თან არ გაატანდა ბატონიშვილს ელჩებს, მაშინ ისინი გაემგზავრებოდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში, თერგზე გამოიზამთრებდნენ და დათქმულ დროს იქ დაელოდებოდნენ ერეკლეს. რაზეც ზაქარია მიტროპოლიტს უკითხავს: „ღანიშნულ დროზე ბატონიშვილი რომ თერგზე არ მოვიდეს და თქვენ მისკავში

გაემზავროთ“ (მაშინ რა ვქნათო?) (ტოლტონიანი.1970:137). რაზეც ელჩებს უბასუნიათ, რომ, თუკი დანიშნულ დროს ბატონიშვილი თერგზე არ გამოცხადდებოდა, ისინი მოსკოვში წავიდოდნენ.

აღნიშნული პასუხის შემდეგ ზაქარია მიტროპოლიტი ალექსანდრე მეფესთან წასულა, როგორც ჩანს, მას მეფისათვის საქმის ვითარების შესახებ მოუხსენებია. მის შემდეგაც ალექსანდრე მეფეს სტუმრებთან თავისი ელჩები – ვასილ ილუშინი და მდივანი ფემანგი გაუგზავნია. მეფესა და რუს ელჩებთან მოლაპარაკება საკმაოდ რთულად მიმდინარეობდა, ამ მოლაპარაკებაში თეიმურაზ მეფეც იყო ჩართული, რადგან ელჩები მისი შვილიშვილის რუსეთში წაყვანას ითხოვდნენ. ქართველ მეფეებს შორის მიმდინარეობდა ამ საკითხის ფარული განხილვა, რაც აშკარაა, თუმცა ალექსანდრე მეფე ელჩებთან აცხადებდა, რომ „თეიმურაზის საქმეებს არაფითარ შემთხვევაში არ კისრულაბს და ამასთან საქმე არ აქვს“, მაგრამ ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნის შემთხვევაში ვაცოილების ხარჯებს თავად კისრულაბდა. ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნის გარდა ელჩები ითხოვდნენ ფიცის წიგნებზე მეფის ბეჭდის დასმასა და ხელმოწერებს. საბოლოოდ, ალექსანდრე მეფეს ელჩებთან თავისი სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი, მდივანი ფემანგი და თეიმურაზ მეფის სუფრაჯი გაუგზავნია, რომელთაც ელჩებისათვის ერეკლეს რუსეთში გაგზავნაზე უარი მოუხსენებიათ. როგორც აღვნიშნეთ, რუსი ელჩების იმერეთში ვიზიტისას მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა გაენათელი მიტროპოლიტი ზაქარია, რომელიც ამასთანავე მეფის სულიერი მოძღვარიც იყო. ხანგასმით გვინდა განვაცხადოთ, რომ გამოთქმულ მისაზრებას მიტროპოლიტი ზაქარიასთან დაკავშირებით ვერ გავიზიარებთ. თითქოს მისი დახმარებით, მიაღწიეს შედეგს რუსმა ელჩებმა: „მათ გაენათელი ეპისკოპოსის სამუალებით მიაღწიეს შედეგს“ (გაფრინდაშვილი. 2015: 108), ამის დასტურად მკვლევარს იველიევის აღწერილობიდან მოაქვს ამონარიდი: „ალექსანდრე მეფე (რუსთ) ხელმოწიფეს ფიცს არ

აძლევედა, საქმეს აჭიანურებდა, კვირიდან კვირემდე გვპირობებოდა და ასე გვიქცევდა. ამის გამო ...ვინმეთ მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი, დარბაზის კაცო ფეშანგ მდივანი „ამიბრევი“, ბიძინა თარჯიშანი და ამათ (საიდუმლოდ) მოველაპარაკეთ, რომ მეფეს უზრინონ... საქმე დააბოლოოს, ჯვარზე მთხვევით დაიფიცოს“ (იეველი. 1969:2).

ჩვენთვის უცნობია, რაზე ჰქონდათ საიდუმლო მოლაპარაკება ელჩებს ზემოთჩამოთვლილ პირებთან, ამასთანავე, მათ ამ მოლაპარაკების დროს ზაქარია მიტროპოლიტთან ერთად ფეშანგი მდივანი და ბიძინა თარჯიშანიც იხმეს, ვფიქრობთ, უმართებულთა ის აზრიც, რომ თითქმის რუსმა ელჩებმა მოისყიდეს საჩუქრებით ქართველები და მათ მეფეზე მოახდინეს გავლენა. „ქართველი მეფის კარისკაცების მოსასყიდად გათვალისწინებული თანხები თუ ნივთები წინასწარ იგეგმებოდა და ელჩებს თან მოჰქონდათ“, შენიშნავდა ი. ცინცაძე თავის წინასიტყვაობაში. ჯერ ერთი, ეს ცნობა რუსი ელჩის მიერ არის მოწოდებული, რაც მის ტენდენციურობას არ გამოთხოვავს, ამასთანავე, ჩვენი მხრიდან ერთგვარი შეურაცხყოფაა ქართველი საეკლესიო იერარქისა და მეფის მთხელებისა, რადგან მათ „მიტროპოლიტს 20 სიასამური, 4 აზმინი საუკეთესო ხარისხის მაური და აბრეშუმის ქსთვილის ნაჭერი, სულ 20 მანეთად, 26 ალტინად და 4 დენგად ღირებული საქონელი“, „ფეშანგ დარბაზის მდივანს 5 ცალი სიასამური, 4 აზმინი ივევე მაური, აბრეშუმის ქსთვილის ნაჭერი, სულ 10 მანეთად, 26 ალტინად და 1 დენგად ღირებული საქონელი“, „თარჯიშანს თარჯიშანობისთვის 2 ცალი სიასამური, სულ 3 მანეთად ღირებული“ (იქვე:2). გაენათელი მღვდელმთავარი, რომელიც რამდენიმე წელიწადში დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი გახდა ქვეყნისთვის თავდადებული პიროვნება იყო, ამ დროისათვის გაენათელი მღვდელმთავარი ფლობდა საკმაოდ დიდ ქონებას და ჩვენი მხრიდან გაუმართლებელია ამგვარი დამოკიდებულება, თითქმის მან 20 მანეთისა და 26

აღტინის აღების გამო ქვეყნის საწინააღმდეგო გადაწყვეტილება მიადებინა მეფეს. პირობით მან თავისი სამეფოს გამორჩეული ეკლესია მონასტრები და მათი სიწმინდეები დაათვალიერებინა რუს ელჩებს, მიანიშნა, რომ საქართველო უძველესი ქრისტიანული სახელმწიფოა და იგი დაწმინდებას საჭიროებს.

მიტროპოლიტიმ ზაქარია ქვაბიანიმ, როგორც მეფის უმუალო მხარდამჭერმა და თანამებრძოლმა, ლევან II დადიანის ბისხვა არაერთგზის იწინაა, დადიანიმ რამდენჯერმე მოაწყო თავდასხმა ქუთაისზე. როგორც ჩანს, ალექსანდრე მეფის მიერ რუსეთის ხელმწიფესთან დადებული ხელშეკრულების შემდეგ ლევან დადიანი განბრუნებული იყო, გათავებულ მთავარი არაფერს ერიდება და თავის ქვეყანაში საკუთარი მეფის წინააღმდეგ იბრძვის*. ზაქარია გაენათელის სულიერი შვილის მეფე ალექსანდრეს ტახტზე ასვლა მოულოდნელად მოხდა – „გაბრუნდა დადიანი და წაბიყვანა ვითრე თანა და დაატყვევა ციხეშია და ჰყვანდა ტყვეთა. ხოლო ძემან ვითრისამან ალექსანდრე დაიპყრა მამისა წილ თვისსა“ (ქრ. ცხ. III. 1959: 420). რადგან მამამისი მეფე ვითრე (1605–1639) ბაღდათთან მომხდარ 1634 წლის ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდა და იგი თბილისში წავიდა მთავარს დატყვევებული. (აღსანიშნავია, რომ კაკას ხიდთან მომხდარი ბრძოლის თარიღთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობს). თუკი აღნიშნული ბრძოლა მართლაც 1634

* ლევან დადიანს უფრო ადრე, 1636 წელსაც ულაშქრია იმერეთში, რასაც ხონის წმინდა გიორგის ტაძრის წარწერაც გვამცნობს, მეფე-მთავარს შორის ბრძოლა მომხდარა ბაღდათში, ამ ბრძოლაში ალექსანდრე მეფის გვერდით თეიმურაზ კახთა მეფეც იბრძოდა. ლევან დადიანი თავის გამარჯვებას წმინდა გიორგის დახმარებას მიაწერს: „და გაგვემარჯვა ძლიერებითა შენითა. თავად მეფე ხელთ დაგურჩა და სრულებით იმერნი და კახნი დარბაისელნი... და ზოგნი გარდაიხვეწნენ. კახი მეფე თეიმურაზ. და მეფის შვილები ალექსანდრე და მამუკა“ (მასალები. II. 1971: 36). ლევან დადიანს ეკონომიურად დაუსუსტებია იმერეთი, რადგან აუყრია ქალაქ ჩხარის მოსახლეობა და რუხში გადაუსახლებია.

წელს მონდა და გიორგი მეფემ თრი წელი გაატარა ტყვეობაში, გამოდის, რომ იგი 1636 ან 1637 წელს უნდა გაეთავისუფლებინა დადიანს, რადგან ალექსანდრემ დიდძალი გამოსასყიდი გადაუხადა მთავარს. ნიკო დადიანის ცნობით ალექსანდრეს გამთუხსნია მამა ტყვეობიდან: „შემდგომად ძემან მისმან ალექსანდრე დაიხსნა მამა თვისი გიორგი მეფე: წარუგზავნა დადიანსა ვაჭარნი ჩინთრისა და ჩხატრისანი სრულიად და დაიხსნა მამა თვისი“ (დადიანი.1962:160). ქუთაისში მთყვანილი მეფე „მცირე ხანისა შემდგომად გარდაიცვალა წელსა ქრისტესით 1639“, ალექსანდრე დამთუკიდებლად მოქმედებს, როცა იგი მამას ათავისუფლებს, ამიტომ ადვილი შესაძლებელია ამ პერიოდში მომხდარიყო ზაქარია ეპისკოპოსად კურთხევაც.

1636 წელს ზაქარია ქვარიათა აზ იყო მღვდელმთავრის ხარისხში. იგი სავარაუდოდ ჯერ კიდევ გელათში მსახურობდა. ბაღდათის ბრძოლის შემდეგ იმერეთის მეფედ აკურთხეს გიორგის უფროსი ვაჟი ალექსანდრე, რომლის გამეფების შემდეგაც სავარაუდებელია ზაქარია ქვარიათის გელათის ეპისკოპოსად კურთხევა, რადგან ყმაწვილ მეფეს გვერდით სჭირდებოდა ერთგული და ღირსეული იერარქი, ვისაც დაეყრდნობოდა. ან შესაძლოა, ეს კურთხევა გიორგი მეფის გათავისუფლების შემდეგ მონდა მალევე. აქვე გვინდა ერთ საკითხს მივაქციოთ ყურადღება, ზაქარია ქვარიათის კურთხევის შესახებ პირდაპირი ცნობა არ გვაქვს, რაც გარკვეულ ბუნდოვანებას ქმნის. თუკი იმერეთის მეფე გიორგი ტყვეობიდან 1636 ან 1637 წელს გათავისუფლდა, ზაქარიას გაენათელ ეპისკოპოსად კურთხევაც შესაძლოა გიორგი მეფის სურვილით აღსრულდა ამავე პერიოდში. ეს პოტენციური შესაძლოა, დაემთხვა ქვარიათების მიერ ციხე-გალავნისა და ეკლესიის აშენებას მწვანეყვავილაზე, რაც კიდევ უფრო მეტ საფუძველს მისცემდა გიორგი მეფეს ზაქარიას მღვდელმთავრად კურთხევისათვის. აქედან გამომდინარე, უნდა დაგვასკვნათ, რომ ზაქარიას კურთხევა ეპისკოპოსად იმერეთის მეფე გიორგის ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ მომხდარა, სწორედ ზაქარია

ქვარციანს უნდა შეესრულებინა 1639 წელს მეფის დაკრძალვის რიტუალი. გიორგი მეფე 1639 წელს გარდაიცვალა და იგი დაუკრძალავთ გელათის მაცხოვრის სახელობის ეკვდერში, სადაც აწესებობს გიორგი მეფის თჯახის ფრესკა, რადგან გიორგი მეფე ჯერ კიდევ 1630 წლის სიგელში მაცხოვრის ეკვდერს ასახელებს თავის საძვალედ: „გკადრეთ და მოგახსენეთ მცირე ესე შესაწირავი ჩვენს ეკვდერს და სასაფლაავოს ყოვლის მპყრობელს მაცხოვარს ბიძისა ღვთისასა და მას შინა დადგინებულს წინამძღვარსა ზაქარიას“. იმ დროისათვის ზაქარია ყოფილა ეკვდრის წინამძღვარი, გადის დრო და ზაქარია გაენათელი ეპისკოპოსი ხდება და იგი კვლავ აგრძელებს გარდაცვლილ გიორგი მეფეზე ზრუნვას. როგორც ვთქვით, ზაქარია ქვარციანი გიორგი მეფეს გამზრდელს უწოდებს ერთ საბუთში და მისადმი განსაკუთრებულ მაღლიერებას გამოხატავს. უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით ზაქარია სურვილი იყო, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ იგი თავის გამზრდელ მეფე გიორგის საფლაავთან ახლოს მაცხოვრის ეკვდრის შესასვლელთან დაესაფლავებინათ.

ლევან დადიანმა XVII საუკუნის შუახანებში, როგორც კი საფრთხე იგრძნო იმერეთიდან, კვლავ განაახლა შეტყეები იმერეთის წინააღმდეგ. ბერი ეგნატაშვილი გვაუწყებს, რომ: „ესრეთ გაუჭირა საქმე ალექსანდრეს. რომე ქუთაისს გალაგანი შემოიფლო და იჯდა მას შინა... ხოლო დადიანი მოუხდებოდა ყოველს საუფლოს დღეს, შობასა, ახალწელიწადს, ნათლისღებასა და აღდგომასა და ათხრებდა ქვეყანასა იმერეთისასა“ (ქრ.ცხ.II:421). ალბათ ძნელია აგხსნათ, რა იყო ლევან დადიანის ამგვარი გაბოროტების მიზეზი, რადგან იგი უდიდეს ქრისტიანულ დღესასწაულებზე ესმოდა ქუთაისს და ქვეყანას ათხრებდა – „რომელსამე ხოცდა და რომელსამე ტყუე-ყოფდა და ჰყიდდა და დაიბრენდა და თავს დაახსნეინებდა“.

დადიანის უშუალო ინტერესში შედიოდა მეფის აქტიური მხარდაჭერის – გაენათელი მღვდელმთავრის და მეფის სულიერი მოძღვრის რეზიდენციის აღებაც. მწვანეყვავილას რეზიდენციანზე

ლამპქრობა, დაახლოებით, 1650 წლის ახლოს უნდა მომხდარიყო. ქუთაისის ათნობის შემდეგ (დადიანს ვარე ცინე უნდა აეღო, რადგან შიგა ცინეში მეფე იყო გამაგრებული) დადიანი თავს დასხმია გაენათელი მღვდელმთავრის რეზიდენციას). ზაქარია გაენათელის რეზიდენცია, როგორც ჩანს, საკმაოდ გამაგრებული ცინე იყო, რადგან დადიანს ერთი კვირა დასჭირდა მის ასაღებად. „ქუთაისი ქალაქი დავსწვით და ავათნებთ და შემოვადექით გაენათელის ცინესა და დაუწყეთ ბრძოლა. დაუშინეთ დიდროვანი ზარბაზნები, დავამტვრიეთ ცინე და ავიღეთ სწოტზედა, თრმოცის თავადითა და აზნაურნიველებითა, სხვისა მრავლითა და მეთოფითა მისი საქონლითა და ალაფითა ავსებულნი მშვიდობით გამარჯვებულნი შინ მოვედით“ (რეზიდაშილი. 1989:97). ამ ცნობის მიხედვით, დადიანს თავდასხმის დროს გაენათელი მღვდელმთავრის რეზიდენცია მწვანეყვავილაზე დაუნგრევია, როგორც ჩანს, ზაქარია ქვარიაშვილი შემდგომში ცინე ისევ აღადგინა.

ქართველ მთავარს საამაყოლ მიაჩნდა სამეფოს დედაქალაქის აღება და მისი თანამემამულეების დატყვევება, მისმა ასეთმა ანტისახელმწიფოებრივმა ქმედებებმა კიდევ უფრო დაასუსტა იმერეთის სამეფო, უფრო მეტიც, რამდენიმე წელიწადში იმერეთში შემოსეულ თსმალებს გაუადვილა იმერეთის დამთრჩილება. მისი ამ ქმედებით დაინგრა გაენათელი მღვდელმთავრის რეზიდენცია, რითაც ასევე დასუსტდა სამეფო. ეს ლამპქრობა შესაძლოა 1651 წლის შემდეგ მოხდა, რადგან რუსი ელჩების ჩამოსვლის დროს რეზიდენცია დაუზიანებელი იყო. ლევან დადიანმა თავისი უბასუხისმგებლო მოქმედებით არამარტო იმერეთი, არამედ მთლიანად საქართველო დაზარალა, როგორც ფარსადან ვორგიჯანძე აღნიშნავს, „ლევანს ყანეც მწყალობელი და ლამპქრობა და საღაროთ მომხმარებელი ჰყვანდა“. ირანის დაზარალებით მთავარმა ჩამალა კახეთის და ქართლის გათავისუფლების შესაძლებლობა, ამასთან დაკავშირებით მ. რეზიდაშილი ნათლად აყალიბებდა აზრს: ირანმა მიზანს მიაღწია

დადიანის გადაბირებით: იმერეთის სამეფო ისე დაძაბუნდა, რომ ველარ ჩაერეთდა ქართლ-კახეთის საქმეებში, 1648 წელს ალექსანდრე მეფემ იმიტომ ვერ მოახეზნა თეიმურაზის დახმარება იბანის წინააღმდეგ (იქვე:97).

ფაჩსადან გორგიჯანიძის მიხედვით, ალექსანდრე მეფე თეიმურაზს იმის გამო ვერ მიეხმარა, რომ: „ლევან დადიანი ძრეილი ბატონი იყო და მეფე ზოსტომს მისი და მარიაჲ დედოფალი ცოლად ჰყვანდა, ყაენიჲ მწყალობელი და ლაშქრითა და სალაზრით მომხმარებელი ჰყვანდა... თუ მეფე ალექსანდრე იმერეთით დაიძრთდა, დადიანი იმერეთს ჩაუდგებოდა“ (ფაჩსადან გორგიჯანიძე. 1925:259). დადიანის ქმედებებმა დაზიანა საერთო ქართული საქმე, თუკი ალექსანდრე მეფე* თავის სიმამრს დაეხმარებოდა და შეძლებდა კახეთის გათავისუფლებას, შემდეგ შესაძლებელი იქნებოდა ქართლში ზოსტომსაჲ საფრთხე შექმნოდა, იბანის მიერ დაფინანსებული

*თეიმურაზ მეფე XVII საუკუნის განმავლობაში სათავეში ედგა ქვეყნის გამათავისუფლებელ მოძრაობას, ქართლისა და კახეთის პროგრესულად მოაზროვნე მამულიშვილების თვალშიც იგი მოიაზრებოდა ამ ზრძოლის მეთაურად. მცხეთის კათალიკოს ევდემოზ დიასმიძის ინიციატივა თეიმურაზის ქართლში გამეფებისა ჩაიშალა, აჯანყების გამო როსტომ მეფემ კათალიკოსი ევდემოზი სიკვდილით დასაჯა. თეიმურაზ მეფის ერთგულ თანამებრძოლებში მოიაზრებოდა იმერეთის მეფე გიორგიც, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი გვაუწყებს, სწორედ ამის გამო როსტომ მეფე „დაემძახლა ლევან დადიანსა, და ამან მოსცა დაი თვისი მარიაჲ“ (ქრ. ცხ.IV:440). როსტომისა და ლევან დადიანის დანათესავებასა და გაერთიანებას დაუპირისპირდა იმერთა მეფე გიორგი, მაგრამ იგი მცირერიცხოვანი რაზმით ტყვედ ჩაუვარდა ლევან დადიანს კაკას ხიდთან. გიორგი მეფის გათავისუფლების შემდეგ კი გაენათელი მღვდელმთავარი გახდებოდა ზაქარია ქვარიანი, რომელიც ქართველ მეფეთა (გიორგი, თეიმურაზი, ალექსანდრე) თანამებრძოლი ხდება და მათ გვერდით აქტიურად მოღვაწეობს პოლიტიკურ ასპარეზზე. ამის გამო იგი ლევან დადიანისთვის მიუღებელი პიროვნება იყო და მწვანეყვავილას ციხე-გალავნის დანგრევაც ამით იყო გამოწვეული.

და შეიარაღებულმა ლევან დადიანმა კი ქართული სამეფოების გამათავისუფლებელი ბრძოლა ჩამალა, ამ ქმედებით მან როგორც იზანის, ისე თსმალეთის საქმე გააკეთა. ამ საერთო ქართულ პოლიტიკაში ზაქარია გაენათელი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და მისი მთავარწიობა ქვეყნის გაძლიერებისაკენ იყო მიმართული. მწვანეყვავილას რეზიდენციის აგება ქვეყნის გასაძლიერებლად გადადგმული ნაბიჯი იყო. გაენათელი მღვდელმთავარი ქალაქში აგებს რეზიდენციასა და ციხეს და ქვეყნის დაცვის საქმეში უშუალოდ იღებს მონაწილეობას.

რუსი ელჩების ცნობები ზაქარია ქვარციანოს

შესახებ 1650-1652 წლებში

XVII საუკუნეში საქართველოს სამეფოები საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებით მძიმე ვითარებაში კახეთის სამეფო აღმოჩნდა. ირანის მიერ ღვენილი კახეთის მეფე თეიმურაზ I დანებებას არ აპირებდა, რის გამოც მან თავი იმერეთის სამეფოს შეაფარა, იმერეთის მეფე ალექსანდრე მისი სიძე იყო. კახეთისა და იმერეთის მეფეთა ყურადღება რუსეთისკენ იყო მიბრუნებული, რადგან შექმნილ სიტუაციაში ისინი ფიქრობდნენ, რომ რუსეთის მზარდი სახელმწიფო მათ ირან-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაეხმარებოდა. 1649 წელს თეიმურაზ მეფისა და ალექსანდრე იმერეთა მეფის ელჩები ერთდროულად აღმოჩნდნენ მოსკოვში, რუსეთის სამეფო კარი დაინტერესებული იყო ქართული სამეფოებით, ვინაიდან მათ შეიტყვეს, რომ თეიმურაზი და ალექსანდრე იმერეთში იმყოფებოდნენ, ამიტომ მათ გამთავაზვნეს საბასუნოდ ელჩები: ალექსი იეგლიევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი, რუსეთის მეფე ალექსი მიხეილის ძე იმერეთის მეფეს წერილს უგზავნიდა და მოკითხვას უთვლიდა. ელჩები 1650 წელს ჩრდილოთ კავკასიიდან რაჭაში გადმოვიდნენ. რუს ელჩებს, ბუნებრივია, ჰქონდათ თავიანთი ინსტრუქციები, თუ რა საკითხებზე უნდა გაემარჯვლებინათ ყურადღება და შესაბამისადაც მოქმედებდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსი ელჩების ცნობები მრავალი მიმართულებით არის ძალიან მნიშვნელოვანი, სწორედ ამიტომ ცნობილი ქართველი მეცნიერების მ. ბოლიევეტოვისა და ი. ცინცაძის მიერ რუსი ელჩების ვიზიტის საანგარიშოდ აღწერილობა თბილისში 1926 და 1969-1970 წლებში იქნა გამოცემული.

ჩვენს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით ეს ცნობები გან-

საკუთრებით ფასეულია, რადგან რუსი ელჩები ზაქარია ქვარციანის შესახებ მრავალ მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდიან. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ რუსი ელჩები განსაკუთრებით ინტერესდებიან საეკლესიო სიწმინდეებით, ღვთისმსახურებითა და ა.შ. ამასთან დაკავშირებით, ი. ცინცაძე აღნიშნავდა, რომ: „პატრიარქ ნიკონის ინტერესი იმეჩეთის აღწერილობისადმი შესაძლებელია ნაწილობრივ საეკლესიო რეფორმებისადმი ინტერესს აღეძრა, ის მომენტიც მხედველობაშია მისლები, რომ 1658 წლამდე ნიკონი საეკლესიო საქმეებშიც აქტიურად ერეოდა“. რუსი ელჩების აღწერილობა ხელნაწილის სახით მოსკოვის ბიბლიოთეკაში ინახებოდა და მას არაერთი დაინტერესებული პირი ეცნობოდა. საეკლესიო სიწმინდეებისადმი ინტერესს კი რუსეთის იმპერიის წარმომადგენლები ყოველთვის გამთხატავდნენ.

ელჩების აღწერილობაში ზაქარია ქვარციანი ხშირად ფიგურირებს, ვინაიდან იგი მეფე ალექსანდრეს სულიერი მოძღვარია და მის სიტყვას განსაკუთრებული ძალა აქვს. მაგნიდან ელჩები ნიკონ-წმინდელ მიტროპოლიტ დავითს გაუციალებია და 1651 წლის 21 ივნისს ისინი ქუთაისში მისულან. უნდა ითქვას, რომ გაენათელი მიტროპოლიტი ელჩების თითქმის ყველა შეზღვევას ესწრება, ალექსანდრე მეფეს პირველად ელჩები მდინარე რიონის ნაპირას კარგებში მიუღია. რუსი ელჩების ცნობებით, „ჩვენ თვალწინ იშლება ძველი ქუთაისის ციხე-ქალაქი, ბაგრატიის საკათედრო ტაძარი“, ამ დროისათვის ძველი ქუთაისი ჯერ კიდევ არ იყო თსმალთაგან დაზიანებული, ხოლო ბაგრატიის ტაძარი თავისი პირველქმნილი სილამაზით იყო გამორჩეული. კარგებიდან ალექსანდრე მეფე ზაქარია მიტროპოლიტთან და იერუსალიმის წმინდა გოლგოთის მთის მონასტრის იღუმენ ნიკოფორესთან ერთად გამოსულა. მეფესთან ნიკოფორეს უსაუბრია ალექსანდრეს მიერ რუსეთის

ხელმწიფისადმი გაზზავნილ წერილზე: „თქვენ სწორდით, ჩვენს დიდ ხელმწიფეს, რომ თქვენ მამა-პაპის, მართლმადიდებელ ქრისტიანი მეფეების შემკვიდრებობით იმყოფებით მეფედ. ძველი მეფეების მიერ აგებული მონასტრები და საყდრები გაქვთ, მიტრთბოლიტები და ეპისკოპოსებიც მზავლი გყლიათ, სარწმუნთებაც შეურყყენლად ღაგიცავთ ღღემდე“ (იევილიევი. 1969:111). ალექსანდრე მეფე* რუსეთის ხელმწიფისაგან ღანზარების აღმთჩენას ითბოღდა, რათა ურწმუნთებს აზ ღაემბრცებინა ის ღა წმინღა მონასტრები აზ ღაქცუულიყო. ტოლთჩანთვის ცნობით ისინი რაჭიღან ტყბოულის გავლით წამოსულან, გამთუელიათ ცინე-ქაღაქი გელიათი ღა იმერეთის მეფეს მწიანეყვაილას ცოტა ქვემთ, ზაქარია მიტრთბოლიტის, საცნოვრებელი სახლის ქვემთ, მღინარე რითნზე გადამღვარ მთაზე გამლილ კარგებში შეხვეღრბან. ელჩებს აქ გაუტარებიათ თბი ღღე ღა 24 ივნისს მთავარ მთედანზე წასულან, საღაც მზავალი ტიღოს კარავი ყოფიღა გამლილი. აქ მათ შეჭხვეღრბან მიტრთბოლიტი ზაქარია ღა ნიკიფორე ბერძენი იღუმენი. მიტრთბოლიტ ზაქარიას ისინი უკურთხებია ღა მოუკითხავს: „ღეთით კარგად იმზავრეთ თუ აზათ“. ამის შემდეგ ელჩებს მღვეღღმთავარი მოუკითხავს ღა

*ნიკიფორე ტოლოჩანოვს თავის აღწერილობაში მოცემული აქვს ალექსანდრე მევის წერილი, რომელიც 1649 წლის 13 აგვისტოს ელჩების ხელით გაუგზავნია: ალექსანდრე მეფე წერილში აღნიშნავს, რომ „მთამომავლობით ჩვენც მართლმადიდებელი ქრისტიანები ვართ, წმინღის მოციქულის ანღრბას ღა წმინღა ნინოს მიერ განსწავლული მართლმადიდებელ სარწმუნოებასა ღა კურთხულ მეფეთა რჯულს, ვართ ზიარებულნი“ (ტოლოჩანოვი.1970:36). ალექსანდრე მეფემ რუსეთის ხელმწიფეს მიუთათა, რომ მისი ქვეყანა უძველესი ქრისტიანული სახელმწიფოა ღა იგი ანღრბა პირველწოდებულის მიერ არის მოქცეული ღა მეოთხე საუკუნიღან წმინღა ნინოს მიერაა განათლებული. ნიკოფორეს შემდეგ მევისათვის ალექსი იევილიევს მიუმართავს ღა რუსი ხელმწიფის დანაპირები გადაუცია, რომ მას მთელი იმერეთის დაცვა სურღა, რათა მართლმადიდებლური სარწმუნოება არ შეგინებულიყო.

შემდეგ წაბმდგარან მეფე ალექსანდრესთან კარავში. მეფეს რუსეთის ხელმწიფე მოუკითხავს და შემდეგ რუსი ელჩებისაგან საჩუქრებიც მიუღია. ყველა ამ შეხვედრას გაენათელი მიტრტობლიოტი ზაქარია ესწრებოდა. რუსი ელჩები საკმაოდ დეტალურად აღწერენ მეფის გვირგვინს, შესამოსელს, კვერთხს, მის მარჯვენა მხარეს მდგარ „სიონს“, რომელიც წმინდა ნაწილებით ყოფილა სავსე. „ალექსანდრე მეფეს, მკერდზე თქრთს ძეწკვით დიდი თქრთს ჯვარი ჰკილია, წმინდა ნაწილებით, თავზე ქინგურებიანი გვირგვინი ადგას, უქობო, შვიდ სავრდენიანი, თრმუზღული მარგალიტით შემოყოლებული, შიგდამიგ ჟოლოსფერი და ცისფერი იაგუნდის ქვებია ჩასმული, აგრეთვე ზურმუხტისა და აღმასის ჟიჟმატით შემკული“ (იველიევი. 1969:117).

მეფის მარჯვენა მხარეს კათალიკოსი მჯღაბა, ამ დროისათვის აფხაზეთის კათალიკოსი იოსებ მაჭუტაძე იყო, რომლის გვერდით მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტრტობლიოტი მჯღაბა, შემდეგ სხვა სასულიერო პირები და თავად-ზნაურთბა. სუფრა საღამომდე გაგრძელებულა, პატრიარქს, მღვდელმთავრებსა და სხვებს მეფის, ხელმწიფისა და დიდი მთავრის სადღეგრძელოები შეუსვამთ. საჭმელი სტუმრებთან თქრთსა და ვერცხლის სინებით მიჰქონდათ. სასმელიც მარნიდან ვერცხლისა და თქრთს მალაღყელიანი ჭურჭლით მიჰქონდათ, აღსანიშნავია, რომ იმერეთის მეფეს ჯერ კიდევ შემთრინილი ჰქონდათ ძველი სამეფო რეგალიები და ძვირფასი ჭურჭელი, თსმალებს ჯერ არ ჰქონდა დაპყრობილი იმერეთის სამეფო, ამიტომ იმერეთის მეფე შეეცადა, გარკვეული შთაბეჭდილება მოენდინა რუს ელჩებზე. ამის დასტურია სამასი შეიარაღებული მეციხოვნის მიერ ჯერ თოფების და შემდეგ ქუთაისის ქვედა და ზედა ციხეებიდან 30 ზარბაზნის გასროლა, იქვე, მოედანზე, ლამაზად ჩაცმული, ბედაურებზე ამხედრებული აზნაურები

ბურთოს თამაშობდნენ. აღნიშნული ცნობები ფასდაუდებელია ძველი ქუთაისის ყოფა-ცხოვრებისა და, საერთოდ, გვიანი პერიოდის სამხედრო ისტორიის აზიური საკითხის დადგენისათვის. 29 ივნისს პეტრე და პავლე მოციქულის დღესასწაულზე რუსი ელჩები მეფეს ბაგრატიონის ტახტში წინააღმდეგობა დაუბაძიებია. 5 ივლისს ალექსანდრე მეფეს თავის სულიერ მთავარ ზაქარიასთან სტუმრობა უნებებია. ზაქარია მიტროპოლიტს დიდი სუფრა გაუწვია, სადაც შეკრებილი ყოფილან საერთო და სასულიერო იერარქები. ალექსი იველიევის გადმოცემით სუფრაზე მეფის, ელჩების, თავადებისა და ყველას წინაშე ხორცის კერძები ეწყობოდა, სამღვდელთა სამხარეთო საჭმელი ჰქონდა. 13 ივლისს კი მეფის ბრძანებით ზაქარია მიტროპოლიტს ელჩები გელათის მონასტერში მიუწვევია.

ქართველ მეფეთა საძვალეში დაბრძანებულ ხატებსა და სიწმინდეებს ელჩებს თავად მიტროპოლიტი აჩვენებდა და უხსნიდა მათ მნიშვნელობას. გაერთიანებული მღვდელმთავარი ელჩებს აჩვენებდა გელათში არსებულ სიწმინდეებს, რომლებიც განსაკუთრებულად იყო დაცული და მრავალი მათგანი სამეფო ბეჭდითაც ყოფილა დაცული. „გელათში არა მხოლოდ მწიგნობრობის მხრივ, არამედ კულტურის სხვა დარგშიც (თქრომჭედლობა, მხატვრობა და სხვა) ბოლომდე (XVIII საუკუნის დასასრულამდე) შეინარჩუნა ბრძანება“ (ლომინაძე, 2014:77). სწორედ გელათში მოხდა უამრავი სიწმინდისა და რელიგიის თავმოყრა და მისი შენარჩუნება, რაც გამოწვეული იყო იმ ფაქტით, რომ იგი სამეფო საძვალე იყო და მასზე აზიური ქართველი მეფე, კათალიკოსი და მღვდელმთავარი ზრუნავდა. ამის გარდა გელათში არსებული სიწმინდეების გადაჩინება მისმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამაც განაპირობა. ელჩების დამსახურებით ჩვენამდე მოაღწია ინფორმაციამ გელათში დაცულ სიწმინდეების, ხატების, ჯვრების, წიგნების, საფლავებისა

და ა.შ. ელჩებმა ჩაიწერეს ზაქარია ქვაჩიანის მიერ მოთხრობილი და ახსნილი, რამაც დღევანდელ დღემდე მთაწია, რასაც განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს.

უნდა ითქვას, რომ ეს ცნობები უმნიშვნელოვანესია, რადგან რუსი ელჩების პირობით, ღვაწლმოსილი გაენათელი მიტროპოლიტი გვიამბობს გელათის სინოდების ზუსტი ადგილსამყოფელის, წარმომავლობისა და მნიშვნელობის შესახებ. სინოდების გარდა ელჩები დეტალურ ცნობებს გვაწვდიან გელათის მთავარის ცხენ-გალავანზე, თვით ტაძარზე, რომელიც იმ დროისათვის სპილენძით ყოფილა გადახურული, ზაქარია მიტროპოლიტს ელჩებისათვის უჩვენებია შესასვლელი რეინის კარები, რომელიც განძის კარების სახელით არის ცნობილი და რომლის მხოლოდ ერთი კარია დღესდღეობით გელათში. მანვე ანახა ელჩებს გელათის მთავარ ტაძარში დაცული ჯვარი, რომელშიც ყოფილა ღვთისმშობლის თემები, რძე და კბილი, ამავე ჯვარს შუაში თქრთს კიდობანი ჭქონია, რომელიც, ზაქარია ქვაჩიანის ცნობით, სპარსეთიდან მოსული მოგვების მიერ მიტომეული თქრთთი ყოფილა დამზადებული. მღვდელმთავარმა მრავალ სინოდებსთან ერთად ელჩებს აჩვენა გელათში დაცული ხახულის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატი: „ეს ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხატი წმინდა, მსოფლიო მოციქულის, ლუკა მახარებლის დახატულია“. ხახულის ხატის წინ დაბრძანებული ყოფილა გერცხლით მოჭედილი პატარა სკივრი, რომელიც მეფის ბეჭდით ყოფილა დალუქული. „მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ იმ სკივრში წმინდანების, მოციქულებისა და მოწამეთა ნაწილებიათ“ (იქვე:131). მღვდელმთავარს ელჩებისთვის უთქვამს ასევე, რომ ლუკა მახარებლის მიერ დაწერილი ორი ხატი, წმინდა ნაწილებით და ჯვარი ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინეს ქალიშვილს ირინეს

ჩამოუტანია საქართველოში*. ელჩები საუბრობენ ასევე ჯვრის შესახებ, რომელსაც თქმის მცირე კიდობანი ჰქონია დატანებული, მიტროპოლიტ ზაქარიას ნაამბობით ჯვარი იმ თქმის ერთი ნაწილისაგან ყოფილა დამზადებული, რომელიც ახალმობილ ქრისტეს მიაბრუნეს მოგვებმა. გელათში აჩსებული საეკლესიო ჭურჭელი, ბარძიმი, ფეხში და ვაზსკვლავი, ამბოლებს ჯვარი სულ თქმისაგან ყოფილა დამზადებული. ელჩებს უნახავთ ასევე საკურთხევის მარჯვენა მხარეს (სალაზრის) შესახებ კიდობანი, რომელიც დატული ყოფილა წინანდელი მეფეების განძი: თქმის გვირგვინები, ჯვრებითა და ძვირფასი ქვებით შემკობილი, საკურთხეველში მდგარ კიდობანში კი დატული ყოფილა ძველი ხელნაწერი წიგნები: „მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ წინსაჯვარში ძველი ალექსის, დაბადების, წიგნებია, წმინდა მამათა ცხოვრების მარტვილთა ვნებათა და წამებათა აღწერილობა, ბერძენთა და იმერთა კეთილმსახურთა მეფეთა გამარჯვებების აღწერილობანი“.

შემდეგ მღვდელმთავარს გელათის მითაგრი ტაძრის ეკვდემში ალექსანდრე მეფის მამის გიორგი მეფის საფლავი უჩვენებია ელჩებისათვის, ბოლოს კი წმინდა გიორგის ტაძარში მიუყვანია, სადაც მათ კათალიკოს ანტონი (ეკვდემის ჩხეტიძის) და თეიმურაზ მეფის უმცროსი შვილიშვილის გიორგი ბატონიშვილის საფლავები უნახავთ. ელჩებისეე სიტყვით, ციხე-გალავანს, მის გარშემო აჩსებულ

*ისტორიკოსი გ. ტყეშელაშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით თავის ნაშრომში შენიშნავდა: „რამდენადმე გაუგებარია ზაქარია მიტროპოლიტის პასუხი ჯვრის საქართველოში მოხვედრის თაობაზე. ჯვრის მომტანად იგი ასახელებს ბერძენთა მეფეს კონსტანტინეს, რომელსაც თავისი ქალიშვილი ქართველთა მეფე კონსტანტინესათვის მიუთხოვებია. ჩვენთვის უცნობია ასეთი შემთხვევა საქართველოს ისტორიაში. უნდა ვიფიქროთ, მიტროპოლიტს არ გააჩნია ზუსტი პასუხი ან უბრალოდ მან იგულისხმა ბაგრატ IV-ის ქორწინება ბიზანტიის იმპერატორ რომან არგირის ძმისწულზე“ (ტყეშელაშვილი.2006:112).

საყდრებს ზაქარია მიტროპოლიტი განაგებს. მას შემდეგ რაც ელჩებს გელათში ყველა შენობა აღუწერიათ, მიტროპოლიტს ისინი სადილზე მიუბატოებია. სუფრა გამწვანებული ყოფილა „დიდ პალატში“ (აკადემიის შენობა), რომელიც ნიხებით ყოფილა მოფენილი. ისინი დაუსვამთ მეფის საჯდომის პირდაპირ მღვდელმთავრის მარჯვენა და ზოტისაგან დამზადებული საჭმელები მიუზღოთ, თვითონ მღვდელმთავარი სამაჩხვო საჭმელებს მიიზღოთ (იველიევი. 1969:136).

სადილის შემდეგ ელჩები ქუთაისში დაბრუნებულან. რუსი ელჩების ცნობები დღეისათვის ძალიან ფასეულია, რადგან გელათის მონასტრის სინდინდებზე მათ უშუალოდ გაერთიანი მიტროპოლიტი ზაქარია ქვარაძის ესაუბრებოდა, პირდაპირ, რომელიც ყველა სინდინდის წარმომავლობა და ადგილსამყოფელი იცოდა. ეს ცნობები კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას დღეისათვის იძენს, რადგან ამ სინდინდეთა უმრავლესობა დღეს აღარ არსებობს. საქართველოს მეფეთა და შემდგომ იმერეთის მეფეთა საძვალეში – გელათის მონასტრში საუკუნეების განმავლობაში არაერთი სინდინდე იყო დაბრძანებული და ქართული წყაროები ასეთ დეტალურ ინფორმაციას მათ შესახებ არ გვაწვდიდა. ამ შემთხვევაში წყარო რუსულია, მაგრამ მათი პირველწყარო ქართველი მღვდელმთავრის მონათხრობია, რომელიც რამდენიმე წელიწადში კათალიკოსი ხდება, რაც მთავარია მან კარგად იცის გელათისა და ბაგრატიონების ტაძრებში დაბრძანებული სინდინდების დასახელება და წარმომავლობა. კიდევ უფრო ფასეულია მიტროპოლიტი ზაქარიას ცნობა გელათში დაცულ ვერცხლის „სიონის კიდობანზე“, რომელიც სურდაჩაში ყოფილა შენგული. კიდობანში წმინდა მოციქულების და წმინდა მამათა ნაწილები ყოფილა ჩაბრძანებული. ეს კიდობანი უნდა იყოს წმინდა მეფე დავით აღმაშენებლის მიერ გელათისთვის

შეწინააღმდეგებელი დიდი სანაწილე (ტყეშელაშვილი. 2007:84). ალბათ ამით იყო გამოწვეული, რომ კიდობანი (სიონი) მეფის ბეჭდით იყო დალუქული და მისი გახსნა მხოლოდ მეფის თანდასწრებით ყოფილა შესაძლებელი. აღსანიშნავია, რომ ეს ტრადიცია XIX საუკუნეშიც იყო დაცული. XIX საუკუნის 20-იან წლებში კიდობანი გელათის მონასტრის წინამძღვარ აბქიმანდრიტ ნიკოლოზის (ჩხეიძე) ბეჭდით იყო დალუქული ეს სანაწილე (ბუბულაშვილი. 2007:271). აღნიშნული კიდობნიდან თბჯეც 1833 წელს და 1860-იან წლებში ახალ ვერცხლის ლუსკუმში გადაიტანეს წმინდა ნაწილები.

დღეისათვის კი წმინდა ნაწილები ახალ ვერცხლის სანაწილეშია ჩაბრძანებული და ბაგრატიონების ტაძარშია დაბრძანებული. აქედან გამომდინარე, მიტროპოლიტ ზაქარეისა და ცნობები საწმინთოა, რადგან ზემოთ დასახელებულ ლუსკუმში სწორედ მოცუქულების, მწიპეთა და წმინდა მამათა ნაწილებია მოთავსებული. მიტროპოლიტმა ერთ-ერთმა პირველმა XVII საუკუნის შუახანებში მიაწოდა ეს ინფორმაცია რუს ელჩებს, ამ ცნობებს დღეს განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ რუსი ელჩების განსაკუთრებული ინტერესი მიზნობრილია ქართულ ეკლესია-მონასტრებში დაცულ სიწმინდეებზე, მათ წარმომავლობასა და ადგილსამყოფელზე. ამას მოწმობს მათთვის ათონელი ბერდიაკონ იასაფის მიერ მიწოდებული ცნობა, რომელიც საქართველოში ყოფილა იმ დროისათვის ჩამოსული. მან რუს ელჩებს შეატყობინა სამეგრელოში ყოფილად-წმინდა ღვთისმშობლის კვართის აჩვენების შესახებ. ეს ინფორმაცია ელჩებმა სავანებოდ მიტროპოლიტ ზაქარეისთან გადაამოწმეს. მისთვის ალექსი იველიყვს უკითხავს: „მას უნახავს თუ არა ის და ნამდვილად ღვთისმშობლის კვართია თუ არა მეთქი. მიტროპოლიტმა მითხრა, რომ ის მას მრავალჯერ აქვს

ნახული, და წიგნების მცველის მიერ არის მოტანილი იმ დროს, როცა წმინდა ხატების დევნა იყო (საბეჭდოწიგნი). ის ნამდვილად ყოველადწმინდა ღვთისმშობლის კვართითა და სწეულის განკურნებაც მისგან ყოფილა“ (იველიევი. 1969:142). მიტროპოლიტი ზაქარია ადასტურებს ღვთისმშობლის კვართის ნამდვილობას, თან მის საქართველოში შემოტანას ბიზანტიაში ხატმებრძოლობის პერიოდს უკავშირებს, მისი სიტყვითვე ღვთისმშობლის კვართი სწეულებსაც კურნავდა. ბოლოს ელჩებს ზაქარიასთვის უკითხავთ ღვთისმშობლის კვართის რუსეთში შესაძლო წაღების შესახებ, თუკი იმერეთის მეფესა და კათალიკოსს რუსეთის ხელმწიფე სთხოვდა, რაზეც მღვდელმთავრიდან დადებითი პასუხი მიუღიათ, თუმცა განუცხადა თუ არა ეს თანხმობა მღვდელმთავარმა, ფრიად საეჭვოა. ერთი რამ კი ცხადია, რუსი ელჩები საგანგებოდ სწავლობენ საქართველოში არსებულ სიწმინდეებს და მათი რუსეთში წაღების სურვილს ამკარად ვერ მალავდნენ.

15 ივლისს ალექსანდრე მეფის ბრძანებით ნიკოფთქე ტოლოჩანოვი და ალექსი იველიევი პატარა ქუთაისიდან დიდი ქუთაისის მთავანახულებლად წასულან. მეფე ალექსანდრეს სურვილით ელჩებს თან ახლდა მიტროპოლიტი ზაქარია, რომლის თანდასწრებითაც დაათვალიერეს ქუთაისის ზედა ციხე და მის შიგნით არსებული ნაგებობები. ალექსი იველიევის აღწერილი აქვს ბაგრატიის ტაძარი და მასში დაბრძანებული სიწმინდეები, მიტროპოლიტი ზაქარიასთან ერთად ელჩებს ბაგრატიის ტაძრის მღვმდელმთავრებიც უჩვენებენ სიწმინდეებს, ელჩებს ანახეს ბაგრატიის ტაძარში არსებული ვერცხლის პატარა კიდობანი, რომელშიც უფლის ცხოველმყოფელი ჯვრის ნაწილი ყოფილა ჩაბრძანებული, „წმინდა ძელის თრი მრგვალი მთიი გადაჯვარედინებულია და შუაზე თქრთ აქვს შემთხვეული“. ეს ცნობა დაუდასტურებია მიტროპოლიტი ზაქარიას, რომელსაც

უთქვამს, რომ „ამ ჯგავრს ცოდვითა მიტყევა შეუძლიათ“ (იქვე:138). მიტრთბთლიტმა ელჩებს დაუდასტურა ასევე მღვდელმონაზონ გაბრიელისა და მისი შვილების ნაამბობი პალასტომის ღვთისმშობლის ხატის ისტორიის შესახებ. უნდა შევნიშნოთ, რომ ელჩები აზაერთ მნიშვნელოვანი ცნობის რეალურობას მიტრთბთლიტ ზაქარიასთან ამოწმებენ, მათთვის მღვდელმთავარი ავტორიტეტია და ისინი თავიანთ აღწერილობაში ამ ყველაფერს ამკარად აღიარებენ. ციხე-გალავანში მათ ასევე უნახავთ წმინდა გიორგის ქვის საყდარი, რომელიც მონატრული ყოფილა შიგნით, თუმცა მათ ტაძარში შესვლა ვერ მოუხერხებიათ, რადგან სამეფო ბეჭდით ყოფილა დაბეჭდილი. ელჩები გვაუწყებენ ასევე ციხე-გალავანში დატანებულ ქვის შვიდ კოშკზე. გალავანში მზავალი პალატი ყოფილა აშენებული, რომლებიც მონატრული ყოფილა. ამავე პალატებში ყოფილა აღეწასანდრე მეფის სალარო (ხაზინა) (ტოლოჩანოვი. 1970:117). ეს ნაგებობები სწორედ მიტრთბთლიტმა ზაქარიამ დაათვალიერებინა ელჩებს, როგორც მეფის სულიერმა მოძღვარმა და დღეს ჩვენ სწამება გვეძლევა დაახლოებით წარმოვიდგინოთ, როგორი იყო ისინი.

ჯგავრთამაღლების დღესასწაულზე ელჩები მეფესთან და დიდებულებთან ერთად გელათში დასწრებიან ღვთისმსახურებას. გაენათელი ზაქარია საკურთხეველში შესულა და იქედან ჯგავრი გამოუბრძანებია. შემდეგ შუა ტაძარში მაგიდაზე სუდაჩა გადაუფარებიათ და ზედ დაუსვენებიათ ჯგავრი, რომლის გაწმენდაც თინი სანთელი დაუნთიათ. ამის შემდეგ მიტრთბთლიტს საკურთხეველის, ტაძრის, მეფისა და მრევლისათვის უკმევია საცეცხლურით. შემდეგ მას ბინაკიდან სურნელოვანი მცენარეებით შემკული ჯგავრი აუღია და დაწყებულა გალობა, რომელსაც აჩქიებოსკობსებო და სამღვდელთება აჰყოლია. გალობის ყოველი მუხლის თქმისას

„უფალო შეგვიწყალოს“ ამბობდნენ თუკდაათჯერ, ხოლო ჯვრის ამბოღების შემდეგ ყველას დაუწყია იბაკის გლობა, რომლის დასრულების შემდეგ ზაქარიას პინაკიდან აუღია ჯვარი, რომელიც მარტხენა ხელში დაუჭერია, მეორე ხელით კი საკურთხეველსა და მთელი ტაძარში ნაკურთხი წყალი უსხურებია. ამ რიტუალის დასრულებისას ჯვარს მთხვევიან თავად მიტრობთლიტი და მეფე, მღვდელმთავრები და ელჩები.

ბოლოს კი დაწყებულა წირვა რომელიც თრ ანქიმანდრიტს, მღვდელსა და თრ დიაკონს აღუსრულებიათ, ელჩებს ყურადღება მიუქცევიათ, რომ თავად ზაქარია მიტრობთლიტს არ უწირავს, რადგან კლირთხე მღვარა და სამღვდელთებასთან ერთად მთელი წირვის განმავლობაში ვალბდა. წირვის დასრულების შემდეგ, მეფეს ზაქარია მიტრობთლიტისათვის ჯვრის გამბრძანება უბრძანებია შუა ტაძარში, მერე კი ელჩებისათვის „ფიცის წიგნის“ მოტანა დაუვალბია. რუსეთის ხელმწიფის მიერ გამბრძანელი „ფიცის წიგნი“ თავის „ფიცის წიგნთან“ ერთად ჯვრის ქვეშ მოუთავსებიათ და მეფეს ჯვარზე მთხვევით რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებზე დაუფიცავს. ტოლოჩანთვი აღნიშნავს, რომ მათ „ფიცის წიგნის“ ტექსტის წაკითხვის შემდეგ ელჩებს მეფისათვის მეტრედ უთხოვიათ ჯვარზე მთხვევა, რაზეც მეფეს თანხმობა განუტნალებია, მეფის შემდეგ ჯვარს მიტრობთლიტი ზაქარია, სასულიერო და საერო პირები მთხვევიან (ტოლოჩანთვი.1970:126).

თსმალური საფრთხის წინაშე მღვთმმა მეფემ ერთმობწმუნეობის გამთ რუსეთის იმპერიის მფარველობა სტადა და ამიტომ ფიცის დაღება საეკლესიო რიტუალს დაუკავშირა, სადაც ერთ-ერთი მთავარი მოქმედი პირი გაენათელი მიტრობთლიტი ზაქარია იყო. ელჩებს ჯვრის ამბოღების წესი საკმაოდ დეტალურად აღუწერიათ, მათივე სიტყვით, ზაქარია მიტრობთლიტს კარვად

სკოლდნია საეკლესიო გალობაც. იმერეთის მეფე ალექსანდრე მესამის „ფიცის წიგნის“ თრიგინალი ამჟამად რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში ინახება და დაწერილია რუსულად. საბუთის ბოლოში გამოტვიფრულია მეფე ალექსანდრეს თვალური ფოტომის ბეჭედი, რომლის შუაგულშიც თბილისის თბილისელი ჯვარცხანა, რომელთა გარშემო ხეული წარწერაა: „მონა ღვთისა მეფე ალექსანდრე გიორგის შვილი, ყმა დიდის მისკოვის ხელმწიფის მიხეილის შვილის“ (ბოლიევეტოვი. 1926:09). საბუთზე არის ასევე სვიმონ ქუთათელის, ზაქარია გაენათელის, გაბრიელ მთავარეპისკოპოსის, დავით ნიკორწმინდელისა და სხვათა ხელმოწერები. რუსი ელჩების ცნობები მართლაც ფასდაუდებელია, არა მარტო იმერეთის სამეფოსა და თლიშის ისტორიისათვის, არამედ საერთოდ ძველი საქართველოს არაერთი მოვლენის, მათ შორის: დიპლომატიის, ეთნოგრაფიის, გეოგრაფიის, ეტიკეტის შესასწავლად. ასევე თეოლოგიური მიმართულებით: საეკლესიო ისტორიის, ლიტურგიკის, საეკლესიო სიწმინდეებისა და გალობის თვალსაზრისითაც.

სამართლიანად შენიშნავდა მ. ბოლიევეტოვი: „ტოლთრანოვისა და იველიევის მუხლთბრივი აღწერილობა არათუ შეეცდილებიან, არამედ ბევრად აღემატებიან ყველა იმ, შარდენის მოყვლებით, „უცხოელთა ცნობებს“ რომელიც დღევანდლამდე ხელთ გვექნდა XVII საუკუნის ისტორიისათვის“ (იქვე:021).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რუსი ელჩების უპირველესი წყარო საეკლესიო საკითხებზე სწორედ გაენათელი მიტროპოლიტი ზაქარია მონათხრობი იყო, იგი, როგორც საეკლესიო ასევე საერო საკითხებშიც კარგად იყო გარკვეული, ეს კარგად ჩანს მისი და მეფის ურთიერთობიდან, ზაქარია მიტროპოლიტს ურთიერთობა ჰქონდა ასევე იმ პერიოდის კახეთის გამორჩეულ მეფესთან თეიმურაზ

ბიზნესთან და ოლიგოპოლის მმართველ ლევიან დადიანთან, რომელთანაც იგი მოსაზრებლად გაემიჯნა, თუმცა მის აღნიშნულ ვიზიტს შედეგი არ მოჰყოლია. რუსი ელჩების საანგარიშო აღწერილობას აუცილებლად სჭირდება დეტალური შესწავლა, რადგან როგორც ვთქვით მასში აბაჯრითი საინტერესო ცნობაა დაცული. აღნიშნული აღწერილობა კი უმნიშვნელოვანესი წყაროა, რომელშიც თითქმის ჩვენს თვალწინ ცოცხლდება XVII საუკუნის შუახანების მოვლენები, რომელშიც ერთ-ერთ უმთავრეს ფიგურად გაენათელი მღვდელმთავარი ზაქარია ქვაჩიანი გვევლინება.

კათოლიკე მისიონერების ცნობები კათალიკოს ზაქარია ქვარციანის შესახებ

ზაქარია ქვარციანის მოღვაწეობის შესახებ რუსი ელჩების გარდა ცნობებს გვაწვდიან XVII საუკუნეში საქართველოში მოღვაწე კათოლიკე მისიონერები: იოზეფ მარით ძამბი და ქრისტეფორე ღონ კასტელი. მარით ძამბის ცნობები ჟან შარდენის თხზულებებშია ჩართული. თრივე მისიონერის ცნობები ძალიან საინტერესოა, მაგრამ დანახებით შეგვიძლია ვთქვათ რომ თრივე ავტორი რიგ შემთხვევებში ტენდენციურობი აჩიან, რადგან ერთ მომენტში დადებითად ახასიათებენ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეებს, მათ შორის კათალიკოსებს, რიგ შემთხვევაში კი ყოველგვარი შეურაცხ-მყოფელი ტერმინებით იხსენიებენ კათალიკოსებს. ამის მიზეზი იმით უნდა ავხსნათ, რომ კათოლიკე მისიონერები – არქანჯელო ლამბერტი, მარით ძამბი სამეგრელოს მთავარ ლეევან დადიანთან ცნობობდნენ და აფხაზეთის კათალიკოსები პოლიტიკურ მოწინააღმდეგედ მიაჩნდათ, ყოველ შემთხვევაში ისინი, რომლებიც თდიშის მთავრის კაზზე არ ცნობობდნენ.

ამ ღრთისათვის კათალიკოსებს გელათში ჰქონდათ რეზიდენცია და ისინი იმერეთის მეფეთა ერთგული მხარდამჭერები იყვნენ. ამასთანავე, კათალიკოსები ცდილობდნენ, კათოლიკე მისიონერებისათვის თავისუფლად მოქმედების უფლება არ მიეცათ, რადგან, როგორც იმერეთი, ისე გურია და თდიში მათ სამწყსაში შედიოდა. დასაბნობა, რომ ქართველი ხალხის მძიმე მდგომარეობასა და მათ მიერ მართლმადიდებლური საწმინტოების აღსაზრებას ისინი კრიტიკულად უყურებენ, მათი ტონი წმიდად დამცინავი და ირთნიულიცაა. მიუხედავად ყველაფრისა, კათოლიკე მისიონერების ცნობები არაერთი საკითხის გარკვევისათვის ფასდაუღებელია.

მართო ძამბი, ზაქარია ქვარიაზე საუბრობს, როცა აღნიშნავს: „მთელი საქართველოს და ოდიშის კათალიკოსად დაინიშნა ერთი ბერი, გენათლად წოდებული, ხალხს ეს კათალიკოსი უზენაეს პატრიარქად მიაჩნია“ (შარდენი.1975:137).

ძამბი აღნიშნავს, რომ იგი არაფერში არ ემოტრილება საბერძნეთის (გულისხმობს კონსტანტინეპოლის) პატრიარქს, ამ დროს ლევან მეორეს პატრიარქისთვის სამეგრელოში წმინდა გიორგის ეკლესია გადაუცია, რის გამოც ბერძენ ბერებს კონსტანტინეპოლის პატრიარქისათვის მიუწერიათ, რომელსაც კათალიკოსისა და მთავრისათვის წერილები გამოუგზავნია, რომელშიც უკმაყოფილებას გამოთქვამდა ეკლესიის გადაცემის გამო და კათალიკოსისა და მთავარს დამუქრებია განკვეთით, თუკი ისინი პატრებს ეკლესიას არ ჩამოართმევდა, თუმცა მისთვის არც ერთს ყურადღება არ მიუქცევია. ძამბი აღნიშნავს, რომ კათალიკოსის ძალაუფლება ვრცელდება ოდიშში, იმერეთში, გურიაში, აფხაზეთსა და სვანეთში, „მისი სამიზნობლივით საყდარი არის ბიჭვინთში, აფხაზეთის ახლოს, რომელიც წმ. ანდრეას ანუ წმ. მარიამის სახელზეა ნაკურთხი“. აღსანიშნავია, რომ ძამბი ამ სიტყვებს წერდა XVII საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს. გელათში დამკვიდრებული კათალიკოსები მაინც ახერხებენ ბიჭვინთის საკათალიკოსო ტაძარში ჩასვლას და იქ მიზნის მიზანშეწინააღმდეგადაა, ამ თვალსაზრისით, კათალიკოსი ზაქარია აფხაზეთის ერთ-ერთი უკანასკნელი კათალიკოსია, რომელიც ახერხებს ბიჭვინთში თავისი მოვალეობის აღსრულებას, რათა წმინდა ანდრეას მთავრის მიერ დაარსებულ საკათალიკოსო ტაძართან არ გაწყდეს საბოლოო კავშირი, რაც საფრთხის შემცველი იყო პოლიტიკური მიმართულებითაც. ძამბი საუბრობს ასევე კათალიკოსის სიწმინდეზე, „რასაც ხალხი ესოდენ აფასებს“.

კათალიკოსს მუდმივად უნდა ელთცა აზამბრტო დღისით, აზამედ ღამითაც, ზადგან იგი მუდმივად ეკლესიაში უნდა ყოფილიყო და „მთელი ღამის განმავლობაში უნდა ილთცოს“. მას ასევე თავყანს ცემენ საჭმელ-სასმელებისაგან თავშეკავებისთვის“ „მარზვის ღრთს ღვინთს სზუღიად აზ სვამს... განსაკუთრებით ვნების კვირაში, თავს იკავებს ჩვეულებრივი საჭმელებისა და ღვინისაგან“ (იქვე:138). საიდან ჰქონდა ასე დაწვრილებითი ცნობები კათალიკე მისითნეზს კათალიკოსის შესახებ, უცნობია, შესაძლოა, იგი კათალიკოსს პირადად იცნობდა კიდევ, მაგრამ ძამბი თავად ვარღება წინააღმდეგობაში, როდესაც საუბრბბს სიმინის შესახებ, თუკი ებსკობბსად საკუთრბბელი კანდიდატი კათალიკოსს 500 ეკიუს აზ ვადაუნდიდა. ეს აშკარად ცრუ ინფორმაციაა, ზადგან, ჯერ ერთი, 500 ეკიუ ძალიან დიდი თანზა იყო და ამასთანავე ზაქარბას კათალიკოსობის პენითღში, რომელიც სულ სამი-თბი წელი ვაგრბელიდა რამდენი ებსკობბისის კუთრბბევა უნდა მთესწრბო. ძამბი აშკარად მიკერბბებულია ლევან დადიანის სასარგებლოდ, ზადგან იგი მის კარზე ცნოვრბბდა და ცდილობს როგორბე ზაქარბას ავტორბბეტი შეარყიოს, მაგრამ იგი თვითთნვე ვვაუწყებს, რომ კათალიკოსი დღედადამე ლოცულობდა, ცნოვრბბდა თავშეკავებული ცნოვრბბით და ამის გამბ მას ნაღბი პატვის სცემდა.

განსაკუთრბბით მნიშვნელთვანია მებრე კათალიკე მისითნეზის ქრბსტეფთრე დე კასტელის ცნობები ზაქარბია ქვარბანის შესახებ, ცნობებბთან ერთად კასტელმა ზაქარბია ქვარბანი კათალიკოსის შესამბსელში დაზატა, რაც მის მიმართ გამბზატულ პატვისცემბზეც მეტყველებს. იგი ასე აზასიათებს ზაქარბია ქვარბანს: „ბბეიის, კოლხეთის და სზვა მზარეთა დიდი ნაწილის პატრბბარქი, ვამბრბინლი კაცბ და ჩვენბ პატრბბის კეთილისმყოფელი“ (კასტელი. 1976:154). კასტელი ზაქარბიას გამბრბინლ კაცს უწოდებს, ნათელია, რომ

მას კათოლიკე მისიონერებთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონია. კასტელმა დახატა წიბის სრულ შესამოსელში ზაქარია ქვარია, ამ შესამოსელს იგი „ბრწყინვალეს“ უწოდებს. ნახატ სურათზე კათალიკოსი ფეხზე დგას, მას აცვია საკათალიკოსო შესამოსელი, თავზე კი ახურავს ძვირფასი მიტრა. კათალიკოსს ასაკი ეტყობა, იგი ამკარად ხანშიშესულია, თეთრი გრძელი წვერითა და შთამბეჭდავი სახით. გრძელი სწორი ცხვირი და ფართე შუბლზე მას ნათქვამი კი ეტყობა. კათალიკოსი ატარებს ასევე გრძელ თმას, ძვირფას ბისონი ჰორნიონტალური კანტებითა და მცენარეული თზნამენტებითაა შექმნილი, ბისონს ამშვენებს თეთრი ფერის თმითი, რომელზეც დიდი ზომის ჯვრებიც გამოსახული. ბისონს შიგნით მას აცვია თეთრი ფერის სტიქარი და შენიშნება ასევე თლარის ნაწილი, რომელზეც ჯვრის სიმბოლოა გამოსახული. კათალიკოსს აცვია ქოშები. კათალიკოსის უკან ჩანს ასევე კვერთხის ზემო ნაწილი, რომელიც ისეთივეა, როგორც გელათის ფრესკაზეა. კათალიკოსის ბისონი ამკარად სხვაა გელათში აღსებული ფრესკის ბისონთან შედარებით. ნათელია, რომ კასტელი ახლოს იცნობდა ზაქარიას ქვარიანს, როცა მის შესახებ აღნიშნავს: „ეს არის ქართველთა ბატონიარქი ზაქარია, კაცთმყვარებით სავსე და წმინდა სარწმუნოებისადმი ღვთისმოსავი“.

ზაქარია ქვარიანის კეთილი დამოკიდებულება ხალხისადმი იტალიელ მისიონერს აზრ გამოჰპარავია, ამიტომ მის მიმართ არაერთ ებთიეტს იყენებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენი ყურადღება მიიპყრთ ერთმა გარემოებამ, როდის შეჰხვდა ქრისტიანთრე კასტელი კათალიკოს ზაქარიას? ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ტრადიციით კასტელი საქართველოში 1628 წელს ჩამოსულა და სულ 27 წელი გაუტარებია, ამის საფუძველზე მიიჩნევენ, რომ მან საქართველო 1656 წელს დატოვა და შეძღგ

აღარ დაბრუნებულა საქართველოში. კასტელი მამინ შეჭნვდა ზაქარია ქვარიანს, როდესაც იგი უკვე კათალიკოსი იყო, მამინ გამოდის, რომ ზაქარია ქვარიანის კათალიკოსად ხელდასხმა უფრო ადრე მომხდარა და მისი კათალიკოსობა არა 1657 არამედ 1656 წლიდან არის სავარაუდებელი. ფაქტია, რომ კასტელმა პირადად ინახულა კათალიკოსი და დახატა იგი, ჩვენი აზრით კასტელი გელათში უნდა შეხვედროდა კათალიკოსს ერთ-ერთი წიწვის შემდეგ, აქედან გამომდინარე, ზაქარია ქვარიანის კათალიკოსობის წლები გადახედვას ექვემდებარება, ვინაიდან ჩვენ არ მოგვეპოვება პირდაპირი ცნობა კათალიკოსის კურთხევის თარიღთან მიმართებაში, ამიტომ კასტელის აღნიშნულ ცნობებს უფრო მეტი სანდოობა უნდა მივანიჭოთ, რადგან ზაქარიას კურთხევის შესახებ ქართული წყაროები ზუსტ ცნობას არ იძლევიან.

ზაქარია ქვარიანის თანამედროვე იყო თლიშში მოღვაწე კიდევ ერთი კათალიკე მისიონერი ანტონიო ლამბერტი, რომელიც უშუალოდ ზაქარიას შესახებ არ საუბრობს, მაგრამ იგი ზაქარიას თანამედროვე კათალიკოს მაქსიმე მატუტაძის შესახებ გვაწვდის ცნობებს. კათალიკე მისიონერთა ცნობები ძალიან ფასეულია იმ პერიოდის საქართველოს შესახებ და მათ შორის კათალიკოს ზაქარია ქვარიანის მოღვაწეობაზე. მათი ცნობები ავსებს რუსი ელჩების მონათხრობს იმერეთის შესახებ, რაც მთავარია კათალიკე მისიონერებისა და რუსი ელჩების ცნობები საკმაოდ ვრცელ მასალას გვაწვდის ზაქარია ქვარიანის მოღვაწეობის შესახებ.

ზაქარია ქვარცხელი – აზნაუროს კათალიკოსი 1656-1660 წწ.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზაქარია ქვარცხელის კათალიკოსობის დასაწყისად 1657 წელია მითითებული. თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ პირდაპირი ცნობა არ არსებობს, შესაბამისად წელს დაიკავა აფხაზეთის კათალიკოსის თანამდებობა ზაქარია ქვარცხელი. ვინაიდან ამ წელს იერუსალიმში გარდაიცვალა კათალიკოსი მაქსიმე მაჭუტაძე (1639-1657), რომელიც იერუსალიმში იმყოფებოდა და იქ აღესრულა. ჩვენთვის უცნობია როდის გაემგზავრა მაქსიმე მაჭუტაძე იერუსალიმში და რამდენი ხანი დაჰყო იქ. მაგრამ ცნობილია, რომ მან რამდენჯერმე იმგზავრა იერუსალიმში და ეს იყო მისი ბოლო მგზავრობა. აქედან გამომდინარე, ზაქარიას ხელდასმია 1657 წელს, ან შესაძლოა უფრო ადრეც მოხდა, ვინაიდან კათალიკოსი მაქსიმე დადიანის კაზნე იმყოფებოდა თდიში, საიდანაც გამგზავრებულია იერუსალიმში. თავის ნაშრომში ბაბილინა ლომინაძემ სწორედ ასე იფარაუდა. ზაქარია ქვარცხელის კათალიკოსობის დასაწყისად 1657 წელი უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ამ წელს გარდაიცვალა წინამთაღვილე კათალიკოსი მაქსიმე (ლომინაძე. 1954:132). როგორც ვხედავთ, გადაწყვეტილად ზაქარიას კათალიკოსობის დასაწყისად ბაბილინა ლომინაძე 1657 წელს არ მიიჩნევს.

შედეგობაშია ასევე მისაღები ამ დროისათვის იმერეთის სამეფოსა და თდიშის შიშის ძლიერ დაძაბული ურთიერთობა. თდიშის მთავარი ლევან დადიანი პირდაპირ ეთმებოდა იმერეთს. შესაბამისად, ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ამ პერიოდში მოღვაწე კათალიკოს მაქსიმეს იმერეთში ალბათ აღარ დაედგომებოდა, რადგან ცნობილია, რომ კათალიკოსი მაქსიმე

ლევან დადიანის სამთავროში იმყოფებოდა. ამანვე მიუთითებდა ილია ანთელავა: ახალი კათალიკოსი, (მაქსიმე) ისევე როგორც მისი წინამორბედი, ძირითადად თღვის კარზე იმყოფებოდა და მისი პოლიტიკის გატარებას უწყობდა ხელს. ლევანი ყოველმხრივ უწყობდა ხელს კათალიკოსს და მის აქტიურ დაშინებულ გამდიდრებას. მაქსიმე მაჭუტაძემ დადიანის საფასით სამჯერ მთიანთა იერუსალიმი და მზავალი შეწირულობა ჩაიტანა იქ (ანთელავა.1990:124). იმერეთსა და თღვის შორის აჩსებულ სამიან სიტუაციაში მართლაც საეჭვოა მაქსიმეს გელათში მოღვაწეობა, განსაკუთრებით XVII საუკუნის 50-იან წლებში, როდესაც განშირდა ლევან დადიანის თავდასხმები ქუთაისზე. ჩვენთვის ცნობილია, რომ რუსი ელჩების ვიზიტის დროს, 1651 წელს, კათალიკოსი მეფე ალექსანდრესთან იმყოფებოდა, გატყვევულ გაუგებრობას იწვევს გელათის ქრონიკის ცნობა, რომელიც ეჭვი ბ. ლომინაძემატე შეიტანა: „ქკსა. ტმდ. 1656 აკურთხა მიტროპოლიტად გაენათელი ზაქარია ქვარიანი დიპსმან და ღვთის მოყვარემან აფხაზეთის კათალიკოზმან მაქსიმე მაჭუტაძემან თუესა იენისსა“ (ქრონიკები.II.1892:469). 1656 წელს ზაქარიას მიტროპოლიტად კურთხევა რა საჭირო იყო, მაშინ როცა ზაქარია ჯერ კიდევ რუსი ელჩების იმერეთში ყოფნის დროს 1651 წელს მიტროპოლიტის ხარისხში იხსენიება. ამასთან ერთად, საყურადღებოა კიდევ ერთი ფაქტი, როდის იმყოფებოდა ქრისტიანულ კასტელი იმერეთში და როდის დახატა ზაქარია საკათალიკოსო სამოსელიში. ბ. გიორგიძე აღნიშნავს, რომ კასტელია საქართველო 1656 წელს დატოვა და იტალიაში გაემგზავრა, აქედან გამომდინარე გამოდის, რომ 1656 წელს კასტელი ჩამოვიდა იმერეთში და დახატა უკვე კათალიკოსის ხარისხში მყოფი ზაქარია, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ვერ იტყობდა: „საქართველოს პატრიარქის შესახებ. ეს არის ქართველთა

ბატრიარქი ზაქარია, კაცთმწყობრებით საფსე“ (კასტელი.1976:154).

გაგიმეორებით კიდევ ერთხელ რომ, კასტელიმა მამინ დახატა ზაქარიას სურათი, რთვა იგი კათალიკოსი იყო, ამ ფაქტზე დაყრდნობით ზაქარიას საკათალიკოსო ტახტი 1656 წელს უნდა დაეკავებინა. ამ საკითხზე მიგვითეთებს ასევე მეორე კათალიკე მისინიონი ძამბი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „დღეს კი იმეჩეთის მეფე ერთპიროვნულად განაგებს ამ აზრეჩენების (კათალიკოსის) საქმეს. ჩვენ დროში მან მთელი საქართველოსა და თლიშის კათალიკოსად დანიშნა ერთი ბერი, გენათელიად წოდებული“ (შაბღენი. 1975:137). ზაქარიას ხელდასხმა გელათის ტაძარში უნდა აღსრულებულიყო, თუმცა რომელი თვეში მონდა კურთხევა, ჩვენთვის უცნობია. კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ ზაქარია ქვარიანმა აქტიურად დაიწყო მოქმედება, საკათალიკოსოს გასაძლიერებლად, ამის დასტურება სამეგრელოსა და გურიამი სენაკისა და აკეთის ტაძრების საკათალიკოსო ტაძრებად გამოტანება.

ლეგან დადიანის გარდაცვალების შემდეგ დაძაბული ვითარება შეიცვალა, ამ დროისათვის 1657 წელს, ზაქარია ქვარიანი უკვე აფხაზეთის კათალიკოსია. ამას მოწმობს აფხაზეთის საკათალიკოსო გლეხების დიდ დავთარში მოცემული ერთი სიგელი, რომელიც ზაქარიას ეკუთვნის. სიგელში იგი სრული ტიტულითაა წარმოდგენილი: ჩვენ მონამან და მისაგმან აფხაზეთისა დედაქალაქისა კათალიკე სამტრეიულთ ეკლესიისა ბიჭვინტისა საჭეთმბყობელმან კათალიკოზმან ქვარიანმან ზაქარია. მას ჟამსა თდეს დაჯდა დადიანად იმაგ დადიანის სახლის კაცი ლიპარიტიანი ვამეყ“ (კაკაბაძე. 1914:49). ალექსანდრე მეფის დახმარებით ვამეყ დადიანი გახდა თლიშის მთავარი, როგორც ჩანს, ალექსანდრე მეფეს თან ახლდა ზაქარია ქვარიანი, რადგან იგი ამბობს, რომ „ჩვენ დაველაპარაკენით დადიანს ვამეყს და

გუბიელსა ასულისა დედოფალსა ელენეს“. თდიში ჩასულ კათალიკოსს ახალ მთავართან შეთანხმებისათვის მიუღწევია: „დიდის ხვეწინთა საკანთოდ დაფადებინეთ და შევაწირვინეთ ბიჭვინტისა ღვთისმშობლისათვის სენაკს საყდარი მაცხოვრისა თრის მისის სასახლითა და ღეჯღის ტყითა და თლუაწითა მისის შეწირულის მამულითა“. ვინაიდან აფხაზეთის კათალიკოსებს სამეგრელოში ტაძარი არ ჰქონდათ, კათალიკოსმა ზაქარია ქვარიანმა შეძლო და სამეგრელოს იმდროინდელ მთავართან ვამეყ დადიანთან მოლაპარაკების შემდეგ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსს სამეგრელოში თავისი ეკლესია და მამულები გამოუყვეს: „თღეს გარდაიყვალა ბატონი დადიანი ლევან, დაგველაპარაკა ბატონი გაენათელი კათალიკოზი ზაქარია ქვარიანი, გავსინჯეთ. სრულად თდიშს ერთი საყდარი ასრეთი არა ჰქონდა კათალიკოზს, რომე ღღესასწაული გარდაეხადა ხან ერთს ებისკოპოზს ჩაუდგებოდა და ხან მეორეს და ებისკოპოზები მწვეთ დაღონებით იყვნენ“ (ქრონიკები. 1897:475).

ამ ცნობის მიხედვით, ცნობილი ხდება, რომ XVII საუკუნის შუახანებში აფხაზეთის კათალიკოსს სამეგრელოს ტერიტორიაზე უშუალო დაქვემდებარებაში მყოფი ტაძარი არ ჰქონდა და საეკლესიო ღღესასწაულების დროს სხვადასხვა ებისკოპოსებთან უწევდა მსახურების აღსრულებას, რაც, როგორც ჩანს, მღვდელმთავრებს არ მოსწონდათ, სწორედ ამ საკითხზე ჰქონია კათალიკოსს საუბარი და მის მონღომებას შედეგი გამოუღია. „ამისათვის შევსწირეთ (ბიჭვინტას) სენაკს საწინამძღვრო საყდარი და სასახლე მისის მამულითა და თრის სასახლითა. რომესაც კათალიკოზი თდიშს მობრძანდებოდეს, ხატსა, ჯუარსა და თმფთრსა უშუალო იქ საყდარზედ დაასვენებდნენ“ (იქვე:475). კათალიკოს ზაქარია ქვარიანის დამსახურებით, აფხაზეთის კათალიკოსებს სენაკში

საწინამძღვრო ტაძარი გამოუყვეს მამულითა და თბი
სასახლით. ეს ფაქტი ნათლად მეტყველებს ზაქარია ქვარციანის
ავტორიტეტზე, რადგან მან შეძლო სამეგრელოს ახალი მთავარი
დაერწმუნებინა, ეკლესიისათვის აუცილებელი საქმე აღესრულებინა.

სამეგრელოს შემდეგ ალექსანდრე მეფე გუბიაშიც ჩასულა
და იქაც მისთვის სანდო კაცი გაუმთავრებია „სვიმონ გურიელი
გაბატონა მეფეთ-მეფემან და გურიელის შვილი ბერი დიმიტრი
აშვილა“, ამ შემთხვევაშიც ზაქარია ქვარციანი მეფის ამალაში
ყოფილა და მისი მონდობებით კათალიკოსს გუბიაშიც გამოუყვეს
ეკლესია. „აზ დაფადებინეთ მანამდის ჩვენ შინდობა აზ მივეცი
და აზც ნება დავრთეთ და აკეთს საყდარი მისის სასახლეებითა
და ყოვლისა ფერთა გურიელს სვიმონს და დიმიტრის შევაწირვი-
ნეთ“ (კაკაბაძე.1914:50). ზაქარია ქვარციანმა იმდროინდელ მძიმე
პოლიტიკურ სიტუაციაში შეძლო და აფხაზეთის საკათალიკოსო
კიდევ უფრო გააძლიერა, ამ ფაქტს პოლიტიკური მნიშვნელობაც
ჭეჭნდა, რადგან ძლიერი საკათალიკოსო სამეფოს სტაბილურობის
გარანტიც იყო. იგი ამყარებს კიდევ მისი ამ მიღწევით: „ესე თბნი
ბატონისანი საყდრები მე ჩემს ღრთში გამიჩიგებია და შემინიჭვინე-
ბია მათის გამოსავალითა ყოვლისფერთა და სასახლეებითა.
ეს თბი საყდარი ბიჭვინტისა ღვთისმშობელს არათლეს აზ
მთეშალას“. თავისი მოღვაწეობის გამო ზაქარია ქვარციანს საკმაოდ
დიდი ავტორიტეტი ჰქონია, ამას მოწმობს გელათში არსებული
ტრაღედია, რომლის მიხედვითაც მას მიაწერდნენ საკათალიკოსო
ტახტის გადმოტანას ბიჭვინთიდან გელათში*. ზაქარია ქვარციანმა

*ალსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის შუახანებში გელათში სტუმრად მყოფი ა.
მურავიოვი, თავის ნაშრომში («Грузия и Армения» III გვ.208) აღნიშნავდა, რომ
ბიჭვინთიდან აფხაზეთის კათალიკოსის ტახტი კათალიკოს ზაქარიას მიერ იყო
გადმოტანილი, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება, რადგან ბიჭვინთიდან ტახტი

გელათი კვლავ აფხაზეთის კათალიკოსთა სამყოფელად გადააქცია. გელათი კათალიკოსთა მუდმივ რეზიდენციად ხელახლა მსოფლიო ზაქარია ქვაბიანის დროს გადაიქცა, თუმცა ეს არ ნიშნავდა, რომ საკათალიკოსოს სხვა რეგიონებს იგი ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა (მჭედლიძე. კვლევათა.2008:175).

ჩვენამდე მოღწეულ რამდენიმე საბუთში, რომლებშიც კათალიკოსი ზაქარია იხსენიება, ი. დოლიძის მიერ დათარიღებულია 1657-1660 წლებით, როგორც ჩანს საბუთებზე არ არის დაფიქსირებული თარიღები, რის გამოც მეცნიერმა ისინი ზოგადად ზაქარიას მოღვაწეობის წლებით (1657-1660) დაათარიღა. ზაქარიას კათალიკოსობის პარალელურად ეკავა გაენათელი მღვდელმთავრის კათედრა, ამას მოწმობს ერთ-ერთი წყალობის სიგელი, რომელიც ზაქარიას მიერ არის გაცემული და იგი თავის თავს ასე მოიხსენიებს: „ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან აფხაზეთისა კათალიკოსმან და გაენათელმან ბატონმან ზაქარია ესე საბოლოოდ გასათავებელი, მტკიცე და ყოვლითურთ მიზნმიუღებელი წყალობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და გიბოძეთ იფანეს“ (ქს.დ. III.1970:532). ამ აზრს იზიარებს ასევე ისტორიკოსი თ. ქობიძე, რომელიც აღნიშნავს, რომ ზაქარიას კათალიკოსობასთან ერთად გაენათელი მღვდელმთავრის კათედრა ეკავა (ქობიძე. 2000:150).

საუკუნით ადრე კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძის პერიოდში იქნა გადმოტანილი. ბ.ლომინაძემ დაასაბუთა აღნიშნული მოსაზრების უსაფუძვლობა: „იმ ფაქტმა, რომ კათალიკოსი ქვარიანი გელათის ფრესკაზე იყო გამოხატული და პირველ გენათლადაც იწოდებოდა, მურავიოვს მისცა საფუძველი დაეკავშირებია ზაქარიას სახელთან რეზიდენციის გადმოტანა. მურავიოვს ზაქარია ქვარიანი მიაჩნია ბიჭვინტის ხატის გადმოტანად გელათში“ (ლომინაძე.1966:171). ეს ფაქტი ზაქარიასადმი დიდ პატივისცემაზე მეტყველებს, რადგან გელათში მისულმა არაქართველმა მეცნიერმა ზაქარიას ფრესკაზე დაყრდნობით გარკვეული დასკვნები გამოიტანა.

ისტორიკოსი ბ. გაფრინდამიელი შენიშნავს, რომ ზაქარია ქვა-
 რიანს კათალიკოსის თანამდებობის პარალელურად 1660 წლამ-
 დე გენათლობა აღარ ეჭირა და ამის საბუთად მას ალექსანდრე
 იმერთა მეფის მიერ ანტიოქიის პატრიარქ პაისის მიმართ თხოვნა
 მოჰყავს, სადაც მეფეს ანტიოქიის პატრიარქისათვის გაენათელი
 ეპისკოპოსის კურთხევა უთხოვია (გაფრინდამიელი. 2014:112). ამ
 შემთხვევას ადგილი 1659 წლის 6 იანვარს ჰქონია, ე.ი. მამინ ზო-
 დესაც ზაქარია ქვარიანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, ამიტომ მეფის
 ასეთი თხოვნა გაუგებრობას ქმნის, გაენათელი მღვდელმთავრის
 კურთხევის პრეტორიაცია მხოლოდ აფხაზეთის კათალიკოსს
 ჰქონდა, რომელიც ამ დრისათვის ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო.
 ანალოგიურია პ. ცხვილთელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1658
 წელს აჩილ მეფის კურთხევას ქუთაისში დასწრებია გაენათელი
 ეპისკოპოსი აბრაამი (მწყემსი. 1892.№ 22). თუკი 1658 წლიდან
 გელათის ეპისკოპოსი აბრაამი იყო, ალექსანდრე მეფე რატომ
 თხოვდა ანტიოქიის პატრიარქ პაისის მღვდელმთავრის კურთხევას?
 იგივე საკითხს ენება კალისტრატე ცინცაძე თავის ნაშრომში. 1659
 წლის 6 იანვარს იმერეთის მეფე ალექსანდრეს საქართველოში
 სტუმრად მყოფი იერუსალიმის პატრიარქ პაისისთვის გაენათელი
 მღვდელმთავრის კურთხევა უთხოვია (ცინცაძე.2010:50). თუკი ამ
 თქმის ცნობას გავითვალისწინებთ, გამოდის რომ თავისი მოღვაწეობის
 ბოლო წლებში ზაქარია გაენათელი მღვდელმთავრის ფუნქციას
 აღარ ასრულებდა. მაგრამ ამის თქმის საშუალებას არ იძლევა
 საბუთი, რომლის მიხედვითაც ნათელია, რომ კათალიკოს ზაქარიას
 კათალიკოსობის პერიოდში გაენათელობაც ეკავა. „ჩვენ ქრისტეს
 მიერ კურთხევით კურთხეულმან აფხაზეთისა კათალიკოზმან და
 გაენათელმან ბატონმან ზაქარია... წყალობის წიგნი და სიგელი
 დაგიწერეთ და გიბოძეთ შენ, იოვანეს და შენს ძმასა და შენთა

შეიღობა“ (ქ.ს.ა.III.1970:532). სიგელი 1657-1660 წლით აქვს დათარიღებული ი.დოლიძეს, ჩვენი აზრით აღნიშნული წყალობის სიგელი 1658 წლის ანლო ხანებში უნდა იყოს გატეხილი, რადგან იგი სამეგრელოს უკავშირდება და მასში მამია და ლევან დადიანის წიგნები იხსენიება, ეს წიგნები კი ზაქარია მხლად ლევან დადიანის გარდაცვალების შემდეგ უნდა ენახა. ამ შემთხვევაში ქართული და უცხოური წყაროები ურთიერთ განსხვავებულ ცნობებს გვაწოდის.

ინტერესს იწვევს ანტიოქიის პატრიარქის კიდევ ერთი ცნობა მიწონის შესახებ. პატრიარქ პასისის 1658 წლის გადმოცემით, ბიჭვინთაში მიწონის საკურთხეზლად შეიარაღებულიები მიდიან და მისულები მძევლებსაც მითხოვენ ადგილობრივი მთავრებისაგან (ლომინაძე. 1966:236).

თუკი დასახელებულ წელს პატრიარქი პასი თავად შეესწრო ბიჭვინთაში მიწონის კურთხევას ან მას ამის შესახებ მოუთხრეს, გამოდის, რომ მიწონის საკურთხეზლად ბიჭვინთაში ზაქარია ქვარციანი ყოფილა ჩასული, რაც ალბათ არ უნდა გამოვროცნოთ, რადგან ლევან დადიანის მმართველობის პერიოდში ამის შესაძლებლობა არ იქნებოდა. ლევან დადიანის გარდაცვალების შემდეგ კი ზაქარია ქვარციანი აძლიერებს აფხაზეთის საკათალიკოსოს: მისი მოღვაწეობის შედეგად საკათალიკოსოს საკურთხეზლად ცხადდება სენაკისა და აკეთის ტაძრები, შემდეგ კი მიწონის მონაწილე გახდა აუცილებელი და იგი მიემგზავრება აფხაზეთში შეიარაღებული ხალხის თანხლებით და კურთხეზს მიწონს.

ცნობილია, რომ ანტიოქიის პატრიარქი პასისის საქართველოში თან ახლდა დოსითეოსი, რომელიც შემდგომში იერუსალიმის სწავლული პატრიარქი გახდა, ამიტომ მისი ცნობები ძალიან ფასეულია. დოსითეოსის „იერუსალიმის ისტორიის“ მიხედვით დღევანდელი ზღვით სინთპის გავლით ჩასულან სამეგრელოში,

საიდანაც ადგილობრივ მღვდელმთავარს, ქუთაისში იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან მიუცვილებია. ზამთარი პატრიარქ პასიოსს გელათის შესანიშნავ მონასტერში გაუტარებია (კურდღელთაშვილი. 1959:11- 13). პატრიარქი 1658 წლის ზაფხულში მისულა გელათში და მთელი ზამთარი იქ გაუტარებია. ანტიოქიის პატრიარქს მასპინძლობას კათალიკოსი ზაქარია გაუწევდა და მას გელათის სიწმინდეებსაც აჩვენებდა კიდევ, თუმცა ამის შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვებოვება. ბ. ლომინაძის სამართლიანი შეხედულებით მიზნის კურთხევის ტრადიცია აფხაზეთში ბიჭვინტის ეკლესიაში შენარჩუნებულ იქნა გვიან პერიოდამდე. მიზნის კურთხევა მთავარ ატრიბუტს წარმოადგენს ავტოკეფალური ეკლესიისათვის (ლომინაძე. 1966:236). ზაქარია ქვარიაზის როგორც ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური კათალიკოსად კურთხევის შემდეგ ყველაფერს აკეთებს, რათა ბიჭვინტის საკათალიკოსო კიდევ უფრო გაძლიერდეს და მისი იურისდიქცია მთელ დასავლეთ საქართველოზე გავრცელდეს.

კათალიკოს ზაქარია ქვარიაზის გარდაცვალების შესახებაც წყაროები განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან.

გელათის გულანის მიხედვით, რომელიც უშუალოდ ზაქარიას დაკვეთით დამზადებულია, კათალიკოსი 1659 წელს გარდაცვლილა. „რათღენიცა მართლმადიდებელნი აფხაზეთისა კათალიკოზნი გარდაცვალებულ არიან საუკუნომცა არს სახსენებელი და კურთხევა მათი. აბხაზეთისა კათალიკოზისათვის მაქსიმესათვის საუკ... (1657წ). გენათელ მღვდელმთავარ ეპიკობოზისა ზაქარიასა, რომელმან აღწერა ესე გულანის საუკ... (1659წ) (ქრთნიკები. II.1897:469). გულანის მიხედვით ზაქარია 1659 წელს გარდაცვლილა. მაგრამ უფრო სარწმუნო უნდა იყოს სხვა ცნობა, რომლის მიხედვითაც ზაქარია 1660 წელს გარდაიცვალა. 1660 წელს ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ ახალი კათალიკოსი უკურთხებიათ. მაგრამ კათალიკოსის

გარდაცვალების ზუსტ წელთან დაკავშირებით გადაჭრით თქმა ძნელია, რადგან წყაროები ურთიერთსაპირისპირო ცნობებს გვაწვდის. 1660 წელს აკურთხეს აფხაზეთის ახალ კათალიკოსად სვიმონ ჩხეტიძე, ზაქარიას გარდაცვალება და ახალი კათალიკოსის კურთხევა გელათის გულანის მიხედვით ერთ წელს მომხდარა: „იმავე წელსა ქრისტიანე და ღვთის მოყვარე ქუთათელი მიტროპოლიტი ჩხეტიძე ბატონი კათალიკოსად დასვეს“ (ქრონიკები.II.1897:476).

ზაქარია ქვარაძის თავისი განსაკუთრებული ღვაწლის გამო დაკრძალეს გელათის მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთ კარბიჭკეში, შესასვლელ კართან. აღნიშნულ ადგილზე დაკრძალვა, როგორც ჩანს კათალიკოსის სურვილი იყო და მისი სურვილი აღასრულეს. საქმე იმაშია, რომ ერთიანი საქართველოს მეფეთა საქვალე – ეკვდრებსა (მატნოვრის და ანდრია პირველწოდებულის) და ჩრდილოეთ და სამხრეთ კარბიჭკეში სამეფო გვარის წარმომადგენლის გარდა არავის ჰქონდა დაკრძალვის უფლება. ზაქარია ქვარაძის შედგენილი უნდა იყოს საფლავის ქვის ეპიტაფია, რასაც ხშირად აკეთებდნენ კათალიკოსები.

საფლავის ქვანზე შემდეგი წარწერაა: „ქრისტე ღმერთო შე-
იწყალე ზაქარია ესე საფლავი ჩემი არის და ვინცა ეს ჩემს
უკან გახსნას შეჩვენებული იყოს.“ ღლეძე იწვევს ინტერნის
ეპიტაფიის შინაარსი, რატომ აკრძალა ზაქარია საფლავის
გახსნა? ჩვენი აზრით ამგვარი შინაარსის ეპიტაფიის შედგენა
იმდროინდელი რთული პოლიტიკური სტრუქტურისა და გამოძინარე-
თსმალური საფრთხის გარდა შიდაპოლიტიკური სიტუაციაც არ
ყოფილავს და აზნებობდა საფრთხე საფლავები გავძარცვათ
ან შეებილწათ. ალბათ ეს უნდა ყოფილიყო ეპიტაფიის დაწერის
ამგვარი შინაარსი. კათალიკოს ზაქარია საფლავი საკმაოდ კარგად
არის შენახული, რაც განპირობებულია მისი მდებარეობით,

ზადგან ჩრდილოეთ კარიბჭეში არ არის ხალხის ინტენსიური მოძრაობა, რის გამოც საფლავის წაწწება დღემდე იკითხება, თუმცა შეენიშნა, რომ სამომავლოდ უმჯობესი იქნება, თუკი მონდება საფლავის შესაბამისი წესით დაცვა, რათა არ დაზიანდეს და არ გადაიშალოს წაწწება. კათალიკოსთა საფლავებს შორის, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია, ზაქარიას საფლავი ერთ-ერთი უძველესია.

გელათში დღემდე შემორჩენილია აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) სულ სამი კათალიკოსის საფლავი: (გრიგოლ ლორთქიფანიძე*, ზაქარია ქვარია და იოსებ ბაგრატიანი). გელათში არის ასევე კათალიკოს იაკობის საფლავის ქვა, რომელიც მინასტრის ეზოში დგას. კათალიკოსი იაკობი უცნობ კათალიკოსთა რიგს უნდა მივაკუთვნოთ, ზადგან წერილობითი წყაროები მის შესახებ არაფერს გვეუბნება.

კათალიკოს ევდემონის (ჩნტიძე) საფლავს, რომელიც წმინდა გიორგის ტაძარშია, ზემოდან ფარავს ქვის ახალი იატაკი. დასახელებულ კათალიკოსთა გარდა გელათში უნდა არსებობდეს სხვა კათალიკოსთა საფლავები, თუმცა მათ შესახებ დეტალური ცნობები არ მოგვებოძება.

*კათალიკოსი გრიგოლ I, რომელიც კათალიკოს მაქსიმე მაჭუტაძის (1639–1657) წინარე კათალიკოსია, გვარად ლორთქიფანიძე იყო, ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს ქუთაისის მუზეუმში დაცული ტიპიკონი K-11, რომელიც უშუალოდ გრიგოლის დაკვეთით გადაწერილა და მასზე წარწერაა: „ღმერთო და წმინდაო ბიჭვინტისა ღვთისმშობელო შეიწყალე და დაიცვე ორსავე შინა ცხოვრებასა კათალიკოზი ლორთქიფანიძე გრიგოლ“. ამავე ტიპიკონზე სხვა ხელით უფრო გვიანდელ წარწერაში მოხსენიებულია კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი. აღნიშნული ხელნაწერის თავფურცლის ფოტო დანართშია მოცემული. კათალიკოსი გრიგოლ I XVII საუკუნის 30–იან წლებში მოღვაწეობდა.

ზაქარია ქვარციანიშვილის ბავშვობის წლები

კათალიკოსი ზაქარია თავისი მოღვაწეობის პერიოდში ცდილობდა გელათის მონასტერი ყოველწლიურად შეემკო და გაემდიდრებინა. კათალიკოს ზაქარიას დაკვეთით XVII საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს დაამზადეს გარდამოსხმა, რომელიც ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცულ გარდამოსხმათა კოლექციიდან უძველესია. შავნაგვრდზე თქმომკვირდით ნაქარგი გარდამოსხმა, 1923 წელს გელათის მონასტრის გაუქმების შემდეგ ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში გადაიტანეს და ამჟამადაც იქ ინახება. მას შემდეგი წარწერა ამწებებს „ღმერთთა შეიწყალე აფხაზეთის კათალიკოსი ზაქარია ქვარციანი, ამინ, ამინ შეამკო გარდამოსხმა ესე“ (მასალები. 1978:94).

გარდამოსხმის ნაქარგობა შავნაგვრდის ქსოვილზე თქმომკვირდით, ვერცხლმკვირდით და აბრეშუმის ფერადი ძაფებითაა შესრულებული, ტექნიკად ძირითადად გამოყენებულია ნამაგრი სითვი და თევზი-ფხუნი. გარდამოსხმას ყანაობის საზღვარი გააჩნია. აწმომხე აქვს ვერცხლმკვირდითა და თქმომკვირდით ნაქარგი ასომთავრული წარწერა: „ქ. შუნიერმან იოსებ ძელისაგან გარდამოსხმა უხრწნელი გუამი შენი ქრისტე აზმენაკითა წმიდითა წარგზავნა და სულნელებითა შემუბრვილი ახალსა საფლავსა დაგდვა, არამედ მესამე დღესა აღსდევ უფალთ და მოანიჭე სოფელსა დიდი წყალთა. ღმერთთა შეიწყალე აფხაზეთის კათალიკოსი ზაქარია ქვარციანი, ამინ. ამინ შეამკო გარდამოსხმა ესე“ (ქვე:94). წარწერის პირველი ნაწილი წარმოადგენს ტექსტს წითელი პარაკლესის მსახურებიდან, ხოლო მეორე ნაწილი შემწირველის მოსახსენებელია. გარდამოსხმის

წარწერის ბოლო ნაწილში თითქოს გარკვეული შეუსაბამობაა: გიორგი წერეთელი ქაზაგმას ასე კითხულობდა: „ღმერთო შეიწყალე აბნაზეთისა კათალიკონი. ზაქარია. ქვაბიანი. ანამან. შეამკო. გარდამხსნა ესე“ (Церетели.1891:13), რასაც თავის დროზე უზადლება მიაქცია ვ. ბერძემ. „ქვაბიანის შემდეგ აზის ერთი ადგილი, რომელიც დამატებითს განმარტებას მოითხოვს. „ა-ნ ამან“. ტექსტის ამგვარად დალაგება კათალიკონის სახელსა და გვარის შემდეგ ვიღაც ანაზე გადასვლა ჩვენ უჩვეულოდ და სრულიად არაბუნებრივად გვეჩვენა. თუ აქ თბ სიტყვას ვიგულებთ და ბინველ თბ ასოს გამოვეყოფთ, მივიღებთ ჩვეულებრივ ფორმულას, ქტიტორის მიმართვას ღვათაებისადმი“ (ბერძემ.1983:21).

ზაქარია ქვაბიანის გარდამხსნის კომპოზიცია ანალოგიების გარეშე დგას. მარიაში და იოანე საგანგებოდ განცალკავებული არიან ქრისტესაგან. მხატვარი კმაყოფილდება მხოლოდ მათი მწუხარე განწყობილების აღნიშვნით. ის, რომ იოანე წელში მთხროლია და თაყვანს სცემს ცხედაზს აზსებითად არაფერს ცვლის. ღვთისმშობელი და იოანე აქ რეალურად გამოსახული სცენის მონაწილენი კი არ არიან, არამედ ფორმულასავით შემუშავებული საზეიმო-სიმბოლური კომპოზიციის ნაწილები (ივანიძე. 2006:86).

გარდამხსნას არშიად შემთვლებული აქვს სტილიზებული მცენარეული თრნამენტო, შესრულებული ფერადი აბრეშუმის ძაფებით. გარდამხსნის ტენტრში წარმოდგენილია დატირების სცენა: მაცხოვარი დასვენებულია ლოდზე, რომელიც დეკორირებულია ჯვრებითა და ტალღოვანი ღეროების თრნამენტით. ლოდის თავში დგას მწუხარე ღვთისმშობელი, ხოლო ბოლოში წმ. იოანე მახარებელი. ლოდის ზემოთ წარმოდგენილია შუაში - ქერუბიმი,

მის ორსავ მხარეს კი ანგელოზთა ნახევარფიგურები. ლოდის ქვემოთ, ცენტრში, ქერუბიმია გამოსახული, მის მარცხნივ „ძალნი“, ხოლო მარჯვნივ სამწებობლიანი ანგელოზის ნახევარფიგურა. კუთხეებში მხარებელთა სიმბოლური სახეებია, ფონზე კი მიმობნეულია რვაბოლოანი ვარსკვლავები. (ასომთავრული წარწერა იხსენიებს აფხაზეთის კათალიკოსს ზაქარია ქვარაძეს). გარდამოხსნა ინახებოდა გელათის მონასტერში, იგი დასახელებულია 1906 წლის გელათის მონასტრის ქონების აღწერილობაში (კეზევაძე. 2006:255). 1923 წლიდან კი გარდამოხსნა ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული.

გელათის გულანო (1653-1655 წწ)

კათალიკოსი ზაქარია ცდილობდა გელათის მონასტერში ღვთის-მსახურება სრულყოფილი ყოფილიყო. ამის გამო გაენათელმა მღვდელმთავარმა 1653-1655 წლებში გადააწერინა დიდი გულანი, რომელიც ძალიან დიდი ზომისაა და ქრისტიანულ სამყაროში ანალოგი არ მთებოვება. აღნიშნული გულანი 1705 წელს დავით გარეჯის მონასტრისათვის შეუწირავთ. გელათის გულანი, რომელიც ზაქარიას დაკვეთით დამზადდა და მასში უმუალოდ არის მოხსენიებული ზაქარია ქვარია, რაც ადასტურებს ზაქარიას შეკვეთით გულანის გადაწერას. გულანის გადაწერა 1653 წელს დაწყებულია ე. ი. მისი გაენათლობის პერიოდში და დამთავრებულია თბ წელიწადში „ქკსა. ტმა. (1653) და სრულ იქნა წელიწადსა თსსა, ქკსა. ტმგ. (1655)“.

გულანის მინაწერში ისტორიული პირობების მოხსენიება კიდევ უფრო მეტ სანდოობას ანიჭებს გულანის დაწერის დათარიღებას. გულანის ძეგლისწერაში აფხაზეთის კათალიკოსი მაქსიმე და იმერეთის მეფე ვითრგი არიან მოხსენიებული, ისინი ამ დროისათვის უკვე გარდაცვლილები იყვნენ. „რათდენიცა მართლმადიდებელნი აფხაზეთისა კათალიკოზნი გარდაცვალებულ არიან საუკუნთმცა არს სახსენებელი და კურთხევა მათი. აბხაზეთისა კათალიკოზისათვის მაქსიმესათვის საუკ... (1657წ). გენათელ მღვდელმთავარ ეპიკობოზისა ზაქარიასა, რომელმან აღწერა ესე გულანი საუკ... (1659წ), მეფეთ-მეფისა ვითრგისათვის საუკ... (1637)“ (ქრონიკები. II. 1897:469).

იქვე იხსენიებიან ასევე ალექსანდრე იმერთა მეფე და

დედოფალი ნესტან-დარეჯანი. გულანში ასევე იხსენიებიან იმ პერიოდისა და შემდგომი დროის აზაერთი საეკლესიო მოღვაწე და გადაწერი. თავის ნაშრომში პ. კარბელაშვილი აღნიშნავდა. „ზაქარია მიიჯვალა და ასაფლავია დიდი ტაძრის ჩრდილოეთ სამწიგნულო კაზის ბჭეში. მისი საფლავის ქვა დღესაც მოჩანს, იყო დიდი მოყვარე მწიგნობრობისა. მის გენათლობის დროს აზის გადაწერილი შესანიშნავი გულანი დოდოს მონასტრისა“ (კარბელაშვილი.1900:209).

ზაქარია ქვარციანოს ფილოსოფიური გეგმის მოთხრობა ტაქტიკური

გეგმის ღრუბრულად აღწერილი შიშის მოთხრობა ტაქტიკურად, დასავლეთ მკვლევარების მიერ შექმნილი რეგისტრში, გამოსახულია ზაქარია ქვარციანოს კათალიკოსობის დროინდელი ფილოსოფიური შეხედულება წარმოებით: „ღმერთი შეიწყალე დიდისა საყდრისა გენათისა მიტროპოლიტი და აწ აფხაზეთის და საქართველოს დიდისა ბიჭვინტისა კათალიკოსი ზაქარია ქვარციანი ამინ“. როგორც ხელმოწერებშიც აღვნიშნავთ, ღმერთი უფროსად აღვნიშნავთ, XVII საუკუნის ფილოსოფიებს ამჟამად ემხროვანთ პრინციპული დონის დაქვეითება, რაც ამ დროისათვისაა დამახასიათებელი. წმინდანთა მოძრაობა შეუწყობია, სილუეტით და ტანსაცმლის ნაკვეთი ნახატი გამარტივებული. მხატვრობა პოსტიმპრესიული ეპოქის მიეკუთვნება, შესაბამისად მათი ხარისხი ამჟამად ჩამოუვარდება თქმის ხანის პერიოდის კედლის მხატვრობას. მაგრამ უნდა შევნიშნათ, რომ კათალიკოს ზაქარიას ფილოსოფიური გამოსახვა მოთხრობაში შემთხვევითი არ იყო. იგი მხატვრობის დამკვეთი და ამავდროულად ამ პერიოდის განსაკუთრებული პოლიტიკური მოღვაწეა.

ფ. დევიდოვის მიხედვით: იკონოგრაფიული პრინციპი, რომლის თეოლოგიური მხარე გახსნილია სულის ხსნისა და აღდგომის თემებთან კავშირში, თვით კათალიკოს ზაქარია ქვარციანის მიერ იყო შედგენილი. მისი მკაცრად ფორმალური, საზეიმო-რეპრეზენტაციული ხასიათის გამომეტყველება, ხანგრძლივი თავისი მღერობისთვის, ამ მონასტრის მნიშვნელოვან მხატვრულ მანერას წარმოადგენს (დევიდოვი. 2001:68). ქრისტეს გრძელი გნებათა ციკლის ჩართვით, კათალიკოსი თავის თანამედროვეებს შეახსენებდა ქრისტეს მიერ განცდილ უდიდეს გნებასა და განსაკუთრებულ და

ქვეყნისათვის მძიმე პერიოდში ყველას მოუწოდებდა სიფხიზლისაკენ. კათალიკოსი წარმოდგენილია სამ ნაწილიან ფონზე - თეთრი, თქრა და ქვედა ნაწილში მუქი აგურისფერი. ზაქარია წირვის სრულ შესამთხვლმია შემოსილი, აცვია ბისონი, რომელზეც შავი და ყვითელი ზომბებია გამოსახული. ბისონს ამშვენებს მუქი შინდისფერი აზშია, რომელიც ასევე ძლიერ გაცრეცილი და ფერგადასულია. ბისონს შემოუყვება ძვირფასი, თქრთმკედით ნაქარგი და თვლებით შემკული თლე, შესაკრავად გამოყენებულია ასევე თქრთსფერი ყვავილის ფორმის ღილები. ბისონის შიგნით, კათალიკოსს მისაგს თეთრი კვართი, რომლის ბოლოც წვრილი წითელი კანტებით არის გაწყობილი. ბისონის ქვემოთ შეიმჩნევა ასევე თლარის მუქი ფორები. ბისონს ამშვენებს თეთრი ფერის თმოფორი, რომელიც ხუთი დიდი ზომის ჯვართაა გაწყობილი. თმოფორის ჯვრებზე საღებავის ფენა ნაწილობრივ ჩამოტყვნილია. ფრესკის ქვედა მარჯვენა ნაწილი მთლიანად დაზიანებულია, რის გამოც აღარ იკითხება სამოსის ქვედა ნაწილი და მარჯვენა ფენი. მარცხენა ფენზე აცვია შავი ქუსლიანი ფენსაცმელი. მარჯვენა მხარეს უკეთია ენქერი, რომელსაც თითქმის მთლიანად გადასული აქვს ფერი, ენქერის კუთხეს ამშვენებს თეთრი ფორი.

კათალიკოსს მაჯებზე გაკეთებული აქვს თქრთსფერი საბურბეები, რომელიც შემკობილია რომბის ფორმისა და წრიული, სწვადასწვა ძვირფასი თვლით. ზაქარიას თრიფე ხელი გამლილი აქვს კურთხევის ჟესტით. თავზე ადგას თქრთსფერი შარავანდი. კათალიკოსი ფრესკაზე გამოსახულია თეთრი თმა-წვერით, რაც მის ხანდაზმულობაზე მიუთითებს. მას აქვს თხელი, სწორი ცხვირი, დიდი ნაშის ფორმის თვალის ჭრილი მუქი ფერის თვალის კაკლებით, ცხვირის ხაზთან შეერთებული მთრკალული, გრძელი წარბები. კათალიკოსის თქრთსფერ მიტრას სამეფო გვირგვინის

ფთხმა გააჩნია. მიტრა გაწყობილია ძვირფასი თვლებით, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მიტრის ქვემოთ დაშვებული სამკუთხა ფთხმის შავი ფერის ნაჭერი, რომელზეც ჯვრებია გამოსახული. აღნიშნული ნაჭერი ფარავს საფეთქლებსა და ნაწილობრივ ყურებს. „გელათში, ღვთისმშობლის შობის ტაძრის დასავლეთ მკლავში მე-17 საუკუნის ფრესკაზე გამოსახულ ზაქარია კათალიკოსს (ქვარიანი), რომელიც შემოსილია სამღვდელმთავროთ სამოსით (საკოსით, საბუნძრებითა და ჯვრებით შემკული თმ-ფთხით, ენქერით) თავზე ახურავს სავარაუდოდ ლითონის მიტრა, რომლის ძირითადი ნაწილია დაბალი, მრგვალი ქუდი, ირგვლივ კი ძვირფასი ქვებით შემკული ლითონისავე, ფესტონებიანი გვირგვინი შემოუყვება“ (ბერელაშვილი. 2013:210). აღსანიშნავია, რომ გელათში გამოსახული კათალიკოსი ეგდემონ ჩხეტიძე თბილენი ფრესკაზე (ღვთისმშობლის ტაძარი, წმინდა გიორგის ტაძარი) მიტრის გარეშე არის წარმოდგენილი.

კათალიკოსის გვერდით, მარჯვენა ხელის ქვემოთ აღმართულია მუქი ფერის კვერთხი, რომლის ზედა ნაწილს ამშვენებს თბი ერთმანეთისკენ მიბრუნებული გველის თავი. კვერთხის ზედა ნაწილი შემკობილია ძვირფასი თვლებით, ქვედა ნაწილი დაზიანებულია. კვერთხს ამშვენებს თბი სფერო (ბუნიკი), მათგან ქვედა დაზიანებულია.

კათალიკოს ზაქარიას ფრესკა მისი მოღვაწეობის ბოლო წლებში უნდა იყოს შესრულებული, დაახლოებით 50–იანი წლების ბოლოს. ფფიქრობთ, ზაქარიას ფრესკა შეგნებულადაა ამ ადგილზე წარმოდგენილი და მისი ამ ადგილზე გამოსახვა კათალიკოსის სურვილით მონდა. ალბათ შემთხვევითი არ არის, რომ დასავლეთ მკლავის მონაზურლობის დამკვეთი სპეციალურად გამოსახეს სამხრეთის ბურჯზე. ფრესკა წარმოდგენილია მაკნოვრის ფრესკის

ქვემოთ, ფრესკაზე ქრისტეს გამოლტვაა წარმოდგენილი.

ხელთევენბათმცოდნეების თვალსაზრისით, დასავლეთის მკვლავის „ქრისტეს ენებათა“ სცენები „თვით კათალიკოს ზაქარია ქვარიაშვილის მიერ იყო შედგენილი და მის ღრთს მოხატა“. კედლის მხატვრობა, სავარაუდოდ, ზაქარიას კათალიკოსად კურთხევიდან მალე უნდა დაწყებულიყო, რადგან მის მოხატვას ერთ წელზე მეტი დასჭირდებოდა. დასავლეთ მკვლავის მხატვრობის დამკვეთნი არიან იმერეთის მეფე ალექსანდრე და დედოფალი ნესტან-დარეჯანი, მაგრამ ისინი ამ მოხატულობაში წარმოდგენილი არ არიან. მეფე-დედოფალი მოხსენიებულია ჩრდილო დასავლეთ ბურჯანე არსებულ ძალზე დაზიანებულ წარწერაში, ეს წარწერა უცნობი მღვდელმთავრის ფრესკის ზემოთ არის შესრულებული, გელათში არსებული მცდარი შეხედულებით მიჩნეული იყო, რომ მღვდელმთავრის ფრესკა განათიელ მღვდელმთავარ, (შემდგომში კათალიკოს) იოსებ ბაგრატიონს ეკუთვნოდა. ეს აზრი გიორგი წერეთლის წიგნში გაპარულ მცდარ მოსაზრებას ემყარებოდა, მეცნიერმა წარწერაში მოხსენიებული ალექსანდრე მეფე და ნესტან-დარეჯანი იმერეთის მეფე სოლომონ ბირველის (1752–1784) მოთხოვნად მიიჩნია, რაც არასწორია. ფრესკა და მისი შესრულების სტილიც XVII საუკუნის განეკუთვნება და მასზე გამოსახული მღვდელმთავარი იოსებ კათალიკოსი ვერცხვით შემთხვევაში ვერ იქნება. ასევე შეცდომაა დაშვებული ი. ბიჭიკაშვილის ნაშრომში, სადაც მკვლევარს წიგნ-ალბომში წარმოდგენილი აქვს კათალიკოს ზაქარია ქვარიაშვილის ფრესკა, რომელზეც უთითებს, რომ ფრესკა კათალიკოს იოსებ ბაგრატიონს ეკუთვნის (ბიჭიკაშვილი 2016:131). (აღნიშნულ საკითხზე ჩვენს სხვა ნაშრომში ჩამოვყალიბებთ უფრო არგუმენტირებულ მსჯელობას).

ზაქარია ქვარიაშვილის განსაკუთრებულ დამსახურებაზე მეტ-

ყველეს ის ფაქტი, რომ XVII საუკუნის შუახანებში მისი ინციპიტით მონატეს გელათის ღვთისმშობლის შობის სახელობის მთავარი ტაძრის დასაფლეთი მკლავი. მონატელობის შინაარსი კი ძალიან შთაბეჭდილია, რადგან იგი იესო ქრისტეს შეპყრობისა და ვნებების სცენებითაა გადმოცემული. ალბათ იმ ურთულეს პერიოდში ტაძარში მისულ მთრწმუნეებს ზაქარია ქვარიაძის მიაწინა მაცხოვრის მიერ გაღებულ მსხვერპლსა და სასტიკ ვნებებზე. მაცხოვრის ვნებათა თრი რეგისტრი შეზღუდულია, ზემოთ იგი შემოსაზღვრულია პატრიონიკით, ქვემოთ მკლავის სამივე მხარეს, განლაგებული შესასვლელებითა და თაღებით. სიუჟეტური კომპონენტები – მაცხოვრის ვნებათა ციკლის რვა სცენა მთავარსეულია ზედა რეგისტრში, თაღების თავზე. ქვემოთ კი, თაღების სოფიტებზე, ტიმპანებში, შესასვლელთა წიბოებებზე, ბილასტრებზე განლაგებულია ცალკეულ წმინდანთა ფიგურები (ღვედაჩიანი. 2001:60).

წმინდანების გამოსახვას აღნიშნულ ადგილებში თავისი დატვირთვა პქონდა. ისე როგორც ღმრთისმსახურებისას, მღვდლის ქადაგებას მნატურულ სახეებში წარმოსთქვამდა საკვანძო ტექსტებით აქცენტირებული საღმრთო ლიტურგიის უმნიშვნელოვანესი მომენტების ამსახველი კომპონენტები. მნატეობა, ისე როგორც ლიტურგიის აუცილებელი თანხმლები საგალობლები, მლოცველს განაწყობდა იმქვეყნიური, ზეგზობნობადი სამყაროს შეცნობისათვის (მამაიაშვილი. 2001:114). ზედა რეგისტრში აჩვენებულ სცენებში ასახულია უფლის მიწიერი ცხოვრების ბოლო დღეების დრამატული ეპიზოდები, რაც მნახველს კიდევ ერთხელ გაახსენებდა იმ მძიმე ხვედრს, რომელიც იესო ქრისტემ განვლთ გოლგოთისკენ მიმავალ გზაზე. ვნებათა ციკლის სცენათა განლაგება მკლავის კედლებზე შემდეგნაირი თანმიმდევრობითაა მოცემული: სამხრეთ კედელზე

(საათის ისრის თანმიმდევრობით) „ეკლიანი გვირგვინის დაღვება“, „ბეტრეს უარყოფა“, „მეწამული ქლაპიდით შემოსვა“, დასავლეთით „იუდას სიკვდილი“, ჩრდილოეთით „ქრისტეს გამოლტვა“ (ბილატემ შოლტით სცემა იესოს), „ჯვრის ტვირთვა“. სცენათა განაწილება აბ იუდას იმ თანმიმდევრობას, რომელითაც ზემოთ ჩამოთვლილი ეპიზოდები წარმოდგენილია სახარებათა ტექსტებში (დევდარიანი. 2001:61). ქრისტეს ვნებათა ფრესკების ქვემოთ, როგორც აღვნიშნეთ, ქრისტიანული ეკლესიის ცნობილი წმინდანებია გამოსახული, ძირითადად წმინდა მოწამენი და უგვრცხლო მკურნალნი. წმინდანების ფიგურები წარმოდგენილია ჩრდილოეთის ბურჯის თაღებზე, მათ ქვემოთ და დასავლეთის მხარეს, შესასვლელი კარისა და მის გვერდით აჩსებული მცირე კართა ზემოთ აჩსებულ თაღებსა და ტიმპანებზე, თითქმის აბცერთ მათგანს აბ აქვს წაჩწება, თუმცა ზოგიერთ ფრესკაზე მაინც აჩსის შესაძლებელი წმინდანის ვინაობის გაჩჩევა. ფრესკები შესრულებულია თეთრ ფონზე და მათი შესრულების სტილი საკმაოდ ჩამოუვარდება XVI საუკუნის ფრესკების შესრულების დონეს. ჩრდილოეთის მხარეს აჩსებული კარს ზემოთ ტიმპანზე გამოსახულია წმინდა პანტელეიმონ მკურნალი შუაში და სოფიტებზე კოზმა და დამიანე, იქვე, წითხელზე, გამოსახულია სამაჩიტელი დედაკაცის ფრესკა, რომელსაც ხელში წყლის ჭურჭელი უჭირავს.

შესასვლელი კარის ზემოთ აჩსებულ თაღზე „ქრისტეს მიძინება“, მის მარჯვენე და მარცხენე – მთავარანგელოზები. ზოგიერთი ფრესკა ძალიან დაზიანებულია, აღნიშნულ ფრესკებს შორის ამკარად გამოჩჩეულია სამხრეთის მხარეს აჩსებულ კარის წითხელზე ანდრია პირველწოდებულის ფრესკა აწყურის დვთისმშობლის ხატით ხელში. ფრესკას მართლაც მნიშვნელოვანი დატვირთვა აქვს, რადგან აწყურის ხატი ამ დროისათვის გელათის მთავარ ტაძარში

იყო დაბრძანებული და ამავდროულად აფხაზეთის კათალიკოსები თვლიდნენ, რომ ისინი წმინდა ანდრია პირველწოდებულის მიერ დაფუძნებულ ეკლესიას მართავდნენ. წმინდა ანდრიას გამოსახვას ალბათ სხვა დატვირთვაც ჰქონდა, რაც ალბათ ზაქარია ქვარიაზის დამსახურებად უნდა ჩავთვალოთ. მხედველობაში გვაქვს ის ფაქტი, რომ ამ ღვთისმეტყველის საქართველოში მრავლად ჩამოდიოდნენ სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლები, პატრიარქები, მღვდელმთავრები, კათალიკე მისიონერები, ელჩები და სხვები, ამიტომ გელათში მისული სტუმარი უნდა დატვირთულიყო იმაში, რომ საქართველო მოციქულთა მიერ განათლებული ქვეყანა იყო და ეს ფაქტი ფრესკებზეც უნდა ყოფილიყო აღბეჭდილი. აღსანიშნავია, რომ გაენათელი ზაქარია ძალზე აქტიურად მოღვაწეობდა გელათში. ჩვენი ვარაუდით, ზაქარია ქვარიაზის მეორე ფრესკა XVII საუკუნის 40-იან წლებში უნდა იყოს დაზარალებული გელათის მონასტერში, წმინდა მარინეს სახელობის ეკვდერში. ამ ღვთისმეტყველის ზაქარია გაენათელი ეპისკოპოსია, ფრესკაზე იგი ჯერ კიდევ ახალგაზრდაა და მღვდელმთავრის სრულ შესამოსელობა, ზაქარია ფრესკაზე ძალიან ახალგაზრდაა მიტრის გარეშე. (თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ძველად საქართველოში მხოლოდ კათალიკოსები ატარებდნენ მიტრას, თუმცა იყო გამონაკლისებიც). ფრესკა ჩრდილოეთ კედელზეა გამოსახული, საკურთხეველში შესასვლელ კართან ლურჯ-ყვითელ ფონზე. ზაქარიას აცვია მღვდელმთავრის წირვის შესამოსელი და უკეთია თმფთობი.

მღვდელმთავარი შავი გრძელი წვერითა და გადავარცხნილი დაბალი თმით აზის წარმოდგენილი. ნუშისებრ თვალებს ხშირი შავი წარბები და სწორი ცხვირი ამშვენებს. შარავანდელს წარწერა აქვს: „გაენათელი ზაქარია“, შარავანდის ზემოთ უფლის მკურთხეველი

მარჯვენაა გამოსახული „იესო ქრისტე“. ზაქარიას მარტენა ხელში წმინდა წერილი უჭირავს, მარჯვენათი კი აკურთხებს. მღვდელმთავარს აცვია სამფერთვანი პატარა კვადრატებით დაჩითული ძვირფასი ფილონი, რომლის შიგნით ღია ფერის სტიქარი და თლარის ნაწილი მოჩანს, რომელსაც ფარავს გრძელი თეთრი ომიფორი, რომელზეც გრძელი ჯვრებია გამოსახული. უნდა შევნიშნოთ, რომ ფრესკა საკმაოდ კარგადაა შენახული, თუ არ ჩავთვლით ფრესკის ქვედა მარჯვენა ნაწილს. ზაქარია ქვარიახის ფრესკა წმინდა მარინეს ეკვდერში შესაძლოა, იმიტომ გამოსახეს, რომ სხვა ეკვდერები მეფეთა ფრესკებით იყო დაფარული და, შესაბამისად, მღვდელმთავარი თავისუფალ ეკვდერში დახატეს. ერთი, რამ ცხადად შეიძლება ითქვას: ეკვდერში შესრულებული მნატვრობის ავტორი აშკარად სხვაა და მისი შესრულების მანერა უფრო დაბალი ხარისხისაა. „სახეთა ნაკეთები აქ უფრო მეტადაა გამარტივებული, ასევე ნაკლებად იგრძნობა კავშირი კანონიკურ ტიპებთან... მნატვრობას ეპოქის სპეციფიკური დალი აწის. სახეთა გამომეტყველება არ გამოიჩინება ამალლებული სული-ერებით, მშრალი და გამარტივებული“ (სახეებს დაგრძელებული მძიმე ნიკაბი, ტურები, თითქოს აწეული აქვთ, შესრულების მანერა უხეშია, დაუღვარბი) (ღვედაჩიანი.2001:66–67).

წმინდა მარინეს სახელობის ეკვდერის კამარზე წმინდა სახარების სცენებია გამოსახული. ქვედა რეგისტრში კი სამხრეთის კედლიდან შემდეგი წმინდანებია გამოსახული: წმინდა ანტონი, წმინდა საბა, დასავლეთის კედელზე კარს მარჯვნივ: წმინდა ღიმიტრი, წმინდა გიორგი, მარტენივ: წმინდა მარინე, წმინდა ბარბარე, წმინდა ეკატერინე. შესასვლელი კარის თავზე – ჯვარი და ყრმა მაცხოვრის ფრესკა მთავარანგელოზებით. თაღის წიბოზღზე: წმინდა ანასტასია

და წმინდა ნინო. ჩრდილოეთის კედელზე მარცხნიდან მარჯვნივ გამოსახულია მთავარანგელოზები: რაფაელი, მიქაელი, გაბრიელი. აღსანიშნავია, რომ ეკვდრის მხატვრობა გარკვეული თვალსაზრისით მეორდება მთავარ ტაძარში. სწორედ ეს გვაფიქრებინებს, რომ მხატვრობის იდეური ფუძემდებელი გაენათელი მღვდელმთავარი ზაქარია იყო, რომელმაც კათალიკოსად განდომის შემდეგ, მხატვრობა გარკვეულწილად გაიმეორა და უფრო ფართო მასშტაბით წარმოადგინა მთავარ ტაძარში. აღნიშნულმა მხატვრობამ გადაფარა უფრო ძველი კედლის მხატვრობა, რომელიც ამ ეკვდერში ახსებობდა. აღსანიშნავია, რომ ეკვდერში არ შემორჩენილა მეფეთა ფრესკები, რაც ალბათ გამონაკლისია სხვა ეკვდრებთან შედარებით.

ამრიგად ჩვენ მიერ შესწავლილ იქნა გელათის მონასტერში დაცული კიდევ ერთი გამოჩენილი კათალიკოსის ფრესკები, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს გვიანი შუა-საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობის შესასწავლად. კათალიკოს ზაქარია ქვარიანის მიერ გაწეული ღვაწლის გამო გელათში გამოსახეს თბი ფრესკა, ეპისკოპოსობის პერიოდის - წმინდა მარინეს ეკვდერსა და კათალიკოსობის დროინდელი მთავარი ტაძრის სამხრეთ ბურჯზე. ღვაწლმთსილი კათალიკოსი თავისი განსაკუთრებული მოღვაწეობის გამო მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთ კარიბჭეში დაკრძალეს, გასასვლელ კართან, თვალსაჩინო ადგილზე, რაც ასევე მის მიმართ უდიდეს პატივისცემაზე მეტყველებს.

ზაქარია ქვარიანმა სამ ათეულ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში დიდი ამაგი დასდო ქართველ მეფეთა საძვალეს - გელათის

მონასტერს და ერთგულად ემსახურა თავის სულიერ შვილს – იმერეთის მეფე ალექსანდრეს, რომლის ნებართვითაც იგი დაკრძალეს ასეთ გამორჩეულ ადგილზე. კათალიკოსის საფლავის ეპიტაფია კი დღემდე განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. ჩატომ კრძალავს კათალიკოსი საფლავის გახსნას უცნობია, მაგრამ ფაქტი ერთია, აღნიშნული ეპიტაფია გარკვეულ შიშს იწვევდა. ასეთ შემთხვევას ადგილი ჰქონდა 1920 წელს*, როდესაც ექვთიმე თაყაიშვილმა თამარის საფლავის ძიებისას ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ეკვდერში ჩრდილოეთ კედელთან აღსებული საფლავი გაათხრევინა.

*ისტორიკოსი ჯ. სამუშია თავის ნაშრომში „თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება“ შენიშნავს, რომ 1920 წელს გელათში თამარის აკლდამის შესწავლისას, გვიამბეს, რომ მუშაობისას, შესვენების ჟამს იქ მყოფთ წაუკითხავთ გელათის ჩრდილოეთ მინაშენის კარბიჭეში დაკრძალული ზაქარია ქვარიახის საფლავის ქვაზე გაკეთებული წაბწერა, ამ წყევლა-კრულავის შემინებიათ და თამარის ეკვდერში გათხრები შეუწყვეტიათ(სამუშია.2010:51). თუმცა მეცნიერი იქვე აღნიშნავს, რომ ამ გადმოცემის სისწორის ვადამოწმება არ მონერხდა.

**მწვანეყვავილას მთავარანგელოზთა
მიქაელისა და გაბრიელის სახელობის
ეკლესია და კოშკი**

ზაქარია ქვარციანის მიერ აგებული ერთნავიანი ბაზილიკა ქუთაისში მწვანეყვავილას მთაზე დღემდე აზრებობს. ეკლესია მკირე ზომისაა და მას დასავლეთის მხრიდან მიდგომული აქვს პორტალი, რომელიც სვეტებს ეყრდნობა, აღნიშნული პორტალი ამჟამად გვიანაა აგებული. ეკლესიის მკირე მოტულობიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი ამჟამად კარის ეკლესიად იყო აგებული თავის დროზე და ხალხის ფართე მასებზე არ იყო გათვლილი, თუმცა ეკლესია მეოცე საუკუნის 20-იან წლებამდე იმ უბნის მატანვრებლებს ემსახურებოდა, როგორც სამრევლო ეკლესია. საბარქივო დოკუმენტებით ირკვევა, რომ ქუთაისის მწვანეყვავილას ეკლესია წმინდა მთავარანგელოზთა მიქაელის და გაბრიელის სახელზე იყო ნაკურთხი. 1903 წელს ეკლესიას ჰქონია ხის ძველი კანკელი (სავარაუდოდ ზაქარიას დროინდელი), ქვის ტრაპეზი და საეკლესიო ჭურჭელი, შესამთხელი და საღვთისმსახურთ წიგნები. ეკლესიას არ ჰქონდა სამრევლო, ზარი დაკიდებული ყოფილა გალავანში შესასვლელ ჭიშკარზე. დაბადებისა და აღსარების წიგნები იწარმოებოდა 1849 წლიდან (ქ.ც.ა.ფონდი № 21.საქმე № 21818).

ეკლესიას მხოლოდ ორი შესასვლელი კარი აქვს დასავლეთიდან და სამხრეთიდან. ეკლესია, რომლის სარესტავრაციო სამუშაოები დააფინანსა რეზო დვალაძემილიმა, თანამედროვე პერიოდში კი მონატა გიორგი ქვარციანის საფასით ნატმწერმა რობინონ (დაძიანე) რევიმვილიმა. ბროექტი შეთანხმებულია საქართველოს საპატრიარქოს ხურთო-

მოძღვრების საბჭოსთან 2002 წლის 18 თებერვალს. საკუთონეგლის კონქიში* გამოსახულია ტახტზე მჯდომი მაცხოვარი, რომლის მარჯვნივ და მარცხნივ დედა ღვთისა და იოანე ნათლისმცემელია წარმოდგენილი. იქვე ორივე მხარეს ქეჩუბიმებია გამოსახული. საკუთონეგელში აკუსტიკის მიზნით დატანებულია ორი ქვევრი. საკუთონეგლის ქვედა რეგისტრში წმინდა იოანე ღვთისმეტყველი, წმინდა მღვდელმთავარი ნიკოლოზი, წმინდა სტეფანე პირველმთწამე დიაკონი, წმინდა გრიგოლ ღვთისმეტყველი, წმინდა ბასილი დიდი, წმინდა სპირიდონ ტრიმიფუნტელი და წმინდა ალექსია დახატული. დასავლეთის კედელზე ზემო რეგისტრში ხატების კომპოზიციასა, რომლის გაგებლებასაც წარმოადგენს ჭეჩხე გამოსახული სცენები.

ტაძრის ჭეჩხე ამჟღავნებს: შობის, ნათლისღების, ჯვარცმისა და აღდგომის სახატებისეული სცენები. ჩრდილოეთ კედელზე წმინდა მამა გრიგოლ ხანძთელი და ასურელი მამებია შემდეგი თანმიმდევრობით: წმინდა ანტონ მარტყოფელი, წმინდა იოანე ზედაზნელი, წმინდა დავით გარეჯელი. დასავლეთის კედელზე კარის მარჯვენა მხარეს მოციქულთასწორობი წმინდა ნინო და მარცხენა მხარეს წმინდა დიდმთწამე გიორგია გამოსახული. სამხრეთის კედელზე შესასვლელი კარის თავზე უფლის ხელთუქმნელი ხატია დახატული, მისგან დასავლეთით კი მთელი ტახით სამღვდელმთავრობო სამოსლით გამოსახულია ზაქარია ქვარციანის ფრესკა წარწერით. გამოჩენილი კათალიკოსის გამოსახვა მის მიერ აგებული ბაზილიკაში ალბათ ერთგვარი კანონზომიერებაა და

*XX საუკუნის -90იან წლებამდე საკუთონეგლის კონქის აბსიდზე შემორჩენილი ყოფილა წარწერა: „...ღვთისმშობელო შეიწყალე გაენათელი ზაქარია“. დღესდღეობით ეს წარწერა აღარ არსებობს.

დაფასება იმ ღვაწლისა, რაც ხსენებულ პიროვნებას მიუძღვის მთავარანგელოზთა ტაძრის აგების საქმეში. დღემდე მთაწმია ზაქარია აგებულმა კოშკმა, რომელიც ეკლესიის დასავლეთით, თუცითდ მეტრში მდებარეობს და თავდაცვით ნაგებობას წარმოადგენს. კოშკი დაახლოებით 7-8 მეტრის სიმაღლისაა და მისი განი 10, ხოლო სიგრძე 14 მეტრია. თავდაცვით კოშკს თბი კარი აქვს სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან. კედლებში კოშკს დატანებული აქვს სათოფურები. კოშკის შიდა სივრცე საკმაოდ დიდია და იგი სრულდება ცილინდრული გადახურვით, რომელშიც არ არის დატანებული შიგა კიბე ნაგებობის ზემო ნაწილში ასასვლელად. დღეისათვის აღარ არსებობს მწვანეყვავილანე არსებული ცხის გალავანი, გარდა მცირე ნაწილისა, რომელიც შემგომ პერიოდში აღდგენილი. ბუნებრივად შემადგენულ ადგილზე, სწორედ სამხრეთ მხარეს უნდა ყოფილიყო გალავანი ყველაზე განიერი და მყარი, რადგან ჩრდილოეთიდან ცხის მდინარე რიონი ესაზღვრება და ამ მიმართულებიდან საფრთხე არ არსებობდა. ჩვენი ვარაუდით ზაქარია ქვარიანის სასახლეც თავდაცვით კოშკთან ახლოს უნდა მდგარიყო, რომელიც შესაძლოა ხის იყო და ამის გამო სასახლემ ჩვენამდე ვერ მთაწმია. მაგრამ ერთი, რამ ცხადია, მწვანეყვავილანე გაენათეღ მღვდელმთავართა რეზიდენცია XIX საუკუნის 20-იან წლებამდე არსებობდა, ვიდრე უკანასკნელი გაენათეღი ებისკოპოსი ექვთიმე შარვაშიძე იძულებით არ გადაასახლეს რუსეთში. მწვანეყვავილა მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო ქუთაისისთვის XIX და განსაკუთრებით XX საუკუნეში, რადგან აქ აიგო ახალი გუმბათიანი ტაძარი და განთავსდა ქალაქის საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონი. 1923 წლიდან ბოლშევიკებმა ეკლესია დახურეს. XX საუკუნის

ბოლოს ეკლესიაში აღდგა ღვთისმსახურება. 1995–2014 წლებში ტაძარის წინამძღვარი იყო დეკანოზი რევაზ კონრეიძე. აღნიშნული ტერიტორია არქიტექტორი მიმართულებით შესწავლილი არ არის. ზაქარია ქვარციანი თავისი მოღვაწეობით ღრმა კვალი დატოვა არამარტო გელათში, არამედ ქუთაისშიც, მის მიერ აგებული ბაზილიკა დღესაც განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მნახველში.

* მომავალში გათვალისწინებულია ქვარიანთა საგვარეულო მთავარ-ანგელოზთა მიქაელისა და გაბრიელის სახელობის ხატის შექმნა, რომელიც მწვანეყვავილას ბაზილიკურ ეკლესიაში დაიდებს ბინას.

შეფიქრულობის წიგნი ზაქარია ბენაძისა
ბელატიის ტაძრისადმი
(ქიზ №139)

ქ. სახელითა სახიერისა, არსება დაუბადებელისა, დაუსაბამოსა, სამარადისოსა, გარემომოუწერელისა, მოუგონებელისა, უნილაფისა, უსაბამოსა, არაარსისაგან არსად მომყუანებლისა, უკუდაფისა, ძალგანუზომელისა, ყოველთა დამბადებლისა, მარტოისა, უნიეთოსა, მიუხსლებელისა, შეუხებელისა, რომელ იყო, არს და იყოს ღმრთისა მამისა და თანაარსისა დაუსაბამოსა, ნათლისაგან ნათლის წყაროსა, ცხოვრებისა უკუდაფებისა, მაგალითისა შეუძრელისა, ბეჭედისა უცვალებლისა, ხატისა და საზღურისა, ღმრთისა ძისა და თანაარსისა და თანა დაუსაბამოსა ცხოველს მყოფელისა, სიბრძნის მომცემელისა, ყოველთა აღმავსებლისა და განმანათლებლისა, უნილაფისა, დაუტევნელისა, უსახოსა, შეუხებელისა, თვით ხელმწიფისა, თვით ნათლისა და ნათლის მომცემელისა და ღმერთ-მყოფელისა ღმრთისა სულისა წმიდისათა.

შეწევნითა და მეონებითა ყოვლად წმინდისა, ყოვლად ბიწშეუხებელისა და უბრწუნელისა და უფროსად კურთხეულისა დედოფლისა ჩვენისა ღმრთის-მშობელისა და მარადის ქალწულსა მარიამისათა, რომელი წინასწარ-

მეტყველთა პირველთაგან მრავალ სახედ ჰქადაგეს და მოასწავნეს, ხოლო სოლომონ სიბრძნესა შინა თვისსა შვიდ სვეტ სიბრძნისა სახელსდვა.

მეთხებითა და თანადგომითა წმინდათა უსულოთა და მცუელთა ცხოვრებისა ჩვენისათა მიქაელ ძალთა მთავრისა და გაბრიელ მსხარებლისათა, რომელნი ბრწყინვენ ნათლისა მისგან სამაზადისოსა და მისსა შინა ელვის სახედ აღასრულებენ ბრძანებასა მეუფისა თვისისასა.

შეწევნითა და მეთხებითა პატრიოსნისა და მეფეთ საჭურველისა და ღმერთ-მყოფელისა ჯუარისათა, რომელსა ზედა განკვართულ იქმნა ქრისტე ღმერთი ჩვენი ხსნისათვის ჩვენისა, და მეწამულობითა სისხლითა მაცხოვრისათა გვიხსნა ჩვენ ყოველნი კერპთა საცდურისაგან.

მეთხებითა და თანადგომითა წმინდისა წინასწარ-მეტყველისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემელისა იოვანესითა, რომელი უმეტეს იქმნა ყოველთა ნაშობთა დედათასა, რომელმან იკადრა დადებად ხელი თაგსა მას საუფლოსა და ჩვენ ყოველნი სინანულად მოგვიწოდა და ხესა თანა დადებითა ცულისათა და სენისა და მეტობისა მისისა იოვანე ღმრთის-მეთქვისა და მკერდსა მას საღმრთოსა მიმყრდნობელსა, რომელმან დასცნა ბოთნი და კვინთა დიდი და განთქმული საკვირველად

უფსკრულთა შინა დანთქა და ყოველნი ღმრთისა მიმართ წარუდგინნა.

მეოხებითა და თანადგომითა წმიდათა თავთა მოცოქულთა პეტრე რიტორისა, რომელი სინანულსა პირმოთ ექმნა და კლიტენი იგი სასუფეველისანი მას ჰკიდაფნ, და შეკერა და განსნა მიენიჭა მას, და პავლე სამ ცამდე აღწევნულისა, რომელსა ესმნეს სიტყვანი უთქმელნი და საღმრთონი და ჭურად რჩეულად იწოდა და იქმნა ყოველისა სოფლისა მოძღუარ, და სხუათა ათერთა მოცოქულთა, რომელთა მიიღეს ბრძანება მეუფისაგან თვისისა და დასხდომა საყდართა ზედა და განსჯა ათორთა ტომთა ისრაელისათა, და სხვათა სამეოცდა ექვსთა მოწაფეთა, რომელთა მოიმოწაფნეს ყოველნი წარმართნი სახელითა წმინდისა სამებისათა.

შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა წინასწარ-მეტყველთათა, რომელთა პირველ მოასწავნეს ზეცით გარდამოსულა ღმრთისა და განკაცება და განიცდიდეს არა პირის პირ, არამედ იქმნეს მხილველ თვალითა გონებისათა და საჩკითა.

მეოხებითა წმიდათა მღვდელთ-მოძღუართა: ბასილი, გრიგოლი და იოვანე თქრთპირისათა, რომელთა განფხურეს ძირი წვალებისა და მის წილ დასთესეს თესლი ღმრთის-მსახურებისა და იღუწიან ჩუენთვის წინაშე სამებისა.

მეოხებითა წმიდათა მამათა ჩვენთა. პახუმი, ანტონი,

მაკარი, ეფთვიმი, არსენი, თნოფრი, პავლე, გერასიმი, საბა, სვიმიონ, დანიელ და დაფით გარეჯელისათა, რომელთა თვით გამოსაჭურისნეს თავნი თვისნი, იქმნეს სოფლისაგან და დაიპყვიდრეს ანგელოზებრივი ცხოვრება აღებითა პატრიოსნისა ჯუარისათა, იქმნეს მკუდართა აღმადგინებელ და ეშმაკთა წაბმდევნელ.

მეთნებითა წმიდათა მათ დედათა: ანნა, ივლით, დებორა, კასია, რომელი იქმნა სახე სინანულისა, მარია მუგვიპტელისა, რომელი იქმნა მოძღუარ, და ნინოსითა, რომელმან განანათლა ქვეყანა იგი ქართლისა, სასწაულითა მრავლითა მოქმედებითა.

მეთნებითა წმიდათა და ნეტარტა მოწამეთა: გიორგი, დიმიტრი, თევდორე, პრიკოპი, მერკვირისათა, რომელთა ჯვარს აცუნეს ხორციანი მათნი და თვით სახითა ტანჯვითა განიცადნეს და იონხეს საწმუნთებითა მევედრებელთათვის.

მეთნებითა და თანადგომითა წმიდათა ქალწულთა მოწამეთა ირინე და ირინისითა, ეკატერინე, თეკლა და პარასკევისათა, რომელთა დასთხიეს სისხლნი თუისნი სიძისა მის უკვდავისათა და იხარებენ ნათლითა შემოსილნი სასძლოთა მათ წინაშე ღმრთისა და მიელიან სიმართლისა გვირგვინსა.

მეთნებითა და შუამდგომლობითა ყოველთა წმიდათა ღმრთისათა, ზეცისა და ქვეყნისათა, ხორციელთა

და უხორცოთა; თავად ღმრთისა და მერმე ამათ წმიდათა ყოველთა თავდებობითა, მინდობითა და შუამდგომლობითა ესე აუარებელი და საბოლოოდ გასათავებელი და მეორედ მოსულამდის მოუშლელი და ყოველს ადამის ტომის კაცისაგან უცილებელი და უსარჩლავ-მოუდევარი შეწირულობისა ფიცი, პიჩი და ნიშანი დაგიდევით ბრძანებითა თავად ღმრთისათა და მერმე მეფეთ-მეფისა ალექსანდრესითა და დედოფალთ-დედოფლისა კახთა მეფის ასულის ნესტანდარეჯანისათა, ჩვენ უღირსმან და ყოველთა კაცთა უცოდვილესმან მონამან და მოსაგმან ძისა და ღმრთისა შენისამან გენათელმან ქვაბიანმან ზაქარია, თქუენ, სამინელსა და შესაძრწუნებელსა და თვალთაგან მოურულებელსა გელათისა ხახულისა და საკურთხეველისა ღმრთისმშობელისა და ტაძარსა თქუენსა გენათს და საძუალესა ღმრთივ-ცხებულთაგან და ღმრთივ გვირგვინოსანთაგან პანგრატონიანთასა;

მას ჟამსა, თდეს ჩვენის მკვიდრის მამის მამულითა, აბაშიძის პატრასაგან ქუთათის ალაფი ვიყიდეთ და მაგიერი გლეხი და პატრასტი გეგუთს მივართვით და დავასახლეთ ქუთათის.

და მერმე შეგვიწყალა და შეგვიბრალა ჩუენმა ყოვლად მონყალემა და მობრალულმა ჩუენმა გამზდელმა მეფეთ-მეფემ პატრონმა გიორგიმ და უშიფილთს კაცის აბესალომ

მასხარაშვილისეული ადგილი, ტყე და მიწა გვიბოძა ქელბაქიანის საზღურამდის.

და აღვაშენეთ ეკლესია მთავარანგელოზთა და ცინე და სახლ-კარი და შევჭქენით სოფლად უშენი ადგილი ასე, რომე ამხედ მინდლეში კაცია არ სახლებულიყო.

არის ვაჭარი ქუთათის ნასყიდა იორდანაშვილი კუამლი ერთი, მისის ალაგით და ძმებით, მეფეთ-მეფის პატრონის ალექსანდრეს წყალობა;

ფინხაძე დანელა, ურია, კუამლი ერთი;

ლომთაძე გონია და მისი შვილი დათუნა ჩუენი მკვიდრი ყმა იყო და აქ დაფასანლეთ, კუამლი ერთი;

ქაფშიძე დათუკა, მისის ცოლ-შვილით, კუამლი;

ჩლაჩიძე დათვია და მისი შვილები, კუამლი ერთი;

გონია ქაშიბაძე და მისი შვილები, კუამლი ერთი;

ჩირაძე მამულა და მისი შვილები: გონია, ლომინა, პატია, და მათი შვილები, კუამლი ერთი;

ნანუა თბოლაძე და მისი ძმისწული მამუკა, კუამლი ერთი.

ჩიკაძე ხახუტა და მისი ძმისწული მამუკა, კუამლი ერთი;

გონია ლაიყმაძე და მისი შვილი დათუკა, კუამლი ერთი;

სასანლეში მოჯალაბე დათვია ბერუნიკიძე და მისი შვილები, კუამლი ერთი;

ამას ვარეთ ხუციას ქელბაქიანისაგან და მისის

განაყოფიებისაგან ადგილები ვიყიდეთ: იქით ქუეყანას
ღელე, ძლასქეს იქით ზომ ღელეა და იმას აქათ
ჭორტიკელაურას ღელემდე, ზეით დადამცუიფნას დაღმა,
ვიდრე ზიონამდე; და გავაკეთეთ ტუფურბიშის ჭალა
ზურათ.

ამას გარეთ ნოღას ერთი პარტახტი გაბადამისეული
ვიყიდეთ და ლომთაძე გოჩიასა აქუს;

ამას გარეთ გაღმა კურსებს საკათალიკოზო ადგილი
საჭალანგრიძეთ ჟამთა ვითარებისაგან გათხრებულ იყო
და ჩვენ მაქსიმე კათალიკოზმა ფიცით და ფეშქაშით
გუბოძა საჭალანგრიძეთ და კაკაბაური პარტახტი რაც
იყო; და ჩვენ იმანედ დავასახლეთ ჟოჟუა ჭიჭინაძე;

ამას გარეთ ვიყიდეთ ჭოლეფს ბიძინას ჩხეიძისაგან სამი
გლეხი მათის მამულითა და ცოლ-შვილითა: შოშიტა
თყრეშლიძე კუამლი ერთი, ჩუნჩუნაძე გოჩია და ზახუტა
კუამლი ერთი, ჭიჭინაძის გოჩიასა და სულთამასსეული
პარტახტები და ჩუნჩუნაძისეული პარტახტები.

ამას გარეთ კიდევ გვიბოძა ჩვენმა გამზღელმა
ბატონმა მეფეთ-მეფემ ვითრემ ფეშქაშითა იქივ ჭოლეფს
გამსახური თყრეშლიძე და მისი და მისი ძმის წულები
ვითრვას შვილები, კუამლი ერთი;

ამას გარეთ დიდებულისაგან ვიყიდე ბატონის ბრძანებით
ჯონიას აბესალაძე ოსია, მისის შვილებით და მამულით
კუამლი ერთი.

ეს ხუთი კუამლი კაცო და კურსებს საჭალანგრიძეს რაც არის სრულად კაკაბაური პარტახტი ჭიჭინაძეს ჟოჟუას და მის შვილებს: თამაზასა, ბეჟიასა და დათუნას მიგეცით.

ამის გარეთ კიდევ კურსებს დავასახლეთ ჩვენ გზნდილი ბასილი მახუილოძე; ადგილი სახულისა ღმრთის-მშობლისა იყო და კაცო ჩვენ დავასახლეთ;

აგრეთვე მანაველ ჭიჭინაძე ჭოლევეს ბატონიშვილს გენათელს ემოვნა ნიშანსა და საწირავში გომქეთელიანისაგან და ერთი ბარათი სახულისა ღმრთის-მშობლისათვის დაედვა და მასუკან ჩუენ გვიბოძა; და ჩუენ კიდევ ახლა სახულისა ღმრთისმშობელს შევსწირეთ;

ამას გარეთ შუყყერს ერთი გლეხი ლომსაბერაძე დათვია და მისი შვილი გოჩია ვიყიდეთ მისის სახულის დიდებულისაგან მამუკასაგან კუამლი ერთი.

ამას გარეთ არგუეთს - ალისუბანს ვიყიდეთ დიაკონიძისეული პარტახტი პაატას კარგარეთლისაგან და კიდევ სულაქუელიძისეული პარტახტი და დავასახლეთ ჩვენ გზნდილი მანარობელი კახიძე.

ეს რაც ამ სიგელში სწერია: ანუ სასახლე, ანუ ეკლესია, ანუ ციხე, ანუ აზნაურიშვილი, ანუ გლეხი, ანუ პარტახტი, ანუ ზვარი, ანუ მიწა, ანუ ალაგი, ანუ წყალი, და ტყე მათითა სახლკართთა, ეკლესიითა, ციხითა, ჭურმამართთა, კალთ-საბძლითა, სასაფლაოთა, მითთა, ბართთა, წყლითა,

წისქვილითა, ველითა, ვენახითა, სახნავ-სათესითა, შენითა და თხრითა, საძებრითა და უძებრითა, სანადიროთა, სასაძღვროთა, ჭაღითა, სათიბითა, შესავალ-გასავლითა და მათის მართლის სამართლიანის მზღუაზრითა და საქმიით ყოვლითურთ უნაკლულთად, მკვიდრად და სამამულედ და ყოვლის ადამის ტომის კაცისაგან მოუდევრად და უსაზრღად თქუენთვის შემთგვიწირავს, ცოდვათა ჩვენთა და მეფეთ-მეფის აღექსანდრესა და დედოფლის კანთა მეფისა ასულის ნესტანდარეჯანის სადღეგბქელთად და ცოდვათა მათთა მოტყეუბად, რათა კეთილად დაიცოთ და მცუეულ და მფარველ ექმნა თრსავე ცხოვრებასა შინა.

უწყის მოწყალემა და ძვირუხსენებელმან ღმერთმან, რომე ამასში რაც ბატონის წყალობა და მართლის სამართლიანის საქმიითა და ალაღის თეთრით ნასყიდი და მონადვარები არ არის, სხვა უსამართლო და არამი არა ურევია რა.

აწე შეიწირე კინი და მცირე შესწირავი ესე თქვენ, სშინელთ შვიდ ცათა უმაღლესთ და ქერაბინთ უზეშთაესთ ხანულისა და საკურთხეველის ღმრთისმშობელთ და მე უღირსსა და ყოველთა კაცთა უცოდველეს მოსაფსა ძისა შენისა და მონასა შენსა ქვარიახს ზაქარიას მეონ, მცუეულ, მფარველ და ცოდვათა მომტყეუბელი და აღმხოცულ მექმენ აქა და დღესა მას დიდსა განკითხუისასა წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩვენისა; და განსულასა მას

სულისა ჩემისასა მისხენით ბნელთა აერის მცუელთა
ხელისაგან და ძალნი იგი უჩინოს მტერისანი შობს
გამიოტნეთ.

აწე ვინცა და რამანც ადამის მონათესავემ ძემან
კაცისამან: ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ მალამან,
ანუ მდაბალმან, ანუ მდიდარმან და ანუ გლანაკემან,
ამა ჩუენგან ნაშობისა და სამართლიანად შეწირულსა
ეკლესიისა ცინესა, სასახლესა, აზნაურბიშვილსა, გლენსა,
მიწასა და ალაგს და სიგელს შლად, ქცევად და არა
გათავებად ხელყოს და ეს ჩუენგან შეწირული გამოახოს
ტაძარსა თქუენსა გენათს, მეუფეთ მეუფებათათ, იესო
ქრისტეთ ღმერთთ და ყოვლად წმინდათ ღმრთის-
მშობელთ მარადის ქალწულთ მარბამ, თქუენ გაურბისხდით
და ჰკითხეთ სააქათს დღე მოკლობითა და საიქათს
წაწყმედითა და ჯოჯოხეთს გაენიამი ჩაგდებითა;

შეჩვენებულ, წყეულ და კრულ იყოს პირველ
ღმრთისაგან და მეტმე ყოელთ მისთ წმიდათაგან ზეცისა
და ქუეყანისაგან, ხორციელთა და უხორციოთაგან,
იერუსალემისა და ყოველთა პატრიარქთა მადლთაგან და
საქრისტეანთს ჯვარ-ხატთაგან;

მასმცა ეღების კეთრი გეზისი, შიშთული იუდასი,
ძრწოლა კაენისა, მენტდატენილობა დეოსკორესი,
ცოცხლივ დანთქმა დათან და აბირთნისი და მისიმც
სული ნურას სინანულით, ნურც წირვით, ნურც ლოცვით

და ნურც გლახაკთ მიცემით ნუ იხსნების საუკუნოსა საჭანჯველისაგან.

ხოლო დამამტკიცებელნი და მართლიანად მპყრობელნი ამისნი და აზას დამკლებელნი ღმერთმან და წმინდამან ღმრთის-მშობელმან და ყოველმან წმიდამან ღმრთისამან კეთილად დაიცოს თრსავე ცხოვრებასა შინა. ამინ და კირიალელისთნ.

დაიწერა წიგნი და სიგელი ესე ქრთონიკონსა სამას თცდა თორმეტსა, თუესა ინისსა ხუთსა, ხელითა ყოველთა კაცთა უნარჩევესისა და უცოდველესისა, მწუალებელთაგან ახლად მოქცეულისა და ნათლის-ღებულისა, მეფის კარის მდივან-მწიგნობარის გიორგი ქართველისათა.

აგრეთვე ამას გრეთ ქუთათის ვაჭარი ბეშკენისშვილი პაპუა გვიბოძა მეფემ, ქრთამიც მივართვით; და შეგვიწირავს გაენათისა ხახულისა და საკურთხევლისა ღმრთის-მშობლისთვინ, მეფის ალექსანდრეს სადღეგრძელოდ და სულისა ჩვენისა სათხად, შეიწირე შენ, სამინელო და ცათა მთბაძაფო ხახულისა გაენათისა და საკურთხევლისა ღმრთის-მშობელთ.

სიგელს ამტკიცებს ალექსანდრე მეფე და დედოფალი ნესტანდარეჯანი

ზაქარია გაენათელის (№139) საკმაოდ მთხრობილ შეწირულობის სიგელი მრავალმხრივ არის საყურადღებო. სიგელის შინაარსი უშუალოდ ზაქარიას მიერ უნდა იყოს შედგენილი, რადგან მისმა შემდგენელმა კარგად იცის თეთლთვია და იგი იერარქიული თანმიმდევრობით მიმართავს ყოფილადწმინდა სამებას, დედა ღვთისმშობელს, ზეციურ ძალებს, ძველი და ახალი აღთქმის წმინდანებს, ქრისტეს მოციქულებს, დიდ მღვდელმთავრებს, მეუღაბნოე მამებსა და წმინდა ღვდებს, მათ შორის წმინდა ნინოს. წმინდა დიდმოწამეები, წმინდა ქალწულები და არაერთი წმინდანი, რომელიც მოხსენიებულია სიგელში, აღნიშნული წმინდანები გამოსახული არიან გელათის მთავარ ტაძარსა და წმინდა მარინეს ეკვდელში. ზაქარია გაენათელმა სიგელში მოხსენიებული წმინდანები შემდეგ გელათში გამოსახვინა, ამ კავშირით- (წერილობით დოკუმენტსა და ფრესკულ მხატვრობას შორის) ზაქარიამ გამოავლინა ღრმა იდეურ- საწმუნოებრივი მხარე, რაც დამახასიათებელი იყო ძველ საქართველოში.

ზაქარია ქვარიანმა საკმაოდ მრავლად შესწირა გელათის სამეფო ტაძარს ყმა-მამული, ეს ყველაფერი მის მიერ მოპოვებული სახსრებით ყოფილა შეძენილი და მასში „უსამართლო და არამი არა ურევია რა“. შესაწირს ზაქარია მეფე-ღვდოფლის სადღეგრძელოდ და ცოდვათა მისატყვებლოდ „დღესა მას დიდსა განკითხვისასა“ სწირავს

ხანულის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედ და გელათის საკურთხევლის მონაიკურ ღვთისმშობლის ხატებს.

სიგელში მონსენიებულია აზაერთი ძველი ქართული გვარბი, ზოგიერთი მათგანი დღეს აღარ არსებობენ. ყურადღებას იპყრობს ასევე სიგელში მონსენიებული ადგილთა სახელები და სოფლები, რომელიც გელათის მამულებს ესაზღვრებოდა. ზაქარია მთუძიებია საკათალიკოსო მამული სოფელ კურსებში, რომელიც ჟამთა ვითარების გამო გათხრებული ყოფილა. აღნიშნული მამული მაქსიმე კათალიკოსს ფეშქაშით უბოძებია, ხოლო ზაქარია მასზე თჯვანი დაუსახლებია.

ზაქარია იხსენიებს გაენათელ ბატონიშვილს, რომელსაც ჭოლეგს შეეძინა ყმა-მამული „და ბაზათი ხანულისა ღმრთისმშობლისათვის დაედგა“, გაენათელი ბატონიშვილი სვიმეონია, რომელიც 1591-1603 გელათელი ეპისკოპოსი იყო.

ზაქარია ქვარიახი სიგელში საუბრობს მის მიერ აღზრდილ თბ ჰიზზე: „ჩვენი გზრდილი“ ბასილი მახუილოთქე და მახარობელი კახიძე. შესაბამისად ზაქარია ქვარიახი იღვწოდა არამარტო გელათის მონასტრის საკუთილდღეოდ, არამედ თბოლთა და გაჭირვებულთა აღსაზრდელად და დასასახლებლად.

წინამდებარე წიგნში წარმოდგენილია ქვაჩიანთა გვარის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენლის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მისი მოღვაწეობა დღემდე არ იყო დეტალურად შესწავლილი და სამეცნიერო წრეებისათვის თუ ფართე საზოგადოებისათვის კათალიკოსის ღვაწლი უცნობი იყო. აჩსებულმა წერილობითმა წყაროებმა, ფრესკულმა მხატვრობის ნიმუშებმა და შემორჩენილმა არქიტექტურის ძეგლებმა საშუალება მოგვცა კათალიკოსის მოღვაწეობის შესახებ წარმოდგენა შეგვექმნოდა. უნდა ითქვას, რომ ბევრი რამ კვლავ უცნობი დარჩა ზაქარია ცხოვრების შესახებ, რადგან დღემდე მოღწეული წყაროები ამის საშუალებას არ იძლევა. მაგრამ ფაქტია, რომ მან აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსთა შორის გამორჩეული ადგილი დაიკავა, მისი თცწლიანი მმართველობა გაენათელი ეპისკოპოსისა და რამდენიმე წლიანი საკათალიკოსო მოღვაწეობა ძალზე ნაყოფიერი იყო. რასაც ადასტურებს მისი გარდაცვალების შემდეგ შესაფერისი პატივით დაკრძალვა გელათის მთავარი

ტაძრის ჩრდილოეთ კარიბჭეში. მისი საფლავის ნახვა და ეპიტაფიის წაკითხვა დღესაც გაოცებას იწვევს მნახველში.

მთავარ ტაძარსა და წმინდა მარინეს ეკვდერში აზსებული ფრესკები კი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხელოვნებათმცოდნეობის თვალსაზრისით. XVII საუკუნის მონასტრულობათითქოს გაგრძელებაა XVI საუკუნეში გელათში იმერეთის მეფე ბაგრატ მესამისა და კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძის მიერ დაწყებული საეკლესიო აღმშენებლობისა. განსხვავება ის არის, რომ კათალიკოს ზაქარიას ფრესკა და მეფე დედოფლის ფრესკა (ალექსანდრე-ნესტან-დაბეჯანი) ცალ-ცალკეა დახატული. ჩვენს მიერ წიგნის დანართში არის წარმოდგენილი ზაქარიას თრივე ფრესკის ფოტო და ქრისტეფორე კასტელის მიერ დახატული ზაქარიას სურათი. 2002 წელს კი შეიქმნა კათალიკოს ზაქარიას ახალი ფრესკა, რომელიც ზაქარიას მიერ აგებულ მწვანეყვავილას მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესიაშია გამოსახული. ფრესკაზე ზაქარია წიწვით შესამოსელშია გამოსახული მიტრის გარეშე. ამ თვალსაზრისითაც ზაქარია ალბათ უნიკალური საეკლესიო მოღვაწეა, რადგან მისმა

თბილისი ფრესკამ (კათალიკოსობის და ეპისკოპოსობის) და ებრთბი ნახატბი სუბრთბი ჩვენბმდე მთბლიბ.

ქვბრბინთბ ძველი ქბრთული გვბრბის წბრმბმბდგენლები დღეს სბქბრთველბს ბრბებრთ კუთბნემი ცბნფბრბენ. მბთი ძბრბი რბთგბრც ვბქვებთ ლენბნ-უმში სბფველ ბბრბვიდბნ მბმდინბრბობს, დღეისბთვის ქვბრბინები ცბნფბრბენ: ლენბნ-უმში-ცბგვერბში, სვბნეთში, იმებრეთში-ქუთბისში, ბბილისში დბ სხვბგბნ. ბმ გვბრბის შესბხებ უნდბ იბქვებს, რბმ მბთ ბებრბინებბთ ქუთბისში ზბქბრბბ ქვბრბინის მბებრ ბგებული მწვბნეყვბგვილბს მბბგბრბნგველბბთბ სბხელბბის ეკლესიბ, რბმეღმბიკ გბნბბგსდებბ მბქბელ დბ გბბრბელ მბბგბრბნგველბბთბ სბხელბბის სბგვბრბეული ბბტი, რბც კბდვე უფრბთ შესბკვმბრბებს ბმ გვბრბის წბრმბმბდგენლებს. მწვბნეყვბგვილბს ეკლესიბ ისედაც გბმბრბრეულიბ ქუთბისში, რბდგბნ მბს ეზბში ბრბებრბი გბმბრბინილი ქბრთველი მბღვბწვბ დბკბრბბლული დბ ბმბს გბმბ ბღგვილს ბბნბეთბნი ეწბდებბ. ბსე, რბმ კბთბლიკბს ზბქბრბბის მბებრ ბგებული ეკლესიბ დღესბც უმბმწვბნელბფბნეს რბლს ბსრბულებს ქბლბქბს ცბნფბრბებბში.

წიგნის დანართში მოცემულია ასევე ქვაბიანთა საგვარეულო კომპის ნაშთები, ზომელიც სოფელ თზნვში მდებარეობს, სადაც ასევე ყოფილა უძველესი სალოცავი, ზომელიც დღეს დანგრეულია, თუმცა მცირე ნაშთებმა დღემდე მთავნია.

დასახეობა

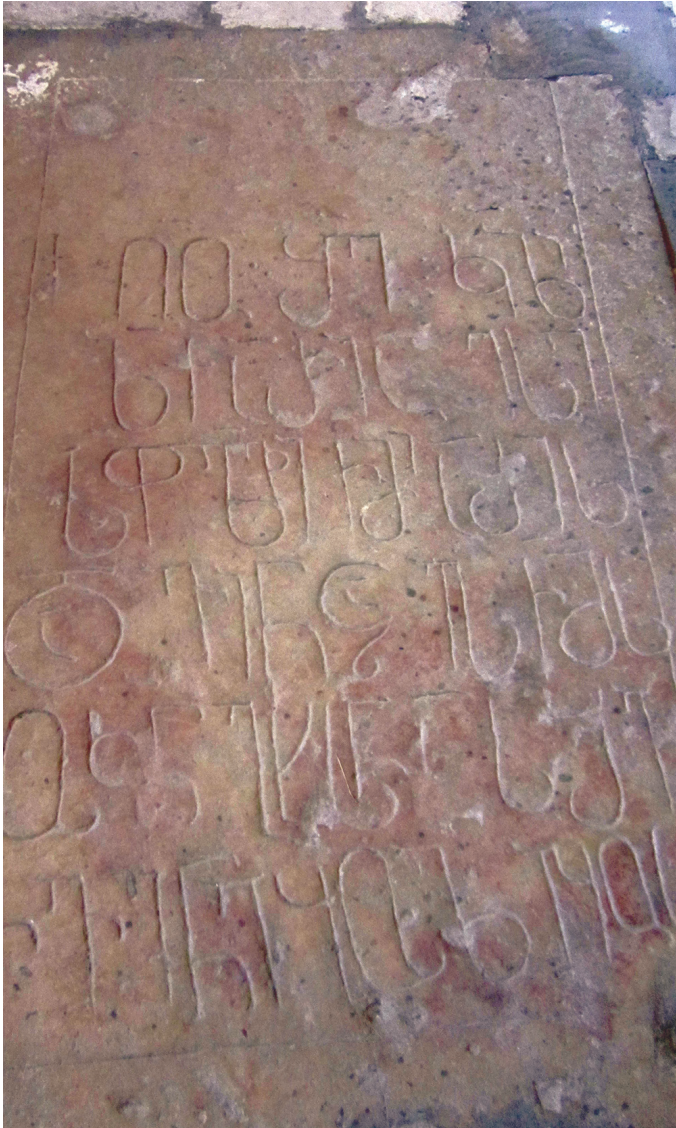
კათალიკოსი ზაქარია ქვარინანი
გელათი. მთავარი ტაძარი

კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი
კასტელის ნახატი. 1656 წელი

ეპისკოპოსი ზაქარია ქვარიანი
გელათი. მმ. მარინუს ეკვლერი

კათალიკოს ზაქარიას საფლავი მთავარი ტაძარი. ჩრდილოეთ კარიბჭა
„ქრისტე ღმერთო შეიწყაღე ზაქარია ესე საფლავი ჩემი აბის
და ვინცა ეს ჩემს უკან გახსნას შეჩვენებული იყოს.“

კათალიკოსი ზაქარია ქვარინი
ქუთაისი, მწვანეყვავილას ეკლესია

გელათი. იმერეთის მეფე ალექსანდრე III და
დედოფალი ნესტან-დარეჯანი

იბერეთის მეფე გიორგი III
და ბატონიშვილი ალექსანდრე
მაცხოვრის ეკვლარი

მაცხოვრის ღვთაბატა ფრესკები. მთავარი ტაძარი

ქრისტეს გაშობლვა
ქვემოთ ზაქარია ქვარიანი

მკვლართობით აღფლავარი ქრისტე

საიკონო მუზეუმი
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სამარიტული ღვინაკაცი

წმინდა მონაწი

ნმ. მარინუს ეკვლერი. ზაქარია ქვარნიანი

ნა. მარინაუს ეკვლერი. იესო ქრისტა და ანგელოზები

ნა. მარინუსი ეკვლერი, მთავარანგელოზები

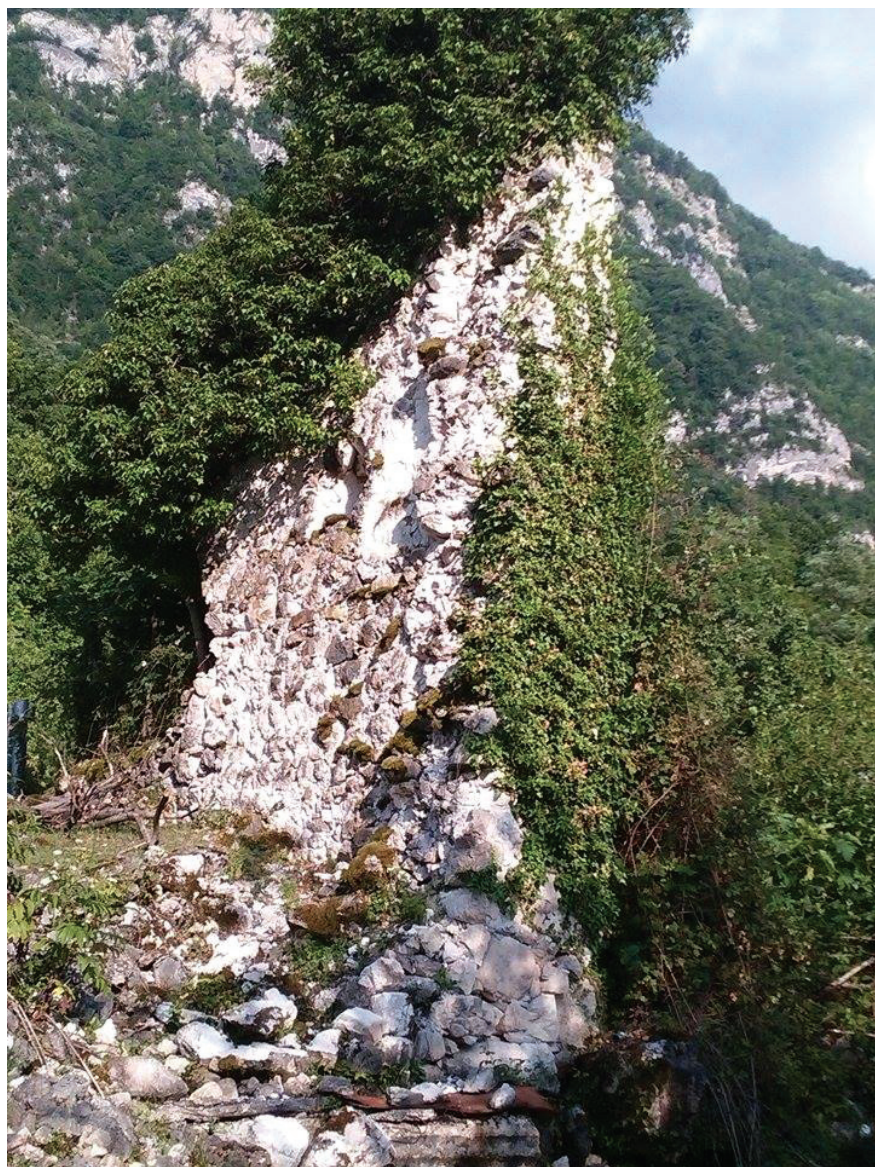

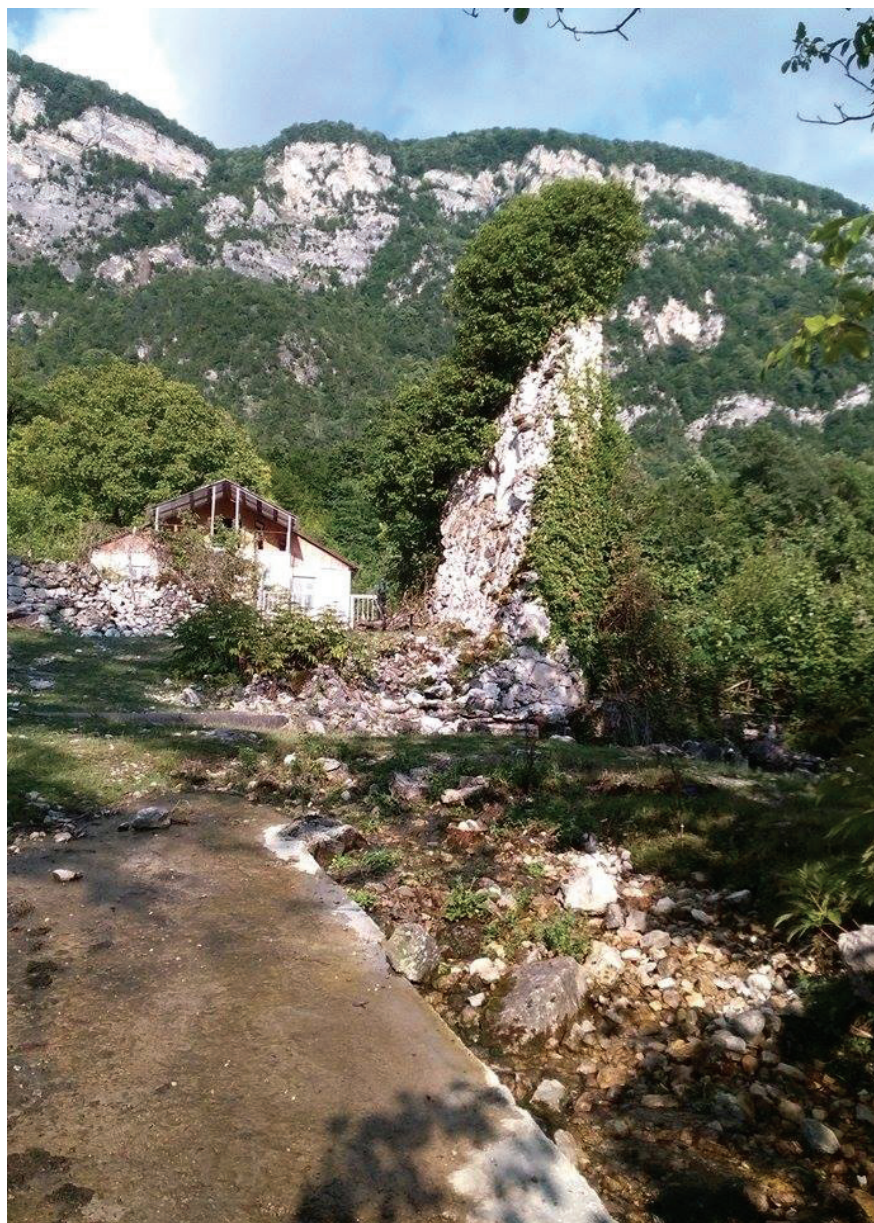
წმ. მარინაჲს ეკვდარი. წმ. მარინა და წმ. კატარინა

ქვარიათა ციხის ზემოთ არსებული სამლოცველო ნიში
სოფელ ორხვში

ლეჩხუმი. ორხვი. ქვარიანავის ციხის ნაშთი

ქუთაისი. მწვანეყვითელას მთავარანგელოზთა ეკლესია

მწვანეყვავილან ციხის კოშკი

მწვანეკვამილას მთავარანგელოზთა ეკლესიის ახალი ფრესკები

მწვანეავეპვილას მთავარანგებულოთა ეკლესიის საკურთხეველის მხატვრობა

მწვანეკუპილას მთავარანგელოზთა ეკლესიის დასავლეთის კედელი

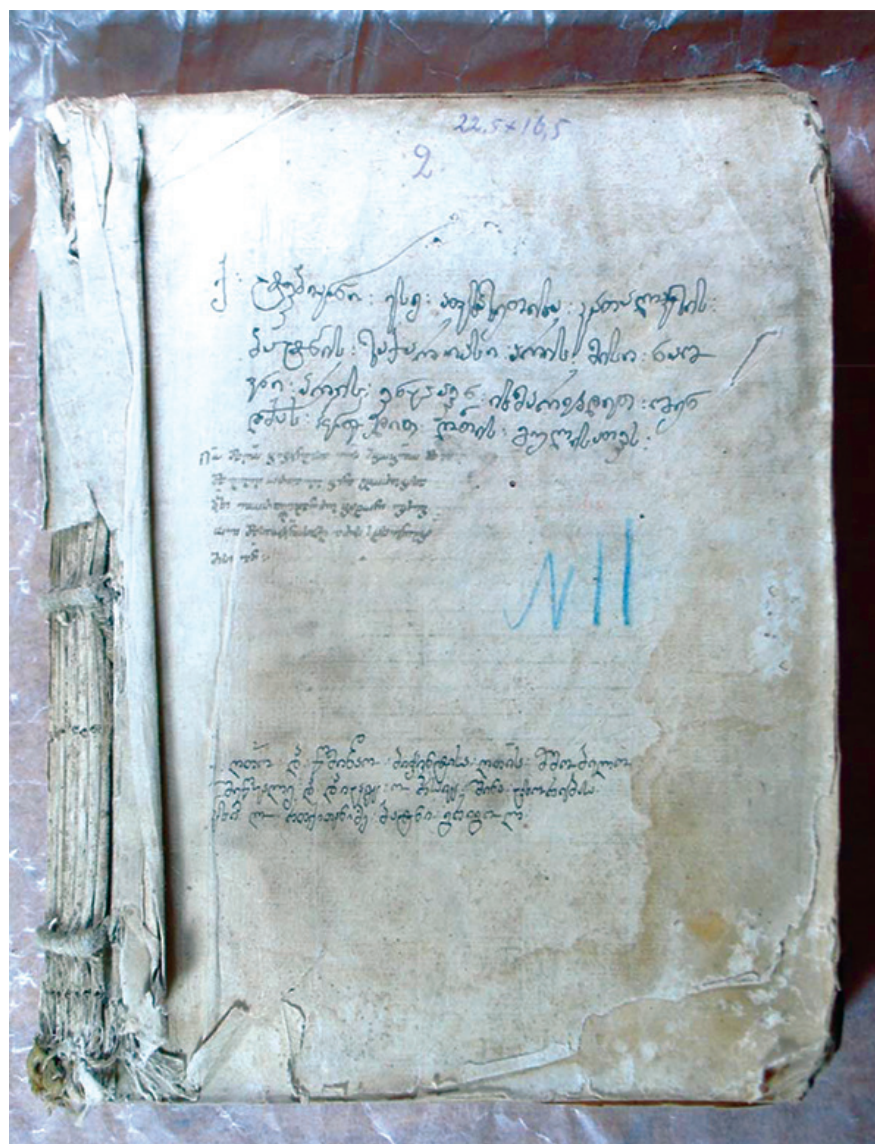

ჭობანარის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია

ჩვენამდე მოაღწია ზაქარია ქვარციანის მიერ აგებულია ერთნაგვიანი ბაზილიკამ, რომელიც მდებარეობს სოფელ ჭოგნაძეში. ეკლესია ღვთისმშობლის სახელთბისაა. „ქუთაისის უბნის სოფელ ჭოგნაძის ღვთისმშობლის სახელთბის ეკლესია არის ქვეთკირის, აღმენებული არს კათალიკონ ზაქარია ქვარციანის სათხად სულისათვის და თუ რომელსა რიცხვს ცნობილი არ არს“ (ბასილაძე. 2009:63). ღვთისმშობლის სახელთბის ეკლესია ნაშენებია კირქვის ხსნარით. იგი ბაზილიკური ტიპისაა. დასავლეთით და სამხრეთით აქვს კარები, კარებს ზემოთ ჯვარია გამოსახული, ჯვრის ზემოთ სატკემლია. ეკლესიის შიგა სიგრძე 6,5 მ, სიმაღლე 5,4 მ. (იქვე:63). ზაქარია ქვარციანს სავარაუდოდ აღნიშნული ბაზილიკა გაენათლთბის პერიოდში უნდა აეგო, ეკლესიის სიმკობე აღბათ იმდროინდელ მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობას უნდა მივაწეროთ. მაგრამ ეკლესია შესაძლთა ყოფილიყო იქვე არსებული ციხის შემადგენელი ნაწილი, რომლის ნაშთებია მხოლოდ ჩვენამდე მოღწეული. სოფელი ჭოგნაძი კვანჭიხის ახლთს მდებარეობს, კვანჭიხი კი გელათის მონასტრის მამული იყო. ზაქარია გაენათელმა ქუთაისთან ახლთს ააგებინა ციხე და ეკლესია, რომელსაც თავისი დანიშნულება ჰქონდა. (ისე როგორც მწვანეყვავილას ქუთაისში). შესაძლთა ზაქარია ქვარციანის მიერ იმერეთში სწავანაც იყო აგებული მსგავსი ნაგებობები, მაგრამ მათ ჩვენამდე არ მოუღწევია და არც წყაროები გადმოგვცემენ მათ შესახებ.

აღნიშნული ტიპიკონი ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაშია დაცული. იგი შეუდგენია აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძეს, ხოლო შემდეგ მას კათალიკოსობის პერიოდში ზაქარია ქვარციანიც იყენებდა. მასზე აზსებული წაბწებები შემდეგი შინაარსისაა: „ღმერთო და ბიჭვინტისა ღვთის მშობელთ შეიწყალე და დაიცვე თრთავე ცხვრებასა შინა კათალიკოზი ლორთქიფანიძე ბატონი გრიგოლ“.

უფრო გვიან შესრულებულ წაბწებში მოხსენიებულია კათალიკოსი ზაქარია: „ქ. ტიპიკონი ესე აფხაზეთის კათალიკოზის ბატონის ზაქარიასი აზის. მისი ნაშთენი აზის ვინაცა ვინ იხმარებდეთ შენდობას ჰყოფდით ღვთის გულისათვის“. (ქიმ. K 11).

ტიპიკონი ხუცუბადაა დაწერილი და მის საწყის გვერდზე მოხლოდ აღნიშნული თრი წაბწებაა მხედრულად. კათალიკოს ზაქარიას შესახებ მინაწერი მისი ბიზადი დიაკვნის ან მგალობლის მიერ უნდა იყოს შესრულებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ილ. ანთელავა. ლევან II. დადიანი. თბ. 1990.
2. ი. ბასილაძე, გ.ბასილაძე, თ.ბასილაძე. ჭოგნარი. ვანძი ქვისა და მიწისა. ქუთ. 2009.
3. ე. ბერელაშვილი. გვიანფეოდალური ხანის ქართული მიტრები: მხატვრულ-ისტორიული კვლევა. სადისერტაციო ნაშრომი. ილიას. სახელმწიფო უნივერსიტეტი. iliauni.edu.ge/uploads/other/1/1470.pdf.
4. ვ. ბერიძე. ქართული ნაქარგობის ისტორიიდან. თბ. 1983.
5. ი. ბიჭიკაშვილი. ბაგრატიონები. საქართველოს სამეფო დინასტია და მისი განშტოებები. თბ. 2016.
6. გ. ბოჭორძე. იმერეთის ისტორიული ძეგლები. თბ. 1995.
7. ე. ბუბულაშვილი. საქართველოს ეკლესიის სიწმინდეები. თბ. 2007
8. ბ. გაფრინდაშვილი. რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები. (გელათი, ზონი, ნიკორწმინდა 1529-1820 წწ). თბ. 2015.
9. ნიკო დადიანი. ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბ. 1962.
10. ფ. დევდარიანი. გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის XVII საუკუნის მონასტრულობა (მაცხოვრის ენებათა ციკლი). თსუ. სამეცნიერო შრომების კრებული. ხელთეწებათმცოდნეობა. თბ. 2001.
11. ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. წგ. ქართლის ცხოვრება ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.1959.

12. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიძემ. თბ. 1975.

13. ა. იეგლიევი. 1650–1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა. თარგმანი და გამოცემა ი. ცინცაძისა. თბ.1969.

14. დ. ივანიძე. ვარდამონხნები გელათის მონასტრიდან. ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები კრებული XVI. ქუთ. 2006.

15. ს. კაკაბაძე. აფხაზეთის საკათალიკოზო გლეხების დიდი დავთარი. ტფ. 1914.

16. ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წგ. I ტფ. 1921.

17. ს. კაკაბაძე. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. საისტორიო მთაბბე. წგ. II. თბ.1925

18. ბ.კარბელაშვილი. იერარქია საქართველოს ეკლესიისა. კათალიკოსნი და მღვდელთმთდუარნი. 1900.

19. კასტელი ცნობები და აღბთმი საქართველოს შესახებ. ტექსტი გშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გორგაძემ. თბ.1976.

20. მ. კუზევაძე. გელათის მონასტერი ეგზარქოსობის დროს. ქუთ. 2006.

21. შ.კურდღელაშვილი. ქართული სტამბის ისტორიიდან. თბ.1959.

22. ნ.კუხიანიძე. ზაქარია ქვარიალის სიგელი. კრ. ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები. XXII. ქუთ. 2012.

23. აბქანჯელი ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. თარგმანი
ოტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი. თბ. 1938.

24. ბ. ლომინაძე. მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII-XVIII
ს-თა ისტორიის ქრონოლოგიისათვის. კრ. მასალები საქართველოსა
და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 31. თბ. 1954.

25. ბ. ლომინაძე. ქართული ფეოდალური ურთიერთობის
ისტორიიდან. (სენიორიები) თბ. 1966.

26. ბ. ლომინაძე. გელათი 2014.

27. ირ. მამიაშვილი. გელათის ღვთისმშობლის შობის ტაძრის
საკურთხევლის აფსიდის მონაპოვობა. თსუ. სამეცნიერო შრომების
კრებული. ხელთნებათმცოდნეობა. თბ. 2001.

28. გ.მჭედლიძე. მ.კეზევაძე. ქუთაის-გენათის ეპარქია. (ისტორია
და თანამედროვეობა). ქუთ. 2008.

29. მნიკთლეიშვილი. მე-17 საუკუნის ისტორიული მასალები
ქუთაისის მუზეუმში (ძეგლების წარწერები). ქუთაისის ისტორიულ-
ეთნოგრაფიული მუზეუმი. მასალები II. თბ.1971.

30. მნიკთლეიშვილი. ისტორიული მასალები. ქუთაისის
ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. მასალები III. თბ.1978.

31. ჯ.თდიშელი. მცირე ქრონიკები. (კინკლასების ისტორიული
მინაწერები). თბ. 1968.

32. ბიბთა ანოტირებული ლექსიკონი. ხელნაწერთა ერთგული
ტენტრი. IV. ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან
კლდიაშვილმა. თბ. 2007.

33. მ. რენჯიაშვილი. იმერეთის სამეფო (1462-1810წწ). თბ. 1989.

34. ჯ.სამუშია. თამარ მეფის აკლდამის საიდუმლოება.თბ.2010.

35. სტოლნიკი ტოლოჩანოვისა და დიაკი იველიევის ელჩობა

იმერეთში 1650–1652. საბუთები გამოსცა და შესავალი დაურთო მ. პოლიევქტოვმა. ტფ.1926.

36. ტოლთჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლთბრივი აღწერილობა 1650–1652 წ. თარგმანი და გამოცემა ი. ცინცაძისა. თბ. 1970.

37. გ.ტყეშელაშვილი. გელათის საგანძობი. ქუთ. 2006.

38. ლ. ტყეშელაშვილი. გელათი. „მეტრე იერუსალიმი სხუა ათინა“ ქუთ. 20007.

39. ქართული სამართლის ძეგლები.ტ. III. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პრტფ. ი.დოლიძემ. თბ. 1970.

40. ქართლის ცხოვრება. ტ.IV. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბ. 1973.

41. თ. ქობიძე. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსები და კათალიკოს–პატრიარქები. წგ. საქართველოს კათალიკოს–პატრიარქები. თბ. 2000.

42. ქრთნიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრთნოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წ.II. 1897.

43. ქრთნიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრთნოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წ.III. თბ. 1967.

44. კ.ცინცაძე. ისტორიული ცნობა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ. წგ. მწიგნობრობა ქართული. ტ.10. თბ.2010.

45. პ. ცხვილოელი. საისტორიო მასალა. გაენათელნი. ჟრ. მწყემსი. 1892.№ 22. ნომბერი.

46. ცხოვრება საქართველოსა. (პარიზის ქრთნიკა). ტექსტი

გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთოთ გუული ალასანიაძე. თბ. 1980.

47. А. Муравьев Грузия и Армения ч. III 1848.

48. Г. Церетели. Полное собрание надписей на стенах и камнях и приписок к рукописиам Гелатского монастыря. 1891.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივი

ფონდი 21 საქმე № 21818

ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი

ხელნაწერთა ფონდი: №K- 11, K-139.

ქსთვილების ფონდი: № 6594/121

ისტორიული საბუთები: № 480, 540, 1006, 1275, 1291.

წიგნზე მუშაობისას გაწეული დახმარებისათვის მადლობას ვუხდით ქუთაისის ისტორიული მუზეუმისა და ქუთაისის არქივის თანამშრომლებს

დაკაბადონდა და დაიბეჭდა
შპს „მამ-პოლიგრაფის“ მიერ
ქუთაისი, ა. ნერუელის ქ. №186
ტელ.: 0431 23 45 54